

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNDA SINIRAŞAN ZARARLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Derya SÜRMEİOĞLU

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yusuf AKSAR

HAZİRAN- 2010

TRABZON

ONAY

Derya SÜRMEĞIÖĞLU tarafından hazırlanan *Uluslararası Çevre Hukukunda Sınıraşan Zararlar* adlı bu çalışma 30.06.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Uluslararası İlişkiler Anabilim* dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yusuf AKSAR (Danışman/Başkan)

Doç. Dr. Yusuf ŞAHİN

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.... / 06/ 2010

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Derya SÜRMEİOĞLU

.../.../2010

ÖNSÖZ

Dünya insanlığının devamı açısından hayati önem arz eden çevre, söz konusu insanlığın kendi faaliyetlerinin sonucu olarak yine aynı insanlık için tehdit oluşturmaya başlamış ve insanlık çevre sorunları şeklindeki küresel bir problemle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum “küresel” boyut kazanan söz konusu sorunlara “küresel” çözüm bulacak “küresel” adımların atılmasını gerektirmiştir. Bunların bir uzantısı olarak diğer alanlarda olduğu gibi hukuk gündemine de giren çevreyi konu edinen ve çevre sorunlarına uluslararası alanda hukuki cevap bulmaya çalışan uluslararası çevre hukuku adında yeni bir hukuk dalı doğmuştur. Çalışmada çevrenin uluslararası alanda hukuki korunmasının garantisini olan uluslararası çevre hukukunun ele aldığı temel konulardan birini oluşturan sınıraşan zararlar ele alınarak zararların söz konusu hukuktaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yüksek lisans tez danışmanlığımı üstlenerek, çalışmalarımı yönlendiren değerli hocam Prof. Dr. Yusuf AKSAR’a teşekkür ederim. Her zaman yanımda olan, destekleri, sevgi ve şefkatleriyle bana güç veren tüm kardeşlerime; çalışmam boyunca ilgi ve desteklerini esirgemeyerek sonsuz sabır gösteren, yardımlarından dolayı teze katkıda bulunan, Arş. Gör. Zuhâl ÇİLİNGİR, Arş. Gör. İbrahim AL, Ela ERSÖZLÜ, Serap SÜRMEİİOĞLU, Zuhâl ÇALIK’a ve maddi manevi her zaman yanımda olan diğer tüm arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Haziran, 2010

Derya SÜRMEİİOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X
GİRİŞ.....	1-5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KÜRESELLEŞEN ÇEVRE SORUNLARI VE ULUSLARARASI ÇEVRE	
HUKUKU	6-48
1.1. Çevre Kavramı	6
1.2. Bir Sorun Olarak Çevre (Çevre Sorunları)	9
1.3. Çevrenin Uluslararası Boyut Kazanması ve Uluslararası Çevre Hukukunun Doğuşu	11
1.3.1. Dünyada Yükselen Çevre Sorunları	11
1.3.1.1. Ekolojik Etken	13
1.3.1.2. Ekonomik Etken	14
1.3.1.3. Siyasal Etken.....	14
1.4. Uluslararası Çevre Hukuku	16
1.5. Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi	17
1.5.1. Tarihsel Süreç.....	21
1.5.1.1. 1970 Öncesi Dönem	22
1.5.1.2. 1970 Sonrası Dönem.....	25
1.5.1.2.1. 1970'li Yıllar: 1972 BM İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm Konferansı)	26

1.5.1.2.2. 1980'li Yıllar: 1982 Dünya Doğa Şartı ve 1987 Ortak Geleceğimiz	30
1.5.1.2.3. 1990'lı Yıllardan Günümüze: 1992 Rio Konferansı ve 2002 Johannesburg Konferansı	34
1.5.1.2.4. 1970 Sonrası Dönemin Genel Değerlendirilmesi	40
1.6. Uluslararası Çevre Hukukunun Kaynakları	46

İKİNCİ BÖLÜM

2. SINIRAŞAN ZARARLAR VE SINIRAŞAN ZARARLARDA DEVLET

SORUMLULUĞU	49-126
2.1. Çevresel Zararlar	50
2.2. Uluslararası Hukukta Sınıraşan Zararlar (Sınıraşan Çevresel Zararlar)	55
2.3. Sınıraşan Zararlara Sebep Olan Faaliyetler ve Yol Açtığı Zararlar.....	61
2.3.1. Ulusal Sınırlar ya da Yetki Alanlarında Gerçekleştirilen Faaliyetler ve Yol Açtıkları Zararlar	62
2.3.1.1. Nükleer Faaliyetler	63
2.3.1.2. Deniz Petrol Taşımacılığı	65
2.3.1.3. Kirlilik Zararı Oluşturan Faaliyetler (Çevre Kirliliği)	68
2.3.1.3.1. Hava Kirliliği	68
2.3.1.3.2. Su Kirliliği	70
2.3.1.3.3. Toprak Kirliliği	71
2.3.1.4. Tehlikeli Diğer Maddeler.....	72
2.3.2. Uluslararası Alanlardaki Faaliyetler ve Yol Açtıkları Zararlar.....	73
2.3.2.1. Açık Denizler	74
2.3.2.2. Uzay	75
2.3.2.3. Kutup Bölgeleri (Antarktika)	76
2.3.2.4. Atmosfer	77
2.4. Sınıraşan Zararların Uluslararası Çevre Hukukundaki Gelişimi	80
2.5. Sınıraşan Zararların Önlenmesine İlişkin Önemli Hukuki İlkeler.....	82
2.5.1. <i>Sic utere tuo ut alienum non laedas</i> İlkesi	83
2.5.2. İhtiyatlılık İlkesi	85
2.5.3. Kirleten Öder İlkesi	86

2.6. Hukuki Sorumluluk Kapsamında Sınırşan Zararlar	87
2.6.1. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Çevreye Yönelik Çalışmaları	88
2.6.2. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Sınırşan Zararlarda Devlet Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemeleri	90
2.6.3. Sınırşan Zararlara İlişkin Uluslararası Sorumluluk Rejimleri.....	98
2.6.4. Uluslararası Yargı Kararları Işığında Sınırşan Zararlar-Örnek Davalar ...	100
2.6.4.1. <i>Trail Smelter Davası</i>	102
2.6.4.2. <i>Korfu Kanalı Davası</i>	106
2.6.4.3. <i>Nükleer Deneme Davaları</i>	107
2.6.4.4. Nükleer Silah Kullanımının ya da Tehdidinin Hukukiliği	109
2.6.4.5. <i>Gabčikovo-Nagymaros Davası</i>	111
2.6.4.6. <i>Southern Bluefin Tuna Davaları</i>	117
2.6.4.7. <i>MOX Plant Davası</i>	119
2.6.4.8. Irak'm Yol Açtığı Sınırşan Zararlara İlişkin BM Tazminat Komisyonu.....	121
SONUÇ VE ÖNERİLER	127
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	136
ÖZGEÇMİŞ	146

ÖZET

Çevrenin küreselleşmesine yol açan gittikçe artan çevre sorunları, kaçınılmaz olarak uluslararası hukukun gündemine girmiştir. Çevrenin korunması gerekliliği ve önemi, “uluslararası çevre hukuku” adında uluslararası hukukun yeni bir alt dalının doğmasının temel nedeni olmuştur. Uluslararası çevre hukukunun cevap aradığı en önemli konulardan birini çevresel zararlar, özellikle sınıraşan zararlar, oluşturmaktadır. Çalışmada, sınıraşan zarar kavramı, zararın hukuki gelişimi, zarara ilişkin mevcut kuralların amaç ve kapsamı incelenmektedir.

Sınıraşan zararlar, uluslararası toplum tarafından kabul edilmiş ve uluslararası çevre hukukunca tanınmıştır. Söz konusu zararlar kimi uluslararası düzenlemelere konu olmuş ve aynı zamanda uluslararası yargı kuruluşlarında kendisine yer bulmuştur. Ancak, uluslararası çevresel uyuşmazlıklarda, uluslararası çevresel uyuşmazlıkların çözümünde rol alan uluslararası mahkemeler uluslararası çevre hukuku normlarına atıf yapmak konusunda çekimser davranmaktadırlar. Diğer taraftan devletlerin, özellikle gelişmiş devletler, uluslararası çevresel sorunlar karşısında pasif davrandıkları gözlenmektedir. Bu durum, hem sınıraşan zararların uluslararası çevre hukukundaki gelişimine, hem de uluslararası çevre hukukunun kendi gelişimine gölge düşürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Uluslararası Çevre Hukuku, Sınıraşan Zararlar

ABSTRACT

The increasing environmental problems caused the globalisation of environment that has to be inevitably taken into account by international law. The need of the protection of environment and its significance were the main reason for the creation of a new sub-branch of international law, namely “International Environmental Law”. One of the most fundamental issues that international environmental law addresses is environmental harms, in particular, the transboundary harms. In this study, the concept of transboundary harms and its legal progress, the ambit and scope of the existing rules related to the harms will be examined.

The concept of transboundary harms has been accepted by the international community and it was recognised by the international environmental law. Such harms have subjected to some international arrangements and also they have taken their places in the practice of international judicial institutions. However, in international environmental disputes, international courts/tribunals operating in the field of settlement of international environmental disputes have not been so keen to refer to the regulations of international environmental law. On the other hand, it has been witnessed that States, mainly developed States, prefer not to take active roles towards international environmental issues. This situation casts a shadow on both the progress of transboundary harms in international environmental law and international environment law’s own progress.

Key Words: Environment, International Environmental Law, Transboundary Harms

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
ASEAN	: Association of Southeast Asian Nations
BM	: Birleşmiş Milletler
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BP	: British Petroleum
CCAMLR	: Convention on The Conservation of Antarctic Marine Living Resources
CLC	: International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage
Cominco	: Consolidated Mining and Smelting Company of Canada
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EU	: European Union
FAO	: Food and Agriculture Organization
FUND	: International Convention on The Establishment of an International Fund for Compensation for Oil Pollution Damage
ICJ	: International Court of Justice
IMCO	: Inter-Governmental Maritime Consultative Organization
IMO	: International Maritime Organization
ITLOS	: International Tribunal for The Law of The Sea
IUCN	: International Union for Conservation of Nature and Natural Resources
LRTAP	: Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution
MARPOL	: International Convention for The Prevention of Pollution from Ships
MEAs	: Multilateral Environmental Agreements
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OECD	: Organization for Economic Cooperation and Development
OILPOL	: International Convention for The Prevention of Pollution of The Sea by Oil

OPRC	: International Convention on Oil Pollution Preparedness, Response and Cooperation
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UDHM	: Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi
UHD	: Uluslararası Hukuk Derneği
UHE	: Uluslararası Hukuk Enstitüsü
UHK	: Uluslararası Hukuk Komisyonu
UN	: The United Nations
UNCC	: The United Nations Compensation Commission
UNCED	: The United Nations Conference on Environment and Development
UNCHE	: The United Nations Conference on the Human Environment
UNEP	: The United Nations Environment Programme
UNESCO	: The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNFCCC	: The United Nations Framework Convention on Climate Change
WHO	: World Health Organization
WTO	: World Trade Organization
WWF	: World Wildlife Fund

GİRİŞ

Çevre, insanlık tarihinden itibaren dünya insanlığı için önemini daima korumuştur. İnsan, yaşamını ikame ettirmek için sürekli olarak çevresiyle ilişki içinde bulunmuş; ancak bu süreçte kendisine büyük kolaylık sağlayan aynı çevreye zarar vermiştir. Özellikle sanayileşme sonrası gelişmelere paralel ortaya çıkan birçok olumsuz etken önceleri kendini tamir edebilen çevrenin geri dönülemez şekilde zarar görmesine yol açmıştır.

Çevrede mevcut olan doğal dengenin gün geçtikçe daha fazla bozulması ve buna bağlı ortaya çıkan, dünyayı tehdit eden büyük sorunlar insanlığı çevre sorunları olgusuyla karşı karşıya bırakmıştır. Özellikle 19 yüzyıl ve sonrası dönemde bilim ve teknolojinin hızla ilerlemesi çevre sorunlarını da aynı hızla artırmıştır. Çevre sorunlarının gittikçe kendini hissettirdiği bu süreç II. Dünya Savaşı sonrasında ve özellikle 1960'lı yıllardan sonra büyük ivme kazanarak günümüze kadar devam etmiştir. İşte çevre sorunlarının gün geçtikçe tehlikeli boyutlara ulaşması sorunların çözümüne yönelik bireysel ya da ulusal düzeyde alınan önlemlerin yetersiz kalmasına yol açmış, dünya kamuoyunun duruma kayıtsız kalmasını da imkansız hale getirmiştir. Böylece denilebilir ki 1960'lı yıllardan sonra çevreye yönelik artan kaygılar ulusal ve uluslararası gündemin önemli bir maddesi olmaya başlamıştır.¹ Aynı zamanda kimi çevresel sorunların özü itibariyle uluslararası bir nitelik taşıması sorunun küreselleşmesine yol açmıştır. Ozon tabakasının incilmesi, sera etkisi, çölleşme, denizlerin kirlenmesi, ormansızlaşma gibi ciddi çevre sorunları bir ya da birkaç ülkeyi değil, bütün ülkeleri, insanları ve canlı yaşamını doğrudan ilgilendirmektedir. Bu gibi çevre sorun ve etkilerinin kent, bölge ya da ülkeyle sınırlı kalmaması çevreye uluslar ötesi bir kimlik kazandırmaktadır.

Kısaca, çeşitli etkenlere bağlı olarak, özellikle 20. yüzyılın sonu ile sonrasında devam eden teknolojik gelişmeler ve hızlı sanayileşmenin çevrede yarattığı olumsuz sonuçlar, ortaya çıkan ve insan hayatı başta olmak üzere doğal hayatın akışını olumsuz

---

¹ Sabri Yavuz, "Çevre Üzerine Düşünceler", **Yeni Türkiye Dergisi**, 5, (1995), s.133.

yönde etkileyen çevre sorunları günümüz insanlığının yüz yüze kaldığı önemli uluslararası sorunlardan biri haline gelmiştir. Böylece çevre yerel-ulusal alanların yanında bölgesel-küresel alanlarda da kendini hissettirmeye başlamıştır.

Günümüzde doğal çevreyi ve buna bağlı tüm insanlığı olumsuz etkileyen çevre sorunlarının varlığının tartışmasız olarak herkes tarafından kabul edilmesi ve böylece çevrenin uluslararası bir nitelik kazanıp küreselleşmesi, çevrenin korunmasının öneminin gün geçtikçe daha fazla hissedilmesi söz konusu çevre ve sorunlarının çeşitli disiplinlerde ele alınması sonucunu doğurmuştur. Artık çevre farklı bilim alanlarında ele alınarak açıklanmaya ve çevre sorunlarına ilişkin çözümler üretilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda çevre sorunlarının küresel boyut kazanması, sorunlara cevap olacak yerel, ulusal, bölgesel kimi düzenlemelerin yetersiz kalması ve bu şekilde global bir eylem ihtiyacının doğması çevrenin diğer alanlarda olduğu gibi uluslararası hukuk disiplini de ele alınması sonucunu beraberinde getirmiştir. Öyle ki çevrenin korunmasına yönelik oldukça yeni uluslararası çevre hukuku adında genç bir hukuk dalı ortaya çıkmıştır. Kısacası, çevre sorunlarının dünya kamuoyunun önemli sorunlarından biri haline gelmesi, sorunların çözümde en etkin araçlardan biri olan hukuk düzeninin de bu alana uyarlanması sonucunu doğurarak çevreye özgü evrensel bir hukuk dalı ortaya çıkarmıştır.

Temel amacı çevrenin korunması olan uluslararası çevre hukukunun ele aldığı çevre sorunlarından birini sınıraşan zararlar oluşturmaktadır. Gittikçe artan çevre sorunlarının çoğu sadece ortaya çıktığı alanı etkilemekle kalmamakta sorunun meydana geldiği alanlar dışında da etkili olarak sınırı aşan bir nitelik kazanmaktadır. Bu durum sınıraşan zarar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ulusal çıkarları doğrultusunda hareket eden devletler, kendi ulusal sınır ve yetki alanları içinde çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Teknolojik gelişmelere de bağlı olarak çok çeşitli şekillerde gerçekleştirilen faaliyetler, hukuki olsun olmasın, sınıraşan zararlara neden olabilmektedir. Mesela bir ülkenin fabrika bacalarından çıkan dumanın sebep olduğu hava kirliliği komşu ülkede yaşayan halkı, diğer canlı ve cansız yaşamı olumsuz etkileyebilmekte; dünyanın bir yerinde meydana gelen orman yangını, volkan patlaması küresel iklim dinamiklerini etkileyerek olayın meydana geldiği bölgelerde olduğu kadar diğer bölgelerin çevresel sisteminin sürekliliğine zarar vermekte; okyanuslara boşaltılan

atıklar ülkesel sınırlara bakmaksızın kıyı sistemlerini, deniz kaynaklarını tehdit etmekte; nükleer bir tesis onu işleten ülke kadar diğer ülkeler için de bir risk unsuru oluşturmakta; Kuzey Kutup bölgelerinde meydana gelen çevresel bozulma dünyanın geri kalanı için büyük felaketlere yol açabilmektedir. Sayısının arttırılmasının mümkün olduğu benzer birçok faaliyet sınır ötesi bir etki yaratarak sınıraşan zararlara neden olmaktadır. Kısaca bir devletin gerek kendi sınırları içinde gerekse hiçbir devletin yetkisinin olmadığı uluslararası alanlarda gerçekleştirdiği bir faaliyetin yol açtığı çevresel zararlar yalnızca faaliyetin yürütüldüğü alanla sınırlı kalmamakta; birden fazla devleti hatta tüm insanlığı olumsuz etkileyerek sınırının çok ötesine geçmektedir.

Çevresel zararların sınırları aşarak uluslar ötesi hareketi, söz konusu zararlara diğer bilim alanlarında ve iç hukuktaki düzenlemelerin ötesinde, uluslararası evre hukukunun kapsamına giren uluslararası bir nitelik kazandırmıştır. Sınıraşan zararların uluslararası evre hukukunda ele alınması öylesi zararların hukuki açıdan neyi ifade ettiği, buna yol açan faaliyetlerin ve bunların sebep olduğu zararların neler olduğu, zararların önlenmesi ya da ortaya çıkması durumunda giderilmesi ve tazmini gibi sorulara hukuki açıdan cevap bulmak önem kazanmaktadır.

Günümüzde çeşitli şekillerde ortaya çıkan sınıraşan zararlar, bunlara sebep olan faaliyetler, zararların önlenmesi ve ortaya çıkması durumunda tazmini gibi konular resmi, gayri resmi birtakım uluslararası evre düzenlemelerinde yerini almış, konuya ilişkin gerek bireylere gerekse devletlere çeşitli sorumluluklar yüklenmiştir. Bu uzantıda sınıraşan zarar kavramının uluslararası evre hukukuna iyice yerleşmesi bakımından Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun çalışmaları ile uluslararası yargı kararları büyük önem taşımaktadır. vrenin korunması gerekliliğinin iyice yerleşmesine paralel olarak sınıraşan zararlar, uluslararası yargı kararlarında ve özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun çalışmalarında yerini almıştır.

Çalışmada, gün geçtikçe artan evre sorunları karşısında vrenin korunmasının uluslararası öneminin dünya kamuoyu tarafından iyice benimsenmesiyle diğer bilim alanlarında olduğu gibi, uluslararası hukuktaki güncelliğini koruyan ve buna bağlı araştırılması uygun görülen vrenin kapsamına giren ve genç, dinamik bir hukuk dalı olan uluslararası evre hukukunda geniş yer bulan, Türkiye'de henüz araştırılmayan sınıraşan

zarar kavramının hukuki olarak neyi ifade ettiği, söz konusu zararların uluslararası çevre hukukundaki yeri ve gelişimi incelenmeye, konuya ilişkin gelecek çalışmalara ışık tutacak bir literatür ortaya koymaya çalışılmaktadır.

Çalışmada öncelikli olarak çevre kavramı, daha sonra çevre sorunlarının küreselleşmesine paralel ortaya çıkan uluslararası çevre hukuku açıklanmaya çalışılmakta, uluslararası çevre hukukunun gelişim süreci bu yönde atılan evrensel nitelikli adımlar ışığında incelenmektedir.

Uluslararası çevre hukukunun gelişim sürecinden sonra hukuk dalının inceleme alanına giren çevresel zarar ile sınıraşan zarar kavramları ele alınarak, kavramların hukuki olarak neyi ifade ettiği ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Akabinde sınıraşan zararlara yol açan faaliyetler ve sebep oldukları zararlar araştırılmaktadır.

Sınıraşan zararların hukuki olarak neyi ifade ettiğinin ortaya konulmasından sonra söz konusu zararların uluslararası hukuktaki gelişimi ve önlenmesi konusunda yapılan girişimler kimi teori ve uygulamalar ışığında incelenmektedir.

Bu uzantıda öncelikli olarak sınıraşan zararların önlenmesinde devlet sorumluluğu ve ortaya çıkan zararın tazmini konusunda önemli girişimlerde bulunan Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun çalışmalarına değinilmektedir.

Sonrasında sınıraşan zararlar, kavramın uluslararası çevre hukukuna iyice yerleşmesi bakımından oldukça etkin olabilecek ve sınıraşan zararlara ilişkin uluslararası örf adet hukuku kurallarının oluşmasına öncelik edecek, uluslararası yargı kuruluşlarının kararları incelenmeye çalışılmaktadır. Bu kısımda sınıraşan zararların hukuki gelişimi ve bunlara yönelik devletlere sorumluluklar getirmesi bakımından önem teşkil eden, literatürde sıkça geçen çevreyle doğrudan ya da dolaylı ilgisi olan kimi davalar incelenmektedir. Çevresel konulara ilişkin birçok uluslararası dava içinden söz konusu davaların seçiminde öncelikli olarak uluslararası hukuk kuralları bağlamında çözüm bulmakla beraber sınıraşan zararların önlenmesinde devletlere yükümlülükler getirmesi bakımından ilk örnekleri oluşturan ve bu yönde bir örf adet hukuku kuralının oluşmasına önyak olduğu düşünölen davalara öncelik verilmiştir. Diğer taraftan özellikle uluslararası

evre hukukunun ortaya çıktığı 1960'lı yıllardan sonraki sınıraşan çevresel uyuşmazlıkları kapsaması ve söz konusu davalarda yeni hukuk dalına ilişkin normların uygulama alanı olarak hem uluslararası evre hukuku hem de sınıraşan zarar kavramının uluslararası evre hukukuna iyice yerleşmesi açısından önem arz eden kimi davalar da incelenerek sınıraşan zararların uluslararası evre hukukundaki yeri saptanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KÜRESELLEŞEN ÇEVRE SORUNLARI VE ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKU

“Dünyadaki çevre bilinci sorun oluşuktan sonra çözmeye yönelik bilinçtir, oysa sorun oluşmadan çevreye duyarlı olmayı ve gerekli önlemleri almayı öğrenmeliyiz.”²

1.1. Çevre Kavramı

Son yirmi yılda dünya kamuoyunun gündeminde gün geçtikçe daha fazla ön plana çıkan çevre kavramı, boyutları, kapsadığı alanın sınırlarının genişliği ve bütüncül bir bakış açısını gerektiren niteliği nedeniyle karmaşık bir özellik sergilemektedir.³ Çevre kapsamının geniş olması ve karmaşık bir yapı sergilemesi, çevre kavramı konusunda tüm disiplinlerin üzerinde anlaştığı bir tanıma ulaşmayı zorlaştırmıştır.

Arevalo, çevre kavramına ilişkin olarak Caldwell’in “herkesin anladığı ve hiç kimsenin tanımlayamadığı bir kavram”⁴ şeklindeki tanımına başvurmuş ve bu şekilde çevre kavramı konusunda genel bir tanımın yapılmasının zorluğuna işaret etmiştir.

Çevre bir sorun olarak algılanmadan önce çevre kavramı, gerek güncel dilde gerekse literatürde, bir şeyin etrafındaki diğer şeyleri, ortam (fiziksel, sosyo-ekonomik, siyasal) ve koşulları göstermek üzere çevreleyenler–etraftakiler şeklinde genel bir anlamda kullanılmaktaydı.⁵ Ancak 1960’lı yılların sonundan itibaren insanlığın düzensiz

---

² Yavuz, a.g.e., s.134.

³ Nesrin Algan, “Çevre Gerçeğinin Küresel Düzeyde Ele Alınışı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 5, (1995), s.210.

⁴ Luis B. Arevalo, “The Work of The International Law Commission in The Field of International Environmental Law”, *Environmental Affairs Law Review*, 32 (3), (2005), s.493.

⁵ Nükhet Y. Turgut, *Çevre Politikası ve Hukuku*, Ankara: İmaj Yayınevi, 2009, s.1.

faaliyetleri, teknolojinin hızla yayılması ve devamlı nüfus artışıyla dünyamızın tehlikede olduğuna yönelik artan bilinç sonucunda doğa/çevre kavramı önemli bir değişim geçirmeye başlamıştır.⁶ İşte çevre sorunlarının günümüzde kazandığı boyutlar, çevre kavramının yeni yaklaşımlarla ele alınmasını gerektirmiştir.⁷ Bu şekilde çevre sorunlarının ortaya çıkmasıyla çevre kavramı alışlagelmiş anlamı dışında özgün bir anlama kavuşmuştur.⁸

Kısacası, çevreye ilişkin önemli sorunların ortaya çıkmasıyla daha fazla üzerinde düşünülen bir alan olarak çevre, çeşitli bilim dallarında tanımlanmaya ve buna ilişkin çözümler üretilmeye başlanmıştır.

Bu doğrultuda teknik ve sosyal bilimler bazı ayrımlara dayalı olarak çevre kavramını tanımlamaya çalışmaktadır. Değişik bilim alanlarında yapılan tanımlar birbirleriyle ne tam olarak örtüşmekte ne de tam olarak birbirlerinden ayrılmaktadır.⁹

Çevreye ilişkin sayılamayacak kadar çok tanım yapıldığını belirten Görmez, bunlardan “canlı varlıkların hayati bağlarla bağlı oldukları, etkiledikleri ve etkilendikleri mekan birimlerine o canlının ve canlılar topluluğunun yaşam ortamı veya çevre denir” şeklindeki tanımın en uygun olduğunu belirtmiştir.¹⁰

Benzer şekilde Ertürk, çevre bilimi açısından çevrenin, dar anlamıyla, ekosferdeki tüm canlı unsurları kuşatan döngüler ve ilişkiler bütünü; insan açısından ise en geniş anlamıyla insan ve diğer tüm canlı varlıklar ile birlikte doğanın ve doğadaki insan yapısı öğelerin bütünü olarak ifade edildiğini belirtmiştir.¹¹

Ertürk aynı zamanda, insanoğlunun toplumsal yaşam ilişkileri içinde teknolojisini geliştirerek gerçekleştirdiği çeşitli etkinlikleriyle, doğal çevreden farklı bir yapay çevre

---

⁶ Arevalo, **a.g.e.**, s.493.

⁷ Algan, **a.g.e.**, s.210.

⁸ Turgut, **a.g.e.**, s.1.

⁹ Turgut, **a.g.e.**, s.1.

¹⁰ Kemal Görmez, **Çevre Sorunları**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s.8.

¹¹ Hasan Ertürk, **Çevre Bilimine Giriş**, Üçüncü Baskı, Bursa: Vipaş Yayınları, 1998, s.45.

oluşturduğunu ifade ederek insan açısından çevre olgusunu, doğal ve yapay çevre olarak iki unsura ayırmıştır.¹²

Doğal çevre hava, su, topraktan oluşan fiziki çevre ile insan etkilerine maruz kalmamış ya da sınırlı olarak kalmış, az veya çok kendi doğal durumunu koruyabilmiş çevre sistemleridir. Bunlar genelde insanların yerleşme ve yararlanma alanları dışında kalan, insan eli değmemiş ormanlar, çöller, dağlar vb. çevre sistemleridir. Yani bu anlamıyla doğal çevre doğa etki ve güçlerinin oluşturduğu ancak insan etkisinin değiştiremediği çevre olarak tanımlanmaktadır. Yapay çevre, insanlığın günümüze kadar uzanan toplumsal ve ekonomik gelişim süreci içinde, büyük ölçüde doğal çevreden yararlanarak ortaya çıkardığı tüm değerler ve varlıklardır. Yapay çevre, insanların doğal çevreden yararlanması ölçüsünde gelişme göstermektedir.¹³

Kavramın açıklanmaya çalışıldığı bir başka genel tanımda da çevre, insan, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının birbiriyle ilişki ve etkileşim içinde bulunduğu bir sistem olarak değerlendirilmektedir.¹⁴

Çevreyi evrensel değerlerin bir bütünü olarak kabul etme eğiliminin yaygınlık kazandığını ifade eden Algan, çevre kavramı içeriğinin gelinen süreç sonucunda genişlediği ve böylece çevrenin doğal, ekonomik, toplumsal ve kültürel değerlerin bir bütünü olarak ve aralarındaki karşılıklı etkileşim gözetilerek algılandığını; bir gerçeklik olarak kabul edildiğini belirtmektedir.¹⁵ Buradan çevre kavramının içerdiği en temel öğelerin insan ile birlikte tüm canlı varlıklar, cansız varlıklar ve son olarak canlı varlıkların eylemlerini etkileyen ya da etkileyebilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik, toplumsal nitelikteki tüm etkenler olduğu bazı yazarlarca kabul edilmektedir.¹⁶ Bütün bu öğeleri içeren çevre kavramı, “veri bir zamanda dolaylı ya da dolaysız olarak kişiyi etkileyen,

---

¹² Ertürk, **a.g.e.**, s.46; Görmez, **a.g.e.**, s.8; Turgut, **a.g.e.**, s.2.

¹³ Ertürk, **a.g.e.**, s.46.

¹⁴ İsmail Özdağlar, “Çevre Sorunları Okyanusunda Kısa Bir Gezinti”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 5, (1995), s.135.

¹⁵ Algan, **a.g.e.**, s.210.

¹⁶ Ruşen Keleş ve Can Hamamcı, **Çevre Politikası**, Beşinci Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2005, s.22.

kişinin maddi ve manevi gelişimini, biçimlenmesini ve yaşam koşullarını belirleyen biyolojik, coğrafi ve toplumsal etkenlerin tümü” olarak tanımlanmaktadır.¹⁷

Çevrenin uluslararası artan önemine paralel gün geçtikçe uluslararası hukukun çatısı altında değerlendirilmesi zorunlu hale gelen bir konu olarak söz konusu hukuk disiplininde de çevre olgusu açıklanmaya çalışılmıştır. Bunlardan en kapsamlısı Avrupa Konseyi’nce yapılmış olup Konsey çevreyi “canlı ve cansız tüm varlıkları, çevreyi etkileyen canlı varlıklar üzerindeki fiziksel, kimyasal, biyolojik etkileri, insan etkisiyle şekillenen özellikleri, çevre düzenlemelerini, kültürel mirasın içine giren parçaları içerir” şeklinde tanımlamıştır.¹⁸ Hafner ve Pearson çevreyi “insan yaşamı, sağlık ve sosyal refah; bitkiler, hayvanlar ve ekosistemin diğer bütün parçaları; tabiat ve kültürel miras ile doğal kaynakları” içine alan çok geniş bir kavram olarak tanımlamışlardır.¹⁹

Görüleceği üzere çevreye yönelik çeşitli tanımlamalar yapılmış olmasına rağmen bu konuda genel kabul görmüş bir tanım bulunmamaktadır. Ancak burada dikkat çekici nokta çevrenin bozulan doğal dengesinin artık kendisi tarafından yeniden sağlanmasının her zaman mümkün olamayacağı bir sürecin içinde bulunduğu ve böylece çevrenin insanlık için, yine insanlığın neden olduğu, birtakım olumsuz sonuçlar yaratabileceği ve bunun dünya için büyük felakete yol açabileceği bilincinin yerleşmeye başlamasıdır. Bu şekilde çevre, üzerinde daha fazla düşünülmesi gereken bir kavram olarak görülmüş ve çevre olgusu başta olmak üzere çevreye ilişkin çeşitli düzenlemeler gün geçtikçe kendini daha fazla hissettirmeye başlamıştır.

1.2. Bir Sorun Olarak Çevre (Çevre Sorunları)

İnsanoğlu, ekonomik, toplumsal ve teknolojik gelişimle birlikte doğal çevre aleyhine işleyen bir insan-doğal çevre ilişkisine zemin hazırlayarak, çevre sorunları olarak adlandırılan bir dizi sorunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda çevre sorunları,

---

¹⁷ Algan, a.g.e., s.210.

¹⁸ Süheyla S. Alica, **İdari Yargı Kararları Çerçevesinde 2872 Sayılı Çevre Kanunu ve İlgili Yönetmeliklerin Uygulanmasından Doğan Uyuşmazlıklar**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s.15.

¹⁹ Gerhard Hafner ve Holly L. Pearson, “Environmental Issues in The Work of The International Environmental Law Commission”, **Yearbook of International Environmental Law**, 3 (5-6), (2000)’den aktaran: Arevalo, a.g.e., s.494.

yapay çevresini oluşturmaya çalışan insanın, doğal çevre üzerinde yarattığı tüm olumsuz etkiler ile doğal kaynakların aşırısı, yanlış kullanımı ve doğal çevrenin tahribinin yanı sıra; yapay çevrenin sağlık koşullarına uygun olmayışı nedeniyle ortaya çıkan sorunlar olarak tanımlanmaktadır. Burada geçen sağlıklı yapay çevre insan yaşamı için kötü koşullar ortaya çıkaran çevredir.²⁰

Canlıların bir arada ve uyum içinde gelişmeleri, varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli şartların bütünü olan ekolojik sistemde var olan dengeye yapılan müdahaleler bazen yeni bir dengeye yol açarken, bazen de denge bozulmakta ve büyük sorunlar ortaya çıkmaktadır. Ekolojik denge, insanlığın ilk yıllarından sanayi devrimine kadar değişime uğrasa da kısmi bir uyum içinde devam etmiştir. Ancak sanayi devrimiyle beraber ekolojik denge insan tarafından tahrip edilmeye, bozulmaya hatta canlılar için bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Bu doğrultuda çevre sorunları, “insanların sonradan oluşturduğu çevrenin doğal çevreye etkileri ile yapay çevrede varolan olumsuzluklar ve her iki çevrede de görülen sorunlar” şeklinde tanımlanmıştır.²¹

Doğada mevcut olan ekolojik denge başta insan etkinlikleri olmak üzere çeşitli müdahalelere bağlı olarak bozulmakta fakat her defasında denge bir şekilde yeniden sağlanmaktadır. Ancak doğadaki söz konusu doğal düzenin, özellikle sanayileşme sonrası gelişmelere paralel ortaya çıkan olumsuz etkenlere bağlı geri dönülemez şekilde zarar görmesi insanlığın tümü için felaket olabilecek büyük sorunlara yol açmıştır. İşte ekolojik dengenin insan eliyle bu şekilde bozulması insanlığı, tüm dünya için tehlike olabilecek boyutlara varan çevre sorunları olgusuyla karşı karşıya bırakmıştır. Dolayısıyla çevre sorunlarını insanlığın kendi eliyle kendi felaketini hazırlaması olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Görmez’in bu noktada bir bilgenin çevre sorunlarına ilişkin olarak “tabiatın insanoğlundan intikamı”²² şeklindeki tanımına başvurması sorunun kökeninin ve öneminin vurgulanması açısından yerinde olmuştur.

Günümüzde artık doğal çevreyi ve buna bağlı olarak tüm insanlığı olumsuz etkileyen çevre sorunlarının varlığı su götürmez bir gerçek olarak herkes tarafından kabul

---

²⁰ Ertürk, **a.g.e.**, ss.47-48.

²¹ Görmez, **a.g.e.**, ss.8-9.

²² Görmez, **a.g.e.**, s.5.

edilmektedir. Ortada öylesi sorunların olması söz konusu çevre sorunlarının neleri kapsadığı, kaynağının ne olduğu sorularını öne çıkarmakta ve bunlara verilecek cevaplar sorunun daha iyi anlaşılıp sorunlar karşısında etkin çözümün bulunması açısından önemli rol oynamaktadır. Söz konusu sorulara, özellikle çevrenin küreselleşme süreciyle iç içe girmiş olmasına bağlı, çevrenin uluslararası boyut kazanması konusu kapsamında cevap aranmaya çalışılmaktadır.

1.3. Çevrenin Uluslararası Boyut Kazanması ve Uluslararası Çevre Hukukunun Doğuşu

Çevrenin küreselleşmesi ve uluslararası çevre hukukunun ortaya çıkması süreci neden sonuç ilişkisi olarak birbirinden bağımsız düşünülemez. Çevre sorunlarının sınır tanımayarak evrensel bir kaygıya neden olması sonucunda çevrenin uluslararası alanda korunmasını sağlayacak uluslararası çevre hukuku adında yeni bir hukuk dalı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda neden sonuç ilişkisi çerçevesinde öncelikli olarak dünyayı tehdit eden bir boyuta ulaşan çevre sorunlarının küreselleşme süreci ve arkasında uluslararası çevre hukukuna değinmek yerinde görülmektedir.

1.3.1. Dünyada Yükselen Çevre Sorunları

Çevre, insanların ve diğer canlıların yaşamlarını sürdürdükleri alan olarak bir “yaşam çevresi” kabul edilmekte ve bu nedenle çevrede meydana gelen bir bozulma, doğrudan insan ve diğer canlı yaşam ortamlarının bozulması anlamına gelmektedir.²³

Çevreye yönelik müdahaleler insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanoğlu yaşamını ikame ettirmek için doğada mevcut durumu olumsuz etkileyecek çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Önceleri çevrede meydana gelen bozulma çevre tarafından tamir edilip doğa yeniden eski dengesine gelirken bilim ve teknolojinin hızla ilerlediği 19. yüzyıl sonlarında yaşanan endüstriyel üretim ve kentleşme, çevrenin bozulma sürecini

---

²³ Yavuz, a.g.e., s.132.

hızlandırmış; doğal dengelerin sarsılması ve çevresel kaynakların tahribinin ağır sonuçları kendini göstermeye başlamıştır.²⁴

Çevre sorunlarının günden güne artarak kendini hissettirdiği süreç II. Dünya Savaşı sonrasında ve özellikle 1960'lı yıllardan sonra büyük ivme kazanmıştır. İşte, söz konusu sorunların gün geçtikçe tehlikeli boyutlara ulaşması çözüm konusunda bireysel ya da ulusal düzeyde alınan önlemlerin yetersiz kalmasına yol açmıştır. Bu uzantıda denilebilir ki 1960'lardan sonra çevreye yönelik artan kaygılar ulusal ve uluslararası gündemin önemli bir maddesi olmaya başlamıştır.²⁵

Ertürk, çevrenin ve çevreye ilişkin sorunların uluslararası düzeyde önem kazanmasında, birbiriyle ilişkili birçok etkenin olduğunu belirtmekle beraber temelde yatan etmenin çevrenin özyapısı gereği uluslararası bir niteliğe sahip olmasında yattığını ifade etmektedir.²⁶ Yazar, çevrenin bu özelliğinin çevre ve çevreye yönelik politikalara ilişkin kaygıların ulusal sınırları aşarak uluslararası boyutlara yol açtığını belirtmiştir. Bununla beraber Ertürk çevrenin uluslararası düzeyde önem kazanmasına yol açan etkenleri ekolojik, ekonomik ve siyasal etkenler olarak üç ana grup altında incelemiştir.

Çevrenin sınır tanımayan niteliğinin nedenleri konusunda benzer bir değerlendirmeyi yapan Yavuz, çalışmasında, çevre sorunlarının küreselleşmesinin nedenlerini fiziki, ekonomik ve kültürel çevre şeklindeki bir ayrıma dayanarak incelemeye çalışmıştır.²⁷

Bu bilgiler ışığında genel olarak çevrenin temelde ise çevre sorunlarının uluslararası boyut kazanmasına yol açan etkenleri ekolojik, ekonomik ve siyasal olarak üç ana grupta incelenmek mümkündür. Belirtmek gerekir ki çevreye uluslararası bir boyut katan bu etkenlerin hepsi iç içe girmiş olup hepsinin temelinde, özellikle 19. yüzyıl sonu ve sonrası, sanayileşme ve hızlı teknolojik gelişme bulunmaktadır.

---

²⁴ Algan, **a.g.e.**, s.212; İmren Aykut, "2000'li Yıllara Doğru Dünyada Çevre Sorunları ve Türkiye", **Yeni Türkiye Dergisi**, 5, (1995), s.220.

²⁵ Yavuz, **a.g.e.**, s.133.

²⁶ Ertürk, **a.g.e.**, s.208.

²⁷ Yavuz, **a.g.e.**, s.132.

1.3.1.1. Ekolojik Etken

Çevre biliminin temel ilkelerinden biri olan bütünlük ilkesine göre doğa, belirli unsurları ve bu unsurlar arasındaki ilişkileri kapsayan bir sistem olarak, dünyadaki insanlar, diğer canlılar, su, toprak ve diğer cansız unsurlar bir bütünü oluşturmaktadır. Bu bütünlük çevresel sorunların birbirine bağlı bir yapı ortaya koymasına, çevre sorunlarının da sınır ve ulus tanımayan bir nitelik kazanmasına ve uluslararası nitelik taşıyan bu sorunların çözüm yollarının ve çevreye yönelik politikaların uluslararası düzeyde ele alınmasına yol açmaktadır.²⁸

Özellikle 20. yüzyılda teknolojik sürecin ve sanayileşme sürecinin daha da hız kazanması ve buna bağlı hızlı kentleşmenin ve nüfus artışlarının çevre üzerinde yarattığı baskıların çoğu kez geri dönülemez bir şekilde kaynak tahribine yol açtığı ve yaşam çevresinde ciddi sorunlar doğurduğunun farkına varılması, toplumları, başta Batılı ülkeler olmak üzere, çevreleriyle olan ilişkilerini yeni bir bakış açısıyla sorgulamaya itmiştir.²⁹

Günümüzde dünya kamuoyunda sıkça duyulan ozon tabakasının incilmesi, sera etkisi, çölleşme, denizlerin kirlenmesi, orman alanlarının hızla azalması gibi ciddi çevre sorunları bir ya da birkaç ülkeyi değil; bütün ülkeleri, insanları ve canlı yaşamını doğrudan ilgilendirmektedir. Bu gibi çevre sorunları ve etkilerinin kent, bölge ya da ülkeyle sınırlı kalmaması çevreye uluslararası bir kimlik kazandırmaktadır.³⁰ Yavuz çalışmasında ekolojik nedenleri; hava, su, toprak kirliliği, bitki ve hayvan türlerinin azalması, iklim değişikliği gibi ülke sınırlarına bağlı kalmayan sorunlar olarak fiziksel açıdan çevre sorunları şeklinde tanımlamıştır.³¹

---

²⁸ Ertürk, a.g.e., s.209.

²⁹ Yavuz, a.g.e., s.133.

³⁰ Mustafa Keten, "Çevre Korumada Hedef ve Politikalar", *Yeni Türkiye Dergisi*, 5, (1995), s.156; Yavuz, a.g.e., s.132; Ertürk, a.g.e., s.209.

³¹ Yavuz, a.g.e., s.132.

1.3.1.2. Ekonomik Etken

Farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkeler, çeşitli şekillerde çevresel değerleri tahrip edici etkinliklerde bulunmaktadır.³² Sanayileşmeyle eş zamanlı olarak, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası, başta gelişme yolundaki ülkelerde uygulanan kalkınma politikalarının uzantısında gerçekleşen sağlıksız kentleşme ve sanayileşme süreci, çevre sorunlarının küresel boyut kazanmasına yol açan önemli etmenlerin başında gelmektedir.³³

Gelişmiş ülkeler ileri düzeyde sanayileşmenin yarattığı kirlilik ve yoksul ülkelere çevre kirlitici teknoloji transferi aracılığıyla; gelişmekte olan ülkeler plansız sanayileşme ve kentleşme ile eskimiş teknoloji kullanımı yüzünden çevreyi çeşitli düzeylerde tahrip etmektedir. Bu gibi sorunlar karşısında devletler, çevreye yönelik kararlar alırken bunların ekonomik etkilerini de göz önünde tutmaktadırlar. Ve her ülke uluslararası rekabet pazarında güç kaybetmemek için uluslararası düzeyde uyum sağlayacak çözümlerden yana olmaktadır.³⁴ Bu doğrultuda devletlerin çevre sorunları için küresel düzeyde çözüm bulmaya çalışmaları çevreye uluslararası boyut kazandırmaktadır.

Aynı şekilde çevre sorunları ulusların çeşitli düzeylerde ve çok yönlü işbirliğini gerektirmektedir. Çevresel önlemlerin gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere teknoloji transferini gerektirmesi ve alınacak önlemlerin yaratacağı maliyetlerin nasıl karşılanacağı ve paylaşılacağı gibi kaygılar çevrenin uluslararası önemini arttırmaktadır. Diğer taraftan yukarıda da bahsedildiği üzere ulusların aralarındaki ekonomik ve ticari rekabet, her ülkenin uymasını gerektirecek ortak standartlara ihtiyaç duyulmasını zorunlu kılması çevrenin küresel düzeyde etkili olmasına yol açmaktadır.³⁵

1.3.1.3. Siyasal Etken

Çevre sorunlarına uluslararası alanda çözüm bulmak için yeniden yapılanmaya ve kaynak ayırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum çevreyi siyasallaştırırken, sorunların

---

³² Yavuz, a.g.e., s.132.

³³ Aykut, a.g.e., s.220.

³⁴ Yavuz, a.g.e., s.132.

³⁵ Ertürk, a.g.e., s.210.

çözümüne yönelik bilimsel kaygıların yerini ekonomik ve siyasal tercihler almaktadır. Bu şekilde siyasal etkenler çevrenin uluslararası önemini arttırmaktadır. Çevrenin siyasallaşması da uluslararası alanda bir çatışma kaynağı yaratmaktadır. Özellikle ülkelerin gelişmişlik düzeyindeki farklılıklar bu çatışmada belirleyici olmaktadır.³⁶

İşte çevre sorunlarının sınır tanımayan ve birbirine bağlı sorunlardan oluşan karmaşık özellikleri dolayısıyla, çoğu kez, yarattıkları olumsuz sonuçların aynı anda hem yerel, hem ulusal, hem de uluslararası düzeyde etkili olmasına yol açmaktadır.³⁷ Hemen hemen her ülkede ortaya çıkan, gün geçtikçe büyüyen, çoğu çevre kirliliği olarak etkisini gösteren çevre sorunlarının büyük bir bölümünün ülkeler düzeyinde ve küresel düşünmeyi gerektirmesi, söz konusu sorunların anlık veya günlük olmayıp geleceğe yönelik geri dönülemez kalıcı zararlara yol açma riski taşıması bu konuda küresel bir eylemi zorunlu kılmıştır.³⁸

Anlaşılabacağı üzere, özellikle 20. yüzyılda ve sonrasında devam eden, teknolojik gelişmeler ve hızlı sanayileşmenin çevrede yarattığı olumsuz sonuçlar, çevrenin yerel-ulusal düzenlemelerin yanında bölgesel-küresel düzenlemelerin içine alınması sonucunu doğurmuştur. Çevrenin öneminin gün geçtikçe hissedilmesi, 20. yüzyılın ikinci yarısında, çevrenin korunması anlayışını ülkelerin ortak değer ve hedefi haline getirmiştir.³⁹

Kısacası 20. yüzyıldan, özellikle II. Dünya Savaşından, itibaren ortaya çıkan ve çevre için olumsuz sonuçlar doğuran gelişmelerin yaygınlık kazanmasıyla çevrenin küreselleşme süreci başlamış ve bu durum, yerel düzenlemeler dışında, çevreye yönelik evrensel adımların atılması sonucunu doğurmuştur. Bu şekilde global nitelik kazanan çevre, her geçen gün bilimsel, ekonomik, sosyal, politik ve hukuk gibi alanlarda etkisini arttırmıştır.

---

³⁶ Ertürk, **a.g.e.**, s.210.

³⁷ Algan, **a.g.e.**, s.211.

³⁸ Algan, **a.g.e.**, s.211; Yavuz, **a.g.e.**, s.133; Sücaattin Kırmhan, “Türkiye’de Çevre Sorunları ve Çevre Politikaları”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 5, (1995), s.167.

³⁹ Keten, **a.g.e.**, s.156.

1.4. Uluslararası Çevre Hukuku

Uluslararası çevre hukuku, oldukça yeni bir hukuk dalı olup yaşanan çevresel gelişmeler sonucunda bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Çevre sorunlarının küresel boyut kazanmasıyla bu sorunlara cevap olacak yerel, ulusal, bölgesel kimi düzenlemeler yetersiz kalmış, küresel bir eylem ihtiyacı doğmuştur. İşte bu durum, uluslararası alanda çevreye yönelik faaliyetleri arttırmış ve daha önceki düzenlemelerin de etkisiyle “uluslararası çevre hukuku” şeklinde yeni bir hukuk dalı varlığını göstermeye başlamıştır.

Uluslararası çevre hukuku, çevre kavramının karışık ve tartışmalı olmasına paralel olarak herkesçe kabul gören genel bir tanımının yapılması oldukça zor bir hukuk sahasıdır.

Arevalo çalışmasında uluslararası çevre hukukunu tanımlamaya çalışan çeşitli görüşlere yer vermiştir.⁴⁰ Söz konusu hukuk dalını tanımlamaya çalışan Kiss ve Shelton, uluslararası çevre hukukunu, biyosferin şimdiki ve gelecek işlevini tehlikeye atacak önemli bozulmalardan korumayı amaçlayan uluslararası hukukun bir bölümü, olarak tanımlamış; tanımda geçen biyosfer de, UNESCO tarafından yapılan, “bütün yaşamın bir araya geldiği evrenin parçası olan çevremizin toplamı” şeklinde açıklanmıştır.⁴¹

Sand de uluslararası çevre hukukunu, öncelikli amacın çevrenin korunması olan uluslararası hukukun bağımsız, kurumsal ve usule ilişkin kurallar bütünü şeklinde tanımlamıştır.⁴²

Bernie ve Boyle ise “çevresel sorunlarla ilgili uluslararası özel ve kamu hukukunun tamamını kapsayan hukuk” biçiminde açıklamışlardır.⁴³

---

⁴⁰ Arevalo, **a.g.e.**, s.494.

⁴¹ Alexandre Kiss. ve Dinah Shelton, **International Environmental Law I**, 3d, 2003'den aktaran: Arevalo, **a.g.e.**, s.494.

⁴² Arevalo, **a.g.e.**, s.494.

⁴³ Arevalo, **a.g.e.**, s.494; Peter H. Sand, “Evolution of International Environmental Law”, Jutta Brunnee ve diğerleri, **The Oxford Handbook of International Environmental Law**, Oxford University, 2007, s.30.

Benzer şekilde çevre hukukunun 30 ile 40 yaş arasında bir hukuk dalı olduğunu söyleyen Kramer, söz konusu hukuku, medeni hukuktan, idari ve ceza hukukuna; özel hukuktan, kamu hukukuna; yerel hukuktan, ulusal, Avrupa ve uluslararası hukuka kadar farklı hukuk alanlarını içine alan bir bahar seline benzetmektedir.⁴⁴

Görüldüğü üzere çevre kavramında olduğu gibi uluslararası çevre hukuku da çeşitli şekillerde tanımlanmaya çalışılmış; fakat söz konusu hukukun herkesçe kabul edilen ortak bir tanımına ulaşamamıştır.

1.5. Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi

Uluslararası çevre hukukunun tanımlanması sorunu ile ilgili kısa açıklamalardan sonra söz konusu hukuk dalının gelişim sürecine değinmek uluslararası çevre hukukunun geldiği noktanın daha iyi anlaşılması bakımından yararlı olacaktır. Burada belirtmek gerekir ki uluslararası çevre hukuku ayrı bir hukuk dalı olarak birden ortaya çıkmamış olup geçmişte başlayıp günümüzde devam eden dinamik bir sürecin içinde gelişim göstermiştir.

Uluslararası çevre hukukunun doğup gelişmesi, uluslararası hukukun bir alt dalı olarak ortaya çıkması oldukça yenidir.

Çevre sorunlarının tüm toplumların en önemli sorunlarından biri haline gelmesi, toplumsal sorunların çözümünde en önde gelen araçlardan biri olan hukuk düzeninin bu alana da uyarlanmasını gerektirmiştir. Çevre ile insan arasındaki ilişkileri düzenleyecek, belli davranış kuralları getirecek, çevre sorunlarını çözecek en etkin yol hukuk düzenidir. Çevrenin hukuksal yapıya oturtulması, çevre sorunlarının uzun bir süre zararsız gösterilmesi ya da göz ardı edilmesine karşın, sürekli artış göstermesi sonucunda olmuştur.⁴⁵

Çevre sorunlarının uluslararası boyut kazanmasıyla bu alanda yerelden küresele doğru çeşitli adımlar atılmaya, ülkeler arasında çeşitli düzeylerde ve çok yönlü işbirliği

---

⁴⁴ Ludwig Kramer, "The Raven at Animal Farm: The Environment and The Legal Profession", *Environmental Policy and Law*, 37 (2-3), (2007), s.98.

⁴⁵ Selim Kılıç, "Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (2), (2001), s.132.

mekanizmaları geliştirilmeye başlanmıştır.⁴⁶ 20. yüzyıl içerisinde çevre sorunlarının ciddi boyutlara ulaşması sonucunda, geç de olsa, 1960'lı yılların sonu ile 1970'li yılların başında planlama ve yönetim anlayışında çevreyi koruyacak ve gözetecek ilkeler dikkate alınmış, yatırım kararlarında çevre boyutu öne çıkmaya başlamıştır.⁴⁷

Çevrenin uluslararası alanda kendini hissettirmesi ile birlikte 1960'lı yılların sonlarından itibaren çevre sorunları konusunda çeşitli şekillerde dünya kamuoyunu etkileyecek bazı söylemlere rastlanmaya başlanmıştır. Bu konuda atılan ilk adım 1968 yılında Roma'da toplanan bazı aydınların insanlığın ve büyümenin geleceğine ilişkin çalışmalarında değindikleri kirlilik olgusuyla insanlığın ilgisini çevreye çekmeyi başarmış olmalarıdır. Benzer şekilde 1969 yılında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U-Thant, BM örgütü üyesi ülkeler arasında gelecek on yıl içinde, çevreyi korumak, nüfus artışını yavaşlatmak ve yoksulları kaldırmak üzere bir Anlaşma yapılması gerekliliğini vurgulayarak konunun küresel boyutuna dikkat çekmiştir.⁴⁸ Bu tür söylemleri daha genel düzenlemeler takip etmiş ve çevre her geçen gün biraz daha küreselleşerek, bilimsel, ekonomik, sosyal, politik ve hukuk gibi alanlardaki etkisini arttırmıştır.

Son yıllarda çevre sorunlarının giderek artması bu konularda ikili, bölgesel ve küresel düzeyde çözümler bulmaya yönelik girişimleri daha da artırmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere çevre sorunlarının çoğunun uluslararası nitelik taşıması, dünyanın tümünü, uzayı etkilemesi ve sınırlarını hareketlerinin yarattığı sonuçlar, sorunların giderilmesi konusunda uluslararası alanda yakın bir işbirliğinin kurulması sonucunu doğurmuştur. Bu işbirliğinin temelinde yatan amaç mevcut küresel kaynaklar ve çevresel kapasitelerin akılcı yönetimini ve daha önce yanlış kullanıma maruz kalan çevrenin iyileştirilmesine dayalı dengeli ve sürekli bir gelişmeyi sağlamaktır. Aynı zamanda işbirliği, çevre sorunlarının ortaya çıkmasının engellenmesi ve mevcut sorunların giderilmesinin yanı sıra bazı kaçınılmaz etkilerin ortadan kaldırılması konularında deneyimlerin aktarılmasını, bilgi alışverişini ve geliştirmekte olan ülkelerin de kirlilikle mücadele yöntem ve teknolojilerine erişimlerinin sağlanmasını içermektedir.

---

⁴⁶ Algan, **a.g.e.**, s.211.

⁴⁷ Özdağlar, **a.g.e.**, s.135.

⁴⁸ Algan, **a.g.e.**, s.212.

Birçok ülke çevre sorunlarına çözüm için işbirliğine giderken genellikle uluslararası kuruluşların hukuki ve teknik desteğiyle hazırlanan çevre ile ilgili uluslararası sözleşme ve protokollere dayanmakta ve bu şekilde yapılan işbirliğine yasal dayanak oluşturmaktadır.⁴⁹ Kuşkusuz bu gibi gelişmeler uluslararası çevre hukukunun teoriden uygulamaya yönelik durumunu göstermektedir ki bu durum söz konusu hukuk alanının gelişip iyice kurumsallaşmasını sağlamaktadır. Kısacası ülkeler çevre konusunda girişecekleri işbirliğini daha çok hukuki bir temele oturtmayı tercih etmektedirler. Bu amaçla çeşitli ikili ya da çok taraflı, bölgesel veya küresel sözleşme hazırlanırken, Birleşmiş Milletler (*United Nations/UN*), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (*Organization for Economic Cooperation and Development/OECD*), Avrupa Birliği (*European Union/EU*), Avrupa Konseyi (*Council of Europe*), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (*The Organization for Security and Co-operation in Europe*), Dünya Bankası (*World Bank*) gibi çok sayıda uluslararası kuruluş da çevreye ilişkin çalışmalar yapmakta, bunun için özel birimler oluşturarak sorunların tespiti ve çözümleri yolunda üyeleri için ortak politika ve eylemler belirlemekte, bu konuda kurallar ve ilkeler geliştirerek eylem planlarını uygulamaya koymaktadır.⁵⁰ İşte bu gibi çalışmalar uluslararası çevre hukukunun doğuşu için temel oluşturmuştur.

Daha önce de ifade edildiği gibi 1970’li yıllarda başlayan ve 1980’li yıllarda hız kazanan çevreci hareket, sadece ulusal değil uluslararası düzeyde de etkili olmuştur. Bu tarihten itibaren konuya yönelik çeşitli uluslararası toplantıların yanı sıra, kurumsal ve yasal birçok düzenleme yapılmıştır.⁵¹ Bu durum uluslararası düzeyde önceleri kirlenme sorunları olarak dar anlamda ele alınan çevre sorunlarının, daha geniş ve bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmasını teşvik etmiştir. Böylece çevreyi koruma ve geliştirme ön plana çıkmış bu da uluslararası dayanışmayı gündeme getirmiştir. 1972 yılında Stockholm’de toplanan ve çevre konusunda uluslararası alanda ilk geniş kapsamlı toplantı olan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı’ndan bu yana uluslararası düzeydeki bu tür kurumsal, yasal önlemler ve örgütlenmeler artmıştır. Çevrenin uluslararası ilişkilerde ağırlığını

---

⁴⁹ Özdağlar, **a.g.e.**, s.137.

⁵⁰ Aykut, **a.g.e.**, s.220; Algan, **a.g.e.**, s.211.

⁵¹ Ertürk, **a.g.e.**, s.211.

hissettirmesiyle birlikte, konu uluslararası hukukun alanına girmiş ve böylece uluslararası çevre hukukundan bahsedilmeye başlanmıştır.⁵²

1980’li yıllarda da bu sürecin devam etmesiyle uluslararası çevre hukukunun 1970 ve 1980’lerde rüştünü kazandığı kabul edilmektedir. Bu süreçte 1979 tarihli Uzun Menzilli Sınırşan Hava Kirliliği Sözleşmesi (*Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution/LRTAP*), 1980 tarihli Antarktik Deniz Canlı Kaynaklarının Korunması Hususunda Sözleşme (*Convention on The Conservation of Antarctic Marine Living Resources/CCAMLR*), 1982 tarihli Kızıl Deniz ve Aden Körfezi Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Bölgesel Sözleşme (*Regional Convention for The Conservation of The Red Sea and Golf of Aden Environment*), 1983 tarihli Daha Geniş Karayipler Deniz Çevresinin Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Sözleşme (*Convention for The Protection and Development of The Marine Environment of The Wider Carribbean Region*) gibi arttırılması mümkün çoğu bölgesel düzeyde, daha çok belirli uluslararası suları, balıkçılık sorunları ya da hava kuşaklarına ilişkin düzenlemeleri içeren Anlaşmaların sayısı artmıştır. Bu tür bölgesel düzeydeki Anlaşmaların bazıları yapısı gereği evrensel niteliklidir. Denilebilir ki artık devletler, çevreye ilişkin kimi küresel sorunların varlığını kabul etmiş ve bu sorunlara cevap bulmak için çerçeve sözleşmeler imzalamaya başlamışlardır.⁵³

Uluslararası çevre hukukunun gelişmesini sağlayan diğer önemli bir etken de ulusal alanda yapılan hukuki düzenlemelerdir. 1960’lı yılların sonundan itibaren çevre bilincinin kitleler arasında yayılmasıyla çevre örgütleri, siyasal iktidarlar üzerinde önemli baskı unsuru olarak ortaya çıkmış ve böylece çevrenin hukuksal bir taban kazanması hızlanmıştır. Bu şekilde iç hukukun düzenlemesine tabi olan çevre, giderek dünya üzerinde birtakım evrensel yasal düzenlemelerin konusu olmaya başlamıştır.⁵⁴ Uluslararası çevre hukuku, ulusal düzenlemelere ve çevreyle ilgili ulusal hukukun etkili bir şekilde uygulanmasına ihtiyaç duymaktadır. Evrensel nitelikli Anlaşmalar öncelikli olarak ulusal düzeyde uygulama alanı bulmaktadır. Uluslararası çevre hukukunun gelişimini sağlayan ve bu tür sorunlara uluslararası düzeyde çözüm bulmaya yönelik yapılan çok taraflı

---

⁵² Ertürk, **a.g.e.**, s.207.

⁵³ David M. Driesen, “Thirty Years of International Environmental Law: A Retrospective and Plea For Reinvigoration”, **Syracuse Journal of International Law and Commerce**, 30 (2), (2003), s.354.

⁵⁴ Kılıç, **a.g.e.**, s.133.

Anlaşmalar, birçok ulusta bu alana ilişkin yapılan düzenlemelerce desteklenmektedir. Söz konusu ulusal düzenlemeler uluslararası nitelikli ya da çok taraflı Anlaşmaların güvence altına alınmasında önemli bir rol oynamaktadır.⁵⁵

1.5.1. Tarihsel Süreç

Özellikle 1960'lı yıllardan başlayıp sürekli bir gelişim gösteren yeni hukuk dalının tarihi gelişim evresine ilişkin yukarıda anlatılan genel bilgilerden sonra, hukuk dalının tarihsel gelişimini kendisi için köşe taşı niteliğindeki evrensel düzenlemeler ışığında daha yakından incelemek mümkündür.

Çevreyi konu alan uluslararası çevre hukukunun özgün bir dal olarak halen devam eden evrimi, 1970 sonrasındaki her biri somut evrensel girişime denk gelen, onar yıllık sürece göre şekillenmiştir.⁵⁶ Her 10 yıllık sürenin başında uluslararası çevre hukukunu bir adım daha öne çıkaran çevreye ilişkin evrensel nitelikli somut adımlar atılmıştır. Bunlar 1972 BM İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm Konferansı -*United Nations Conference on The Human Environment/UNCHE*), 1982 Dünya Doğa Şartı (*World Charter for Nature*), 1992 BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Konferansı- *United Nations Conference on Environment and Development/UNCED*) ve 2002 Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi (Johannesburg Konferansı- *World Summit on Sustainable Development*)'dir.

Uluslararası çevre hukukunun tarihsel gelişim sürecinde dikkat çeken nokta, 1960'lı yılların sonuna kadar çevrenin kendisinin korunmasından ziyade insan sağlığı, ekonomik çıkar gibi insan merkezli yaklaşımı içeren bir koruma anlayışının hakim olmasıdır. Bu nedenle çevre hukukunun doğuşuna ilişkin hemen hemen tüm çalışmalarda 1960'lı yılların sonuna dikkat çekilmesi nedeninin bu bağlamda ele alınması gerektiği belirtilerek söz konusu hukuk dalının günümüzdeki niteliklerini, yetmişli yıllarda başlayıp seksenli ve doksanlı yıllarda devam eden ve 2000'lere kadar uzanan çevre sorunsalının algılanmasına koşut dinamik bir evrim sonucunda kazandığı ifade edilmektedir.⁵⁷

---

⁵⁵ Driesen, **a.g.e.**, s.356.

⁵⁶ Turgut, **a.g.e.**, s.32.

⁵⁷ Turgut, **a.g.e.**, s.33.

Sand da çalışmasında çevre hukukun tarihsel gelişimini farklı adlandırmalar altında ele almış olsa da benzer bir ayrıma tabi tutmuştur. Sand süreci 1970'e kadar olan dönemi, 1945 öncesi ve sonrası şeklinde ayrıma tabi tutarak, "geleneksel dönem" (1972 BM İnsan Çevresi Stockholm Konferansı öncesi); Stockholm'dan Rio de Janeiro'da düzenlenen 1992 BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'na kadar olan "modern dönem"; Rio sonrası dönemi "post modern dönem" şeklindeki dönemlere ayırmıştır.⁵⁸

Çalışmada söz konusu tarihsel süreç, her on yılda bir atılan somut adımlar ışığında, 1970 öncesi ve sonrası döneme; 1970 sonrası dönem de onar yıllık periyotlara ayrılarak ele alınacaktır.

1.5.1.1. 1970 Öncesi Dönem

Her ne kadar uluslararası çevre hukukunun 5 Haziran 1972 yılında gerçekleştirilen Stockholm Konferansı ile başladığı kabul edilse de Stockholm öncesi dönemde de söz konusu hukuk dalının gelişmesini sağlayan birtakım gelişmelere rastlamak mümkündür.

1970 öncesi dönemde uluslararası düzeyde hava, su kirliliği, yanlış arazi kullanımı ile kırsal alanların tehlike içine girmesi gibi kimi somut çevre sorunlarının özellikle sanayi devrimi sonrası yarattığı olumsuz sonuçlara karşı bölgesel ve evrensel düzeyde çözüm girişiminde bulunulmuştur.⁵⁹ Çevreye dahil olan doğal kaynakların yönetimi, 200 yıldan daha uzun bir süre uluslararası hukukun konusu olmuştur. 1970 öncesi çevre konusundaki çalışmalar, ikili ya da bölgesel düzenleyici Anlaşmalar, sınıraşan bölgelerdeki balıklar, yaban hayatı ve ortak kullanılan sulara ilişkin uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin Anlaşmalar ile başlamıştır. 1893 yılındaki ABD ve Büyük Britanya arasında uluslararası alandaki canlı kaynaklarla ilgili *Pasifik Fur Seal Davası*'na ilişkin hakem kararı; ABD ve Kanada arasında sınıraşan hava kirliliğine ilişkin 1938-1941 tarihli *Trail Smelter Davası*; Fransa ve İspanya arasında sınıraşan sulara ilişkin 1957 tarihli *Lake Lanoux Davası* bu dönem gelişmelerine örnek gösterilebilmektedir.⁶⁰ Özellikle *Trail Smelter Davası* ve dava

---

⁵⁸ Sand, **a.g.e.**, ss.30-31.

⁵⁹ Turgut, **a.g.e.**, ss.32-33.

⁶⁰ Sand, **a.g.e.**, s.32.

sonunda alınan kararlar, bugünün davalarına uygulanabilecek çevre normlarının gelişmesinde en önemli ve etkili uluslararası örneklerden birini oluşturmaktadır.⁶¹

Fransa ve İtalya arasındaki *Roya River Davası*'nın 1939'da İtalya Yüksek Mahkemesince çözümü; Fransa ve Almanya arasındaki sınıraşan hava kirliliğine ilişkin *Poro Davası*'nın 1957 yılında Alman Temyiz Mahkemesince karara bağlanması; Almanya ve Avusturya arasındaki uçak sesinin yol açtığı sınıraşan gürültü kirliliğine ilişkin *Salzburg Uçak Davası*'nın Avusturya Yüksek İdari Mahkemesince karara bağlanması gibi kimi sınıraşan uyuşmazlıklar kanunlar ihtilafı ve uluslararası idare hukuku kuralları uygulanarak geleneksel hukuktaki mülkiyet hakkı zemininde yerel mahkemelerce çözülmüştür. Aynı zamanda 19. yüzyılın ortalarından itibaren “yeşil” politikalar Anlaşma rejimlerinde yer almaya başlamıştır.

20. yüzyılın başlarında her ne kadar amaç ekonomik çıkara dayansa da kimi çok taraflı çevre sözleşmelerine rastlamak mümkündür. Afrika'daki zararsız ya da insanoğlu için yararlı olan vahşi hayvanların çeşitli türlerinin korunmasını sağlamak amacıyla düzenlenen 1900 Londra Sözleşmesi (*London Convention Designed to Ensure The Conservation of Various Species of Wild Animals in Africa*) ve tarım için gerekli kuşları koruyan 1902 Paris Sözleşmesi (*Paris Convention to Protect Birds Useful to Agriculture*), öncelikli olarak ticari amaçlı kullanılan kaynakların yönetimini amaçlayan balinaları düzenleyen 1931, 1937 ve 1946 tarihli Uluslararası Sözleşmeler (*International Conventions for The Regulations of Whaling*) ile yalnızca toprakla ilgili yani tarım ve tarım ürünlerini konu alan 1878 Phylloxera Sözleşmesi'yle (*Phylloxera Convention*) benzer olan 1929 ve 1951 Uluslararası Ürün Koruma Sözleşmeleri (*International Plant Protection Conventions*) bu düzenlemelere örnek teşkil etmektedir.

II. Dünya Savaşı öncesi dönemde çevresel kaygıları yeni hükümetlerarası kurumlara dönüştürme çabaları başarısız olmuşsa da savaş sonrasında hükümetlerin yan kuruluşu olarak 1948 yılında Doğanın Korunması için Uluslararası Birlik (1956 yılında Doğa ve Doğal Kaynakların Korunması için Uluslararası Birlik –*International Tribunal for Conservation of Nature and Natural Resources/IUCN* ve daha sonra Dünya Koruma

---

⁶¹ Nathalie L. J. T. Horbach ve Pieter H. F. Bekker, “State Responsibility For Injurious Transboundary Activity in Retrospect”, *The Netherlands International Law Review*, 50 (3), (2003), s.330.

Birliği- *World Conservation Union* şeklinde yeniden adlandırılmıştır) kurulmuştur. Söz konusu birlik sonraki Anlaşma girişimleri için etkili bir kaynak olmuştur.⁶² 100 yıl önce başlayan koruma hareketi çevresel hareketlerin başlangıcı sayılmakta, IUCN'nin kuruluşu ile de söz konusu çevresel hareket uluslararası nitelik kazanmış olmaktadır.⁶³

Benzer şekilde 1959 Uluslararası Denizcilik İstişare Örgütü (*Inter-Governmental Maritime Consultative Organization/IMCO*), günümüzde Uluslararası Denizcilik Örgütü (*International Maritime Organization/IMO*), küresel deniz kirliliği riskleriyle de ilgilenmektedir. Uluslararası Denizcilik Örgütü'nün, BM'nin diğer uzmanlık kuruluşları ve organlarıyla birlikte savaş sonrası dönem boyunca yapmış oldukları Anlaşma çalışmaları ve teknik düzenlemeler çevreye ilişkin yeni işlevler olarak kabul edilmiştir.⁶⁴

Çevre alanında 1950'lere kadar yukarıda da ifade edildiği üzere ikili ya da bölgesel düzenlemeler yapılmış olmakla beraber, küresel boyutta herhangi bir düzenlemeye rastlanılmamaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği üzere özellikle II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan hızlı teknolojik gelişmeye bağlı hız kazanan sanayileşme bölgesel olduğu kadar küresel çevre sorunlarını da doğurmuştur. Bu durum "küresel" boyut kazanan söz konusu sorunlara "küresel" çözüm bulacak "küresel" adımların atılmasını gerektirmiştir.

Savaş sonrası yaşanan teknolojik gelişmeler ve buna bağlı hızlı gelişen sanayileşmenin yol açtığı küresel çevresel sorunlar 1960'lı yıllardan itibaren uluslararası alanda ele alınarak uluslararası hukukun kapsamına dahil olmuştur. 1960'lı yılların sonundan itibaren çevreye ilişkin yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzenlemelere daha çok rastlanmaya başlanmıştır. Bu uzantıda 1970 yılında Avrupa Konseyi tarafından düzenlenen, çevrenin ve doğal kaynakların korunmasına yönelik Avrupa Koruma Yılı Konferansı çevre konusunda bölgesel düzeydeki önemli bir girişimi teşkil etmektedir. Aynı yıllarda OECD etkin çevre politikaları geliştirmeye başlamış ve bu amaçla bünyesinde bir

---

⁶² Sand, **a.g.e.**, ss.32-33.

⁶³ Lyon Dahl "From Stockholm via Rio To Johannesburg: Thirty Years of International Action on Environment and Sustainable Development", **5th Annual Conference of The International Environment Forum**, 2001, <http://www.bcca.org/ief/ddahl01c.htm> (12.03.2009).

⁶⁴ Sand, **a.g.e.**, s.33.

Çevre Komitesi kurmuştur.⁶⁵ Benzer bir anlayışla Avrupa Ekonomik Topluluğu günümüz Avrupa Birliği Çevre Eylem Programları'nı yürürlüğe koymuştur.⁶⁶ Bu tür faaliyetlere 1960'lı yılların sonunda sıkça rastlanmaktadır.

Görüleceği üzere çevreye yönelik düzenlemelerin çok eski bir geçmişi bulunmaktadır. Ancak bu dönemde çevreyi korumaya ilişkin var olan hukuki metinler küresel olmaktan ziyade ülkesel ya da bölgesel nitelik taşımaktadır. Bu şekilde 1960'lardan önce ekolojik sistemin korunmasını sağlayacak hukuki bağlayıcılığı olan evrensel nitelikli yazılı hukuk kurallarının bazı istisnalar dışında -1946 tarihli Balina Avcılığına İlişkin Uluslararası Anlaşma (*International Convention for The Regulation of Whaling*) ile 1954 tarihli Petrolün Yol açtığı Deniz Kirliliğini Önlemeye İlişkin Anlaşma (*International Convention for The Prevention of Pollution of The Sea by Oil*) gibi- bulunmadığı görülmektedir.⁶⁷ Koester, 1970'li yılların başına kadarki dönemde de uluslararası çevre hukukunun örf adet kurallarından ve genelde bağlayıcılığı bulunmayan bir takım ahlaki normlardan meydana geldiğini ifade etmektedir.⁶⁸ Yine de çevreye yönelik yapılan bu tür eski düzenlemeler, uluslararası çevre hukukunun gelişmesinin sağlayacak daha sonraki gelişmeler için yararlı kaynaklar olarak değerlendirilmelidir.

1.5.1.2. 1970 Sonrası Dönem

Daha önce de ifade edildiği üzere çevreye yönelik düzenlemelere çok eski tarihlerde rastlamak mümkün olmakla birlikte, uluslararası çevre hukukunun gelişim sürecine ivme kazandıran evrensel nitelikli düzenlemeler bazı istisnalar dışında 1970'li yıllardan itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Kısacası, 1970'li yılların başına kadarki çevre sorunlarına yönelik kimi bölgesel düzenlemeleri artık evrensel nitelikli düzenlemeler izlemeye başlamıştır.

---

⁶⁵ Algan, **a.g.e.**, s.212; Ertürk **a.g.e.**, ss.211-212.

⁶⁶ Ertürk, **a.g.e.**, ss.211-212.

⁶⁷ Kemal Başlar, "Uluslararası Çevre Hukuku ve Dünya Çevre Zirvesi", **Çevre Dergisi**, 3, (1992), s.8, <http://www.ekoloji.com.tr/resimler/3-2.pdf> (02.01.2009).

⁶⁸ Veit Koester, "From Stockholm to Brundtland", (1990)'dan aktaran: Başlar, **a.g.e.**, s.8.

1970’li yıllardan günümüze kadar süren süreçte bir taraftan bölgesel faaliyetler devam ederken diğer taraftan uluslararası düzeyde çevreye ilişkin ve uluslararası çevre hukukunun gelişiminde büyük rol oynayan faaliyetler de kendini göstermeye başlamıştır. Bu faaliyetler, daha çok, bu yönde düzenlenen uluslararası nitelikli konferanslar ve kabul edilen sözleşmelerden oluşmaktadır.

192 üyesi bulunan evrensel nitelikli örgüt olması bakımından BM’nin bu konudaki çalışmaları oldukça önemlidir. Bu konuda BM’nin, kuruluş amacı ve yapısı göz önüne alındığında, yapmış olduğu çalışmalar, uluslararası çevre hukukunun kurumsallaşmasında azımsanmayacak öneme sahiptir. BM Örgütü uluslararası alanda çevreye yönelik sorunların algılanmasında ve küresel işbirliğinin geliştirilmesinde en etkin biçimde çalışan kurumların başında gelmektedir.⁶⁹ Örgütün yapmış olduğu çalışmalar küresel çevre bilincinin yerleşmesi ve daha sonraki yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzenlemelere yol gösterici ve evrensel çevre hukukunun gelişmesine önayak olduğundan çalışmaları yakından incelenmektedir. Söz konusu örgüt şemsiyesi altında çevre konusunda yapılan ilk kapsamlı girişim, 1970’li yılları evrensel düzeyde şekillendiren 1972 Stockholm Konferansı olmuştur.⁷⁰

1.5.1.2.1. 1970’li Yıllar: 1972 BM İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm Konferansı)

“Şimdiki ve gelecek nesiller için insan çevresini korumak ve geliştirmek insanlığın zorunlu bir hedefidir...”⁷¹

Uluslararası çevre hukukunun başlangıcı, Sand’ın ifadesiyle modern uluslararası çevre hukukunun başlangıç tarihi, 5 Haziran 1972 yılında Stockholm’da düzenlenen BM İnsan Çevresi Konferansı’nın (*United Nations Conference on The Human*

---

⁶⁹ Ertürk, **a.g.e.**, s.236.

⁷⁰ Turgut, **a.g.e.**, s.33.

⁷¹ Declaration of The UN “Conference on The Human Environment”, Stockholm, (1972), para. 6, <http://www.unes.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503&l=en> (01.02.2009).

Environment/UNCHE) açılış günü kabul edilmektedir.⁷² Çevre sorunlarının küresel ölçekte ilk defa gündeme geldiği Konferans, çevre sorunları konusunda ortaya çıkan değişmelerin açıkça ifade edildiği yer ve ardından gelen birçok değişimin başlangıcı olmuştur.⁷³

Konferans, BM'nin organizasyonu ile dünya ülkeleri temsilcilerini çevre sorunlarını tartışmak, kısa ve uzun vadeli önlemleri saptamak ve sorunları dünya düzeyinde anlaşılabilir hale getirmek için bir araya getirip konuya küresel düzeyde ilk defa el atan tarihi bir köşe taşı oluşturmakta;⁷⁴ Konferans'ta benimsenen ilkeler, uluslararası çevre hukukunun ayrı bir hukuk dalı olarak gelişmesinde başlangıç noktası kabul edilmektedir.⁷⁵

“Bir tek dünyamız var”⁷⁶ sloganını taşıyan Konferans'ın temel amacı siyasi ve sınır tanımayan sorunlar karşısında ülkelerin birlikte karar alma ve uygulamalarını sağlamaktır.⁷⁷

Konferans, yaşam ortamının önemini küresel düzeyde göstererek sorunları dünyanın geleceği açısından ayrıntılı olarak irdelemiş; dünya ülkelerini uyarıcı nitelikte etki yaratarak sorunun bir dünya sorunu olduğunu vurgulamış; konferans ve konferans sonunda kabul edilen Deklarasyon, BM'nin ve ülkelerin benimseyip takip edecekleri stratejilere rehber nitelikte öneriler getirmiş ve tüm ülkelerin artan nüfus, sanayileşme ve kentleşme gibi gelişmeler karşısında çevrenin korunması ve yaşam ortamının tahrip edilmesi karşısındaki sorumluluklarını belirterek tüm hükümet ve bireyleri, sorunun dünya için önemini görmeye ve benimsetmeye davet etmiştir.⁷⁸

---

⁷² Sand, **a.g.e.**, s. 33.

⁷³ Görmez, **a.g.e.**, s.75; Özdağlar, **a.g.e.**, s.137.

⁷⁴ Necmi Sönmez, “Ortak Geleceğimiz Stockholm 1972 – Rio 1992 ve Sonrası”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 5, (1995), s.194.

⁷⁵ Arevalo, **a.g.e.**, s. 493; Oscar Schachter, “The Emergence of International Environmental Law, **Journal of International Affairs**, 44 (2), (2001), s.459.

⁷⁶ Algan, **a.g.e.**, s. 213; Dahl, **a.g.e.**; Lars-Göran Engfeldt, “Chronicle Ess.ay The Road from Stockholm to Johannesburg”, http://www.un.org/Pubs/chronicle/2002/iss.ue3/0302p14_ess.ay.html (17.12.2009).

⁷⁷ Ertürk, **a.g.e.**, s.213.

⁷⁸ Sönmez, **a.g.e.**, ss.194-195.

BM Çevre Programı'nın kurulması ve her yıl Konferans'ın toplandığı gün olan 5 Haziran gününün "Dünya Çevre Günü" olarak kutlanmasının karara bağlandığı⁷⁹ ve bu şekilde her yıl tekrarlanan Çevre Günleri ile dünya kamuoyunun yeniden bilinçlenmesinin sağlanmış olduğu Konferans'ta,⁸⁰ farklı siyasal rejimlere ve gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler, çevre konusunda ortak sorumlulukları olduğunu kabul eden bir yaklaşım benimsemiş ve bunu insanlığın devamı için bir önkoşul saymıştır. Konferans'ta çevre bütün bir varlık kabul edilmiş, biyosferin uluslararası hukuk ve örgütlerce bir bütün olarak korunması gerektiğinin altı çizilmiştir.⁸¹ Çevre konusunda uluslararası işbirliği ve dayanışmanın önemi vurgulanarak ilk kez insanlığın bir bütün halinde çalışması gerektiği ve çevrenin korunmasının uluslararası bir nitelik taşıdığı ortaya konulmuştur.

Gelişmiş – az gelişmiş, sosyalist – kapitalist veya benzeri ayrımlara bakılmaksızın 113 ülkenin katıldığı Stockholm Konferansı sonunda bağlayıcılığı bulunmamakla beraber, uluslararası kaygıların ifade edildiği, politikalara yön veren, devletlere rehberlik eden BM İnsan Çevresi Deklarasyonu (Stockholm Deklarasyonu) ile çevre sorunlarının çözümüne yönelik çevre politikaları için tavsiye maddelerinden oluşan Eylem Planı (*Action Plan*) yayımlanmıştır.⁸² Her iki metinde de insan çevresinin korunup geliştirilmesinin söz konusu konferansın amacı olduğu vurgulanmış; bunu sağlayacak bazı ilke, kavram ve temalara doğrudan veya üstü kapalı şekilde yer verilmiştir.⁸³ Stockholm'da benimsenen uluslararası eylem konusundaki tavsiyeleriyle metinler, özellikle uluslararası çevre hukukunun daha sonraki gelişiminde etkili olmuştur.⁸⁴ Çevre hakkı konusunda uluslararası düzeydeki ilk ve en önemli belge olma niteliği taşıyan Stockholm Deklarasyonu,⁸⁵ dünyadaki çevre konusundaki temel kaynaklardan ilkinin oluşturmakta olup daha sonraki ulusal ve uluslararası çalışmalar için bir hareket noktası, yol gösterici ve ışık tutucu olarak büyük bir

---

⁷⁹ Resolution of General Ass.embly, "UN Conference on The Human Environment", Twenty Seventh Sess.ion 2994(XXVII), (1972), s. 42, <http://daccess.-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/270/24/IMG/NR027024.pdf?OpenElement> (06.02.2009).

⁸⁰ Algan, **a.g.e.**, s.213; Sönmez, **a.g.e.**, s.194.

⁸¹ Schachter, **a.g.e.**, s.498.

⁸² Ertürk, **a.g.e.**, s.213; Şule A. Güneş, "Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Çevresinin Korunması", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 56 (2), (2007), s.15.

⁸³ Turgut, **a.g.e.**, ss.33-34.

⁸⁴ Engfeldt, **a.g.e.**

⁸⁵ Ertürk, **a.g.e.**, s.213.

önem taşımaktadır.⁸⁶ Özellikle Deklarasyon, BM'nin çevre konusundaki çalışmalarının temel hareket noktası olmuştur.⁸⁷ Aynı zamanda farklı sosyo-ekonomik yapılara ve gelişmişlik düzeylerine sahip ülkelerin çevre konusundaki ilk ortak değerlendirmelerini yansıtmaları bakımından önemli bir hukuksal belge olduğu,⁸⁸ uluslararası normların yerleştirilmesi yolundaki çalışmaları hızlandırarak uluslararası çevre hukukunun gelişmesine büyük katkı yaptığı kabul edilmektedir.⁸⁹

Görüleceği üzere BM İnsan Çevresi Konferansı birçok ülkenin katılımını sağlayarak çevre konusunu uluslararası düzeyde ele alan ilk konferans olup konferansta kabul edilen kararlar daha sonraki çalışmalar için yol gösterici olarak uluslararası çevre hukuku için büyük bir adım oluşturmaktadır.

Stockholm Konferansı'nda alınan karara uygun olarak BM Genel Kurulu tarafından 12 Aralık 1972 tarihinde BM sistemi içinde “çevre ile ilgili eylemleri sürdürmek ve eşgüdümü gerçekleştirmek”,⁹⁰ kısacası konferans metinlerindeki politikaların gerçekleştirilmesinin takibi⁹¹ amacıyla BM Çevre Programı (*The United Nations Environment Programme/UNEP*) kurulmuştur.

BM Çevre Programı, BM sistemi içinde, çevre ile ilgili faaliyetlerde eşgüdüm sağlamak ve çevre konusunda teşhis edici ve katalitik bir rol oynamak üzere oluşturulmuştur. Söz konusu oluşum da, özellikle uluslararası çevre hukuku alanında, 1970'lerden beri birçok başarının öncüsü olmuştur.⁹² Küresel çevre yararına BM ailesinin amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla çalışan UNEP'in günümüz öncelikleri, afet ve uyumsuzlukların çevresel neden ve sonuçları, ekosistem yönetimi, çevre yönetimi, zararlı maddeler, kaynak etkinliği ve iklim değişikliğidir.⁹³

---

⁸⁶ Sönmez, **a.g.e.**, s.194.

⁸⁷ Algan **a.g.e.**, s.213.

⁸⁸ Ertürk, **a.g.e.**, s.213.

⁸⁹ Algan, **a.g.e.**, s.213.

⁹⁰ Engfeldt, **a.g.e.**; Ertürk, **a.g.e.**, s.214.

⁹¹ Turgut, **a.g.e.**, s.34.

⁹² Engfeldt, **a.g.e.**,

⁹³ UN Global Issues, “Environment”, <http://www.un.org/en/globaliss.ues/environment/index.shtml> (16.12.2009).

Evrensel düzeyde ilk sayılabilecek küresel çevre politikaları UNEP ile ortaya konulmuştur. Söz konusu politikanın esasını ekonomik kalkınma ile çevre arasındaki ilişki belirlemektedir.⁹⁴ UNEP'in henüz uluslararası resmi hukuki yetkisi olmasa da 1976'dan beri kırk sekizden fazla çok taraflı çevre sözleşmesi ve protokolünün imzalanmasını sağlamıştır. Program bu tür faaliyetleri, çeşitli diplomatik konferansları destekleyerek ve 1982'lerden sonra Çevre Hukukunun Periyodik Değerlendirilmesine ve Gelişimine ilişkin hükümet onaylı Program bağlamında (*Programme for The Development and Periodic Review of Environmental Law/Montevideo Programme*) gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda çevreye ilişkin "soft law" şeklinde kapsamlı uluslararası normların oluşturulmasına katkıda bulunmuştur.⁹⁵

UNEP, çevre konusunda çok önemli çalışmalarda bulunarak çevre koruma hareketinde önemli bir aşama oluşturmuştur. Program'ın kurarak geliştirdiği ve aktif hale getirdiği bölgesel proje merkezleri ve uygulayıcı çevre koruma amacıyla oluşturduğu projelerle ilgili ülkelerin de aktif katılımlarını sağlamış ve çevre koruma uygulamalarını gerçekleştirmiştir. Akdeniz Eylem Planı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Programına finansman katkısında bulunan Global Çevre Kuruluşu, İsviçre'de oluşturulan Ortak Geleceğimiz Merkezi şeklindeki örgütlenmeler UNEP'in çalışmalarına örnek teşkil etmektedir. Çevre Programı söz konusu örgütlenmelerle çalışmalarını yerleşim ve sağlık, okyanuslar, çevre ve kalkınma, sanayi ile tabii afetler ve ekosistem şeklinde beş ana konuda toplamış ve yoğunlaştırmıştır.⁹⁶

1.5.1.2.2. 1980'li Yıllar: 1982 Dünya Doğa Şartı ve 1987 Ortak Geleceğimiz

1972 Stockholm Konferansı'ndan sonra hem küresel düzeyde hem de UNEP öncülüğündeki bölgesel nitelikli programlar kapsamında yapılan sözleşmelerle çevresel mevzuatın gelişimi devam etmiştir. Bu kapsamda 1980'li yıllardaki Dünya Doğa Şartı ve Ortak Geleceğimiz Raporu önemli iki kaynak oluşturmaktadır. Her ne kadar bu on yıllık süreci başlatan Dünya Doğa Şartı (*World Charter for Nature*) olmuşsa da söz konusu dönemi şekillendiren 1987 tarihli Ortak Geleceğimiz (*Our Common Future*) adlı

---

⁹⁴ Kırımhan, a.g.e., s.165.

⁹⁵ Sand, a.g.e., s.34.

⁹⁶ Sönmez, a.g.e., s.195.

rapordur.⁹⁷ Aynı zamanda bu dönemde UNEP önceliğinde BM Genel Kurul tarafından bağımsız bir oluşum olarak oluşturulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (*World Commission on Environment and Development*) çalışmaları da önemlidir.

1980'li yılların önceki yıllara göre yeniliği: çevre sorunlarını kaynağında çözmeye yönelik olan önleyici ilkeye öncelik verilmesi; çevre sorunlarının evrenselliğini ve iç içe geçmişliğini, uluslararası işbirliği, eşgüdüm ve bütünselliğinin öneminin öne çıkması ve ekonomik gelişme ile çevrenin korunmasının çelişen amaçlar değil birbirini tamamlayan ögeler şeklinde kabul edilmesidir.

Dönemin evrensel girişimlerinden ilkinin Dünya Doğa Şartı oluşturmaktadır. 28 Ekim 1982 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen belgede insanoğlunun doğanın bir parçası olduğu, her yaşam şeklinin eşsiz olup, insanlık için taşıdığı değere bakmaksızın saygı gerektirdiği vurgulanarak Şart'ta geçen ilkelerin uluslararası düzeyde olduğu gibi her devletin hukuk ve uygulamalarına da yansıtılması gerektiği belirtilmiştir.⁹⁸ Söz konusu belgede doğanın korunup geliştirilmesi konusunda birey ve devletlere çeşitli sorumluluklar yüklenilmiştir.

Dünya Doğa Şartı, devletlerin gelecek kuşaklara ve doğaya karşı sorumluluklarının uluslararası hukuk kurallarına yansıtılması yolundaki beklentileri hayata geçirmeyi hedeflemiştir.⁹⁹

1990'lı yılların ikinci önemli aşamasını UNEP'in 1982 yılında almış olduğu karara takip BM Genel Kurulu tarafından 1983 yılında bağımsız bir organ olarak BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun (*World Commission on Environment and Development*) kurulması oluşturmaktadır. 2000 ve sonrasındaki sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirecek uzun dönemli çevresel stratejiler ortaya koymak, çevreye ilişkin kaygılar konusunda farklı ekonomik ve sosyal yapıya sahip, farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkeler arasında daha büyük işbirliğine dönüştürülecek çözüm yolları önermek gibi konular

---

⁹⁷ Turgut, **a.g.e.**, s.36.

⁹⁸ United Nations General Ass.embly, "World Charter for Nature", RES/37/7, (1982), <http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r007.htm> (04.12.2008).

⁹⁹ Turgut, **a.g.e.**, s.36.

üzerinde odaklanması kararlaştırılan Komisyon¹⁰⁰, özetle yeryüzündeki ciddi çevre ve kalkınma sorunlarını yeniden incelemek, söz konusu sorunları çözecek gerçekçi öneriler ortaya koymak ve gelecek nesillerin kaynaklarını tüketmeksizin kalkınmayla insan gelişiminin sürdürülmesini sağlamak amacıyla kurulmuştur.¹⁰¹

Komisyon, çevre ve kalkınma arasındaki karşılıklı bağımlılığı ve etkileşimi ortaya koymak amacıyla sürdürülebilir kalkınma kavramını gündeme taşımış ve böylece sürdürülebilir kalkınma kavramı, uluslararası kuruluşların çevre politikalarının yönlendirilmesinde temel çerçeve oluşturarak çevre gerçeğinin bugünkü içeriğini kazanmasında etkili olmuştur. UNEP'in yönlendirici etkisiyle de 1980'li yıllardan itibaren artık çevrenin evrensel değerlerin bir bütünü olarak ele alınması ve kalkınma politikaları ile çevre koruma politikalarının bütünleştirilmesinin gereği gün geçtikçe kabul görmeye başlamıştır. Bu süreci hızlandıran en önemli etkenlerden birini de BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun çalışmaları oluşturmaktadır.¹⁰²

Stockholm Konferansı'nın geçici fakat en önemli kuruluşunu oluşturan Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland başkanlığında 20 değişik ülkenin uzmanları ve temsilcilerinden oluşan Komisyon'un en önemli çalışması 1987 yılında yayımladığı "Ortak Geleceğimiz (*Our Common Future*)" adlı raporudur.¹⁰³

1987 yılında Brundtland Komisyonu tarafından yayınlanan Ortak Geleceğimiz Raporu, dünya düzeyinde -yerel ve bölgesel olarak- uzmanlarla yapılan incelemelerle hazırlanmış, çok kapsamlı, çevre ve kalkınma konusunun tüm bileşkelerini ve bunlarla ilgili etmenleri kapsayan ve inceleyip değerlendiren bir nitelik taşımaktadır.¹⁰⁴ Rapor, artık ekoloji ile ekonominin bir arada ele alınmasının zorunluluk olduğunu ve bu nedenle hükümetlerle birlikte kamuoyunun hem çevresel zararlar hem de insan ırkının yaşamını

---

¹⁰⁰ UN General Ass.embly, "Process. of Preparation of The Environmental Perspective to The Year 2000 and Beyond", Ar.8(a-b), RES/38/161, (1983), <http://www.un-documents.net/a38r161> (10.05.2009).

¹⁰¹ Berit Johnson, "Our Common Future – The Report of The World Commission on Environment and Development", s.1, <http://fag.hia.no/kurs/sivok/in4500/Our%20common%20future%20Johnsen.doc> (21.12.2009).

¹⁰² Algan, **a.g.e.**, s.214.

¹⁰³ Engfeldt, **a.g.e.**; Sönmez, **a.g.e.**, s.194.

¹⁰⁴ Sönmez, **a.g.e.**, ss.197-198.

tehdit eden zarara neden olan uygulamalar konusunda sorumluluk alabileceklerini belirten bir belgedir.¹⁰⁵

Raporun temel hareket noktasını oluşturan sürdürülebilir kalkınma ilkesi bugünkü ihtiyaçları, “gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağını ortadan kaldırmaksızın karşılamak”¹⁰⁶ şeklinde tanımlanmış, bu şekilde kavram ülkeler ve bölgeler arasında sağlanması gereken adaleti, kuşaklararası adalet kavramıyla bütünleştirmiştir.¹⁰⁷

Ortak Geleceğimiz adlı rapor çevre ve kalkınma konusuna en üst düzeyde bakabilen, ülkesel, bölgesel sorunların toplanarak küreselleştiğini gören ve benimseyen bir yaklaşımla hazırlanmıştır. Söz konusu rapor, dünya insan ve toplumlarının görev ve sorumluluklarını göz önünde tutan, gerek çevre bozulmasında ve doğal kaynakların tahribinde gerekse bu olumsuz gidişatın durdurulup çevreyi koruyan bir yöne yöneltilmesinde, bireylerin, ailelerin, toplumların katılımcı desteklerini öngören, devletlerin ve uluslararası kuruluşların görev ve sorumluluklarının bulunduğu işaret eden öneriler ve ilkeler bütününden oluşmaktadır.¹⁰⁸

Çevrenin korunmasının sektörel bir çıkar olarak değil sosyal ve ekonomik kalkınmayla bütünleşmiş bir bileşen olarak görülmesi gerektiğinin vurgulandığı rapor BM’yi 1992 Rio Konferansı’na taşımış,¹⁰⁹ bu rapora dayalı olarak yapılan temel çalışmalar ve ön hazırlıklar Rio Konferansı’nın organizasyon ve gündemini hazırlamıştır.¹¹⁰

Anlaşıldığı üzere artık dünya, çevre ile kalkınmanın ayrılmaz iki parça olduğunu kabul etmiş ve bundan sonraki çevreye ilişkin uluslararası düzenlemelerde iki unsur bir arada değerlendirilerek çevre konusunda bir uzlaşma sağlanmaya çalışılmıştır.

---

¹⁰⁵ Johnson, **a.g.e.**, s.1.

¹⁰⁶ Algan, **a.g.e.**, s.214; Engfeldt, **a.g.e.**; Johnson, **a.g.e.**, s.3.

¹⁰⁷ Algan, **a.g.e.**, s.214; Ertürk, **a.g.e.**, s.220.

¹⁰⁸ Sönmez, **a.g.e.**, s.198.

¹⁰⁹ Engfeldt, **a.g.e.**; Sönmez, **a.g.e.**, s.194.

¹¹⁰ Sönmez, **a.g.e.**, s.194.

1.5.1.2.3. 1990'lı Yıllardan Günümüze: 1992 Rio Konferansı ve 2002 Johannesburg Konferansı

1970'li yıllarda yeşermeye başlayan çevre diplomasisi, 1990'lı yıllarda olgunlaşmaya başlamış ve sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevre sorunlarının üstesinden gelinebileceği yönündeki inanç artmıştır.¹¹¹ Çevre konusunda bu dönemi simgeleyen küresel gelişme, 1992 yılında BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (*Rio Konferansı- United Nations Conference on Environment and Development/UNCED*)'dir. Bu dönemdeki çevresel gelişmelere ışık tutan Konferans Yeryüzü Zirvesi (*Earth Summit*), Rio Zirvesi ya da Eko Zirvesi olarak da bilinmektedir.¹¹²

1970'li yıllarda başlayan 1972 Stockholm Konferansı'ndan sonra hız kazanan sürecin bir parçası olarak UNEP teşkilatının kuruluşu, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu raporunun yayınlanması ve devamındaki kimi hazırlıklardan sonra BM Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansı ya da kısaca Rio Konferansı gerçekleşmiştir.¹¹³ Konferans, BM Genel Kurulu'nun 1989'da çevre ve kalkınma konularında küresel bir toplantı yapılmasını karara bağladıktan sonra, yaklaşık üç yıllık bir hazırlık sürecinin ardından 3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde, Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED, 3-11 Haziran 1992) ve Dünya Zirvesi (12-14 Haziran 1992) şeklinde iki aşamalı olarak gerçekleşmiştir.¹¹⁴

Hazırlık sürecinin, toplumun tüm kesimlerinden katılımı oldukça demokratik geçtiği; 120 ülkenin devlet veya hükümet başkanı düzeyinde temsil edilmesi ve 3000'e yakın delege ve gönüllü kuruluşun Konferans'ta yer almasıyla o tarihe kadar yapılan evrensel nitelikli çevresel düzenlemeler arasında en geniş katılımın gerçekleştiği Konferans'ın göze çarpan ilk özelliği 1970'li yıllardan itibaren birlikte ele alınmaya başlanan çevre ve kalkınma kavramlarının, konferans başlığı olacak kadar gündemin merkezine oturmuş olmasıdır.¹¹⁵ Gerek hazırlık sürecine gerekse konferansa bu kadar geniş

---

¹¹¹ Güneş, a.g.e., s.3.

¹¹² Turgut, a.g.e., s.37.

¹¹³ Dahl, a.g.e., s.2; Görmez, a.g.e., s.79; Sönmez, a.g.e., s.198.

¹¹⁴ Engfeldt, a.g.e.; Ertürk, a.g.e., s.220.

¹¹⁵ Engfeldt, a.g.e.; Güneş, a.g.e., s.15.

katılımın olması, dünya kamuoyunun çevre sorunlarına yönelik ilgisinin arttığını ve bu şekilde çevreye duyarlılık konusunda evrensel bir uyanışın olduğunu göstermektedir. İşte bu yönüyle Rio toplantısı uluslararası alanda en fazla katılımın gerçekleştiği ve Stockholm'den sonra dünyanın ikinci en önemli çevre etkinliği olarak kabul edilmektedir.¹¹⁶

Dünya liderleri zirvelerinin en büyüklerinden biri sayılan Konferansta 179 ülkenin üzerinde anlaştığı en önemli nokta, dünyamızın gelecekteki kalkınmasının, ekonomi, toplum ve çevre açılarından sürdürülebilir olmasının nasıl sağlanabileceğinin ortaya çıkarılmasının zorunlu olduğudur.¹¹⁷

Konferans, küreselleşen çevre ve kalkınma sorunlarının bir kez daha en üst düzeyde görüşülüp karara bağlandığı önemli ve son aşamayı oluşturmaktadır. Bu aşama küresel düzeyde çevre ve kalkınma konusunda Anlaşma, sorunların bilincine varma, uygulama ilkelerini saptama ve öncelikli olarak dünya çevre kalkınmasının bazı önemli ve temel sorunlarının çözülmesinde üzerinde uzlaşılan Anlaşmalar imzalama sürecini oluşturmaktadır.¹¹⁸

1992 Rio Konferansı çevreye ilişkin düşünce ve reform konusunda bir fırsat sunmuştur. Bu bağlamda devletlerin ortak fakat farklı sorumluluklarının olduğu, çevre konusunda herkesin eşit sorumluluğunun bulunmayacağı yeni bir hukuki çok merkezliğin (new legal bolycentricity) ortaya çıktığı kabul edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma ile çevrenin birbirinden bağımsız düşünülmemeyeceğinin kabul edildiği bu dönemde çevre hukukunun yeni bir sürdürülebilir kalkınma hukuku ile yer değiştirmesine yönelik doktrinal öneriler ortaya çıkmaya başlamıştır. Diğer bir husus katılımcı devriminin yaşandığı Rio Konferansı, kamu-özel ortaklığına zemin hazırlamış olup sivil toplumun çevreye ilişkin yasal taleplerinin uluslararası karar alım sürecinde yer almasına olanak sağlamıştır. Bu şekilde devlet dışı aktörlerin, çevreyle ilgili bazı yeni kurumların hukuki süreçlerine katılımı sağlanmıştır.¹¹⁹

---

¹¹⁶ Ertürk, **a.g.e.**, s.221.

¹¹⁷ Kırımhan, **a.g.e.**, s.165.

¹¹⁸ Sönmez, **a.g.e.**, s.199.

¹¹⁹ Sand, **a.g.e.**, ss.40-41.

En önemli hedefleri arasında o tarihe kadar küresel bir sözleşme ile düzenlenmemiş olan iklim değişikliği, biyoçeşitlilik, ormanlar ve kara kökenli kirlenmelere ilişkin uluslararası sözleşmelerin yapılmasının yer aldığı¹²⁰ ve bu doğrultuda atmosferin korunması (enerji kullanımı, iklim değişikliği, ozon tabakasının incelmeye, sınırlar aşan hava kirliliği), arazi kaynaklarının korunması (ormansızlaşma, toprak kaybı, çölleşme, kuraklık), biyolojik çeşitliliğinin korunması, tatlı su kaynaklarının korunması, okyanusların, denizlerin ve kıyı alanlarının korunması ile canlı kaynakların akılcı kullanımı ve bu kaynakların geliştirilmesi, biyoteknolojinin çevreye duyarlı yönetimi, toksik ürün ve atıkların yasal olmayan trafiğinin önlenmesi, yaşam kalitesinin ve insan sağlığının iyileştirilmesi, çevre bozulmasının durdurularak yoksulların yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi ile birlikte yoksulluğun giderilmesi gibi birçok çevre sorununun tartışıldığı¹²¹ Konferans sonunda “Çevre ve Kalkınma Üzerine Rio Deklarasyonu (*Rio Declaration on Environment and Development*)”, “Gündem 21 (*Agenda 21*)”, “Orman Prensipleri (*Forest Principles*)”, “Küresel İklim Çerçeve Sözleşmesi (*Framework Convention on Climate Change/UNFCCC*)” ile “Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (*Convention on Biological Diversity*)”nden oluşan beş Rio Belgesi kabul edilmiştir.¹²²

Çevre ve Kalkınma Üzerine Rio Deklarasyonu, çevre ve kalkınma konularında ülkelerin hak ve yükümlülüklerini kapsayan ve bir ilkeler listesi olarak 27 temel ilkeden oluşmaktadır.¹²³

Dünya Beyannamesi olarak da bilinen Deklarasyon Stockholm Deklarasyonu'nun oluşturduğu temele oturtulmuştur.¹²⁴ Rio Deklarasyonu'nda Stockholm Konferansı'nın desteklediği, yeni ve tarafsız küresel bir ortaklık için devletler, toplumun anahtar sektörleri ile insanlar arasında yeni işbirliği düzeylerinin yaratılmasının hedeflendiği

---

¹²⁰ Güneş, **a.g.e.**, s.15.

¹²¹ Ertürk, **a.g.e.**, ss.221-222.

¹²² Driesen, **a.g.e.**, s.360; Dahl, **a.g.e.**; Engfeldt, **a.g.e.**; Ertürk, **a.g.e.**, ss.221-222; Güneş, **a.g.e.**, s.15; Sönmez, **a.g.e.**, s.199; Turgut, **a.g.e.**, s.37.

¹²³ Ertürk, **a.g.e.**, s.222.

¹²⁴ Aykut, **a.g.e.**, s.221; Sönmez, **a.g.e.**, s.199.

vurgulanmış, küresel çevre ve kalkınma sistemlerini koruyucu Anlaşmalar için çalışılacağı, dünyanın bir bütün olduğunun kabul edildiği belirtilmiştir.¹²⁵

Çevre sorunlarının çözümünde devletlerin ortak fakat farklı düzeylerde sorumluluğa sahip olduğunun kabul edildiği¹²⁶ Bildirge’de öne çıkan diğer bir husus çevre politikalarında önleme ilkesinin yetersizliğine dikkat çekilerek çevre sorunlarını önlemede ihtiyat ilkesinin benimsenmesidir.¹²⁷ Deklarasyon, kabul edilen ortak ve farklı sorumluluk, kirleten öder, ihtiyatlılık ve hukuki sorumluluk ilkeleri arasında hassas bir denge oluşturmaktadır.¹²⁸

1972 Stockholm Bildirgesi gibi Rio Deklarasyonu da yasal olarak bağlayıcılığı bulunmayan “esnek hukuk belgesi” olmakla beraber¹²⁹ ülkelere çevre konularında rehberlik edecek uyulması gerekli politik bir yükümlülük getirmektedir.¹³⁰

Konferans sonunda kabul edilen diğer bir belge de Gündem 21’dir. Konferansın en önemli, uzun ve ayrıntılı belgesini oluşturan ve “21. Yüzyıl Dosyası” olarak da bilinen Gündem 21, 1990’lı yıllardan 2000’li yıllara kadar uzanan dönemde ve devamında çevre ve kalkınmayı etkileyen tüm alanlarda hükümetlerin, kalkınma örgütlerinin, BM kuruluşlarının ve bağımsız sektörlerin yapması gereken faaliyetleri tanımlayan kısacası Rio Deklarasyonunda yer alan ilkelerin uygulanmasını sağlayacak bir eylem planıdır.¹³¹

Soysal ve ekonomik boyutlar, kalkınma için kaynakların korunması ve yönetimi, etkin grupların rolünün güçlendirilmesi ve uygulama yöntemleri olarak dört temel

---

¹²⁵ Ertürk, **a.g.e.**, s.222.

¹²⁶ Algan, **a.g.e.**, s.217.

¹²⁷ Güneş, **a.g.e.**, s.24.

¹²⁸ Engfeldt, **a.g.e.**

¹²⁹ Esnek hukuk belgeleri (soft law), devletlere Anlaşmalar kadar kısıtlayıcı yükümlülük doğurmayan, belli sınırlar dahilinde esnek hareket etmelerine olanak sağlayan, yükümlülüklerin kapsamı ve yerine getirilme zamanını taraf devletlerin iradesine bırakan, tarafları işbirliği ve ortamı içinde tutarak ilgili konuda uluslararası düzenlemelerin geliştirilme ve pekiştirilmesine imkan sağlayan niteliktedir. Söz konusu belgeler “bağlayıcı olmayan Anlaşma”, “bağlayıcı olmayan belge”, “siyasal Anlaşma”, “moral Anlaşma”, “biçimsel olmayan Anlaşma”, “centilmenler Anlaşması”, “Anlaşma niteliği taşımayan çok yanlı işlem” veya “bağıtdışı birlikte işlemler” şeklinde de anılmaktadır. Bkz. Güneş, **a.g.e.**, s.22.

¹³⁰ Ertürk, **a.g.e.**, s.222.

¹³¹ Algan, **a.g.e.**, s.215; Aykut, **a.g.e.**, s.220; Ertürk, **a.g.e.**, s.227; Sönmez, **a.g.e.**, s.200.

bölümden oluşan metinde her bölümün altında yer alan uygulama programlarının her birinde konuyla ilgili hedefleri hedefe ulaştıracak faaliyetler ve uygulama mekanizmaları tanımlanmıştır.¹³²

Gündem 21, uygulamaya yönelik devletlere ulusal düzeyde özgün koşullarına uygun etkili yasal önlemleri almak gibi önemli sorumluluklar yüklemiştir.¹³³

Gündem 21 de hukuki bakımından bağlayıcı olmamakla beraber, esnek hukuk niteliğindeki belgelerin zaman içinde daha sıkı hukuksal düzenlemelere zemin hazırladığı düşünüldüğünde ve söz konusu metnin devletlerle diğer uluslararası kuruluşlara yönelik getirdiği ilkeler göz önüne alındığında sonraki çevresel düzenlemelere yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Küresel İklim Çerçeve Sözleşmesi Konferansı'nın diğer önemli bir çıktısıdır. Bilindiği üzere küresel ısınma ve buna bağlı olarak ortaya çıkan iklim değişikliğinin önüne geçmek amacıyla yapılan çalışmalar 1970'li yılların sonunda başlamış, o tarihten günümüze kadar bu konuda birçok somut adım atılmış, çeşitli eylem stratejileri benimsenmiş ve konuya ilişkin mekanizmalar oluşturulmuştur. Bu konuda uluslararası alanda yapılan ilk girişim de Rio Konferansı'nda kabul edilen BM Küresel İklim Çerçeve Sözleşmesi'dir.¹³⁴

Sözleşmenin temel amacı atmosferde gün geçtikçe artan karbondioksit gibi sera etkisi yaratarak iklim değişikliğine yol açan ve ozon tabakasının incelmeye neden olan sera gazı emisyonlarının azaltılması ve bunun için alınacak tedbirleri karşılayacak teknoloji transferlerinin ve finansmanın gelişmekte olan ülkelere sağlanmasıdır.¹³⁵

Sözleşmeyi daha sonra 1997 yılında Japonya'nın Kyoto kentinde düzenlenen Kyoto Protokolü olarak bilinen III. Taraflar Konferansı takip etmiştir. Sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik yükümlülükler ve uygulanabilecek mekanizmaların belirlenmesi

---

¹³² Algan, **a.g.e.**, s.215.

¹³³ Aykut, **a.g.e.**, s.221; Engfeldt, **a.g.e.**; Turgut, **a.g.e.**, s.38.

¹³⁴ Görmez, **a.g.e.**, ss.83-84.

¹³⁵ Aykut, **a.g.e.**, s.221; Ertürk, **a.g.e.**, s.228; Sönmez, **a.g.e.**, s.201.

açısından büyük önem taşıyan Protokol, sanayileşmiş ülkelerin sera gazı emisyonlarını azaltma taahhütlerini belli bir zaman dilimi içinde gerçekleştirmelerini öngörmektedir. Protokolün temel amacı atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun, iklim için tehlike oluşturmayacak seviyelerde dengede kalmasını sağlamaktır.¹³⁶

Konferans'ta ormanlara ilişkin kabul edilen Orman Prensipleri belgesi, hukuki olarak bağlayıcılığı bulunmamakla beraber, ormanların sürdürülebilir kullanımını sağlayacak, tüm ormanları kapsayan, hem doğal hem de sonradan yetiştirilen, tüm coğrafik bölgelerdeki ve iklim kuşaklarındaki ormanların yönetimini, korunmasını ve geliştirilmesini içine alan on yedi temel ilkeden oluşmaktadır.¹³⁷ Ormanlara ilişkin söz konusu ilkeler daha sonraki dönemlerde bu metindeki özellikleri içeren bir Anlaşmanın temelini oluşturmaktadır.¹³⁸

Son olarak biyolojik çeşitliğe ilişkin benimsenen Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, ulusal ve uluslararası düzeyde biyolojik kaynakların korunması, bu kaynaklara yönelik tehditlerin giderilmesi, kaynakların izinsiz kullanımını önleyici önlemlerin alınması ve bu bağlamda az gelişmiş ülkelere finansman ve teknoloji transferinin gerçekleştirilmesi amacıyla hazırlanmıştır.¹³⁹

Ekolojik, genetik, sosyal, ekonomik, bilimsel, kültürel ve estetik gibi nedenlerle dünyada yaşayan tüm canlıların korunması ve geliştirilmesinin dünyanın bugünü ve geleceği için büyük önem taşıdığı düşüncesiyle hazırlanan sözleşme birçok ülke tarafından imzalanmıştır.¹⁴⁰

Özellikle kalkınma ve çevrenin bir bütün olarak algılanması gerektiğinin öne çıktığı 1990'lı yıllardaki gelişmeler 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Bu doğrultuda 2002 yılında Güney Afrika Johannesburg'da yeniden Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi (Johannesburg Zirvesi) düzenlenmiştir. Rio Konferansından sonra geçen on yılın

---

¹³⁶ Görmez, **a.g.e.**, s.85.

¹³⁷ Ertürk, **a.g.e.**, s.228.

¹³⁸ Sönmez, **a.g.e.**, s.201.

¹³⁹ Ertürk, **a.g.e.**, s.228; Aykut, **a.g.e.**, s.221.

¹⁴⁰ Sönmez, **a.g.e.**, s.201.

sürdürülebilir kalkınma bakış açısıyla ele alındığı Konferans'ta¹⁴¹ Gündem 21 ve diğer uluslararası çevresel yükümlülüklerin yerine getirilmesinde ne kadar başarı sağlandığı değerlendirilmiştir.

Temel hedefi önceki yıllarda devletlerin evrensel ölçekte yapamadıklarını somut taahhütler ve yükümlülüklerin belirlenmesiyle hayata geçirmek olan Konferans'ta bir eylem planı değil uygulama planı kabul edilmiştir.¹⁴² Bu durum artık çok sayıdaki uluslararası çevre Anlaşmalarının nasıl hayata geçirileceği yani uygulanması konusunun öne çıktığını göstermektedir.¹⁴³ Konferans'ta sürdürülebilir kalkınma önünde engel teşkil eden sorunlar tanımlanmış ve sürdürülebilir kalkınmanın temel öğeleri olan yoksulluğun giderilmesi, sağlık, eğitim, tarım, suya erişim ve çevrenin korunması gibi öncelikli konularda ileriye dönük hedefler ile çalışma takvimi belirlenmiştir.¹⁴⁴

1.5.1.2.4. 1970 Sonrası Dönemin Genel Değerlendirilmesi

Uluslararası çevre hukukun başlangıcı kabul edilen 1972 Stockholm Konferansı ve sonrası yaşanan çevreye ilişkin hukuki gelişmelerin özelliklerini, Sand'ın gözlemleri ışığında, şu şekilde özetlemek mümkündür.¹⁴⁵

- 1970 öncesi dönemle kıyaslandığında Stockholm'dan Rio'ya kadar geçen 20 yıllık süre zarfında çok taraflı çevresel Anlaşmalar iki katına çıkmıştır. Çok sayıda Anlaşmanın uygulanmasını sağlayacak, sorumluluğu dağıtacak kurumsal yapı UNEP'in desteğiyle müzakere edilip benimsenmiştir. Dikkat çeken diğer bir özellik Anlaşmaların şekil ve içeriklerinde önemli değişikliklerin gözlenmesidir. Anlaşmalarda yalnızca nesli tehlike altında olan ve kıt bulunan doğal kaynaklara yönelik riskler değil, insan faaliyetlerinin yol açtığı sanayi kirliliği, kimyasal madde ve insan faaliyetleri sonucunda doğal kaynakların azalması gibi konular da (kimyasal maddelerin üretimi ve kullanımı ya da

---

¹⁴¹ Görmez, **a.g.e.**, s.80.

¹⁴² Turgut, **a.g.e.**, s.39.

¹⁴³ Driesen, **a.g.e.**, s.363.

¹⁴⁴ Görmez, **a.g.e.**, s.80.

¹⁴⁵ Sand, **a.g.e.**, ss.35-39.

tehlikeli maddelerin taşınmasına ilişkin uluslararası düzenlemeler gibi) yaygın olarak yasal düzenlemelerde yer almaya başlamıştır. Aynı zamanda tek bir soruna ilişkin *-ad hoc-* diplomatik sözleşmeler yerini gelecekteki değişikliklere açık “dinamik” düzenleyici rejimlere bırakmış ve bu düzenlemeler zararın giderilmesine yönelik olmaktan ziyade zararı önleyici nitelik kazanmıştır.

- İnsan kaynaklı risklerin ve önleyici düzenlemelerin öne çıktığı Anlaşmalardaki gelişmelere benzer eğilim, uluslararası/ulusüstü çevresel uyuşmazlıkların çözümünde de yer almıştır. Sınır aşan nehir kirliliğine ilişkin *Rhinesalt Davaları*’nda, deniz kirliliğiyle ilgili *Montedison Davası* ve *Amaco Cadiz* mahkeme kararında ve Rhine klorür atık sorununa ilişkin davada söz konusu düzenlemelere yer verilmiştir. Bu dönemde sayısı artan çok taraflı çevresel Anlaşmaların çoğu uyuşmazlık durumunda uluslararası yargı ya da hakemliğe başvurmayı öngören resmi hükümler içermektedir.

Çevreye yönelik alınan mahkeme kararları ve usule ilişkin düzenlemeler Stockholm’den önce olduğu gibi bu dönemde de uluslararası çevre hukuku için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Daha sonra çıkacak benzer uyuşmazlıkların çözümünde mahkemeler önceden alınmış kararlara başvuracaklardır.

- Stockholm-Rio sürecinde, uluslararası hukukta çift yönlü etki yaratan, dünya çapındaki yenilikçi çevre hukuku ve politikalarının önemli yatay dağılımına tanık olunmuştur. Yani bir ülkede yapılan bir faaliyet, ulusal ve kültürel sınırları aşarak başka ülkelerde de benimsenebilmektedir. Bu durum belirli bir noktaya kadar birleşmeye ve uyuma olanak vererek uluslararası Anlaşma yapma sürecinde uzlaşmayı kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan, uluslararası çevre sözleşmeleri kısmen, iç çevresel hukukun özünden harmanlanan dil ve kavramlardan da esinlenmiştir. Yani ulusal ve uluslararası düzenlemelerin iki taraflı etkileşimi söz konusudur.
- Uluslararası çevre hukuku, 1980’lerin sonunda, ayrı bir akademik disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Artık yeşil uluslararası hukuk, yeşil politika ve yeşil kurumlar, kendini çevreye adanmış tüm toplumun bir üst anlatıcısı haline gelmiştir. Yeni bir epistemik toplum olarak nitelendirilen uluslararası çevre hukukçularından oluşan dünya çapında profesyonel ağlar (uluslararası çevre

hukukçuları profesyonel ağları) ortaya çıkmıştır. Bunlar, Uluslararası Çevre Hukuku Konseyi, Çevre Hukuku Üzerine Doğayı Koruyucu Uluslararası Birlik Komisyonu ve Çevre Hukuku Dünya İttifakı'dır. Söz konusu oluşumlar sadece hükümetlerarası ve hükümet dışı konferans ve kurumlarda uzman katılımcılar olarak değil aynı zamanda, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, hukuki kapasite inşası ve teknik yardım taslağı içeren yeni programlar oluşturarak yenilikçi çevre mevzuatının küresel dağıtımında aktif olmuşlardır.

Aynı zamanda çevre hukuku ilkelerinin sektörel üstü kodifikasyonu için uluslararası girişimler artmıştır. Bu uzantıda Dünya Doğa Şartı (*World Charter for Nature*), 1982 yılında hükümetdışı Uluslararası Hukuk Birliği'nin benimsediğı Sınıraşan Kirliliğe Uygulanacak Uluslararası Hukuk Montreal Kuralları ve 1987 Brundtland Komisyonu raporu, sınıraşan çevresel müdahaleler ve doğal kaynaklara ilişkin hukuki ilkelerin oluşturulmasını önermişlerdir. Benzer şekilde BM Uluslararası Hukuk Komisyonu, çevresel zararlarda yükümlülük ve hukuki sorumluluk konularıyla ilgilenmeye başlamıştır. Uluslararası Hukuk Komisyonu, uluslararası çevre hukukunun sürekli gelişmesinde ve kodifikasyon sürecinde dikkate değer katkı yapmıştır.¹⁴⁶

Stockholm ve Rio Konferansları arası dönemde ve Rio Konferansı sonrası dönemde, özellikle BM çatısı altında, bu tür evrensel nitelikli konferanslar düzenlenmeye devam edilmiştir. Bu süreç zarfında ve günümüzde BM öncülüğünde uluslararası düzeyde yapılan konferanslar, sözleşmeler çevrenin hukuksal bir zemine yerleşmesinde en önemli öğeleri oluşturmaktadır.¹⁴⁷ Bu bağlamda özellikle BM, Dünya Bankası, OECD, Avrupa Konseyi, Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (*North Atlantic Treaty Organization/NATO*), AB gibi uluslararası ve ulusüstü kimi örgütler, BM' ye bağlı Dünya Sağlık Örgütü (*World Health Organization/WHO*), BM Gıda ve Tarım Örgütü (*Food and Agriculture Organization/FAO*), BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (*The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization/UNESCO*) gibi uzmanlık kuruluşları ve IUCN, Dünya Doğayı Koruma Vakfı (*World Wildlife Fund/WWF*) gibi gönüllü örgütler

---

¹⁴⁶ Arevalo, a.g.e., s.493.

¹⁴⁷ Kılıç, a.g.e., s.136.

çevre ile ilgili çeşitli faaliyetlerde bulunmakta; bünyelerinde sürekli birimler oluşturarak üyeleri için ortak kriterler tespit etmektedirler.¹⁴⁸

Gelişmekte olan ülkelerdeki insan yerleşmelerinin taşıdığı olumsuz koşulları incelemek ve çözüm üretmek üzere 1976 yılında Kanada'nın Vancouver kentinde gerçekleşen BM İnsan Yerleşmeleri Konferansı (Habitat1) devamında 1996 yılında sürdürülebilir bir yerleşme sistemi oluşturmak ve herkese yeterli konut sağlamak üzere İstanbul'da toplanan Habitat 2 Konferansı bu tür düzenlemelere örnek teşkil etmektedir. Habitat 2 Konferansı, yeni bir bilinç, yeni bir anlayış ve yeni bir davranış gibi önemli sloganları gündeme getirmiştir. Konferans sonunda kabul edilen İstanbul İnsan Yerleşmeleri Deklarasyonu'nda, tüm insanlığın daha geniş özgürlükler altında, daha iyi yaşam standardına kavuşması konusundaki yükümlülük teyit edilmiş, insan yerleşmelerindeki yaşam kalitesinin artırılması için özellikle gelişmekte olan ülkelerde ciddi boyuta varan küreselleşme sorunlarıyla mücadele etmenin gerekliliği vurgulanmıştır.¹⁴⁹

Uluslararası çevre hukukunun gelişiminde etkili olan yukarıda değinilen evrensel nitelikli düzenlemelerin yanında söz konusu hukukun gelişim sürecinde dolaylı da olsa rol oynayan bölgesel nitelikli girişimler de Stockholm-Rio arası ve sonrası dönemde artış göstermiştir. Çevresel konular, bölgesel düzeyde de OECD, BM'nin bölgesel ekonomik komisyonları ve Antarktika Anlaşması'nı içeren özerk bölgesel rejimler ile Avrupa topluluklarının normatif gündemine girmeye başlamıştır. Ayrıca deniz kirliliğini önlemeye yönelik 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS- *The United Nations Convention on The Law of The Sea/UNCLOS*) gibi uluslararası Anlaşmaların yanı sıra, özellikle UNEP destekli bölgesel düzenlemelere de gidilmiştir. UNEP, "bölgesel denizler" programı girişimi altında dünyanın farklı deniz ve kıyı bölgelerine ilişkin 40 kadar sözleşme ve protokolle öncülük etmiştir.¹⁵⁰ Ayrıca Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (*Association of Southeast Asian Nations/ASEAN*) çevre konusunda kimi düzenlemelere gitmiş; söz konusu ülkelerde bireysel ve ortak eşgüdümlü çevre politikaları oluşturmaya başlamış, çeşitli

---

¹⁴⁸ Algan, a.g.e., s.213; Özdağlar, a.g.e., s.137.

¹⁴⁹ Görmez, a.g.e., ss.86-87.

¹⁵⁰ Güneş, a.g.e., s.15.

program ve gruplar oluşturmuş, nihayetinde 1979 yılında ASEAN çevre yasasını kabul etmiştir.¹⁵¹

Bölgesel ve evrensel girişimlere örnek oluşturacak sözleşmeleri arttırmak mümkündür: taraflara Akdeniz Bölgesi'nde deniz çevresinin korunması ve daha iyi bir duruma getirilmesi için gerekli önlemleri alma yükümlülüğünü getiren, taraflar arasında olası Anlaşmazlıkların çözümü için verdiği nihai kararların bağlayıcı olduğu "Hakem Mahkemesi"nin öngören Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi, Karadeniz'in kirlenmesini önlemeyi amaçlayan Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi, benzer şekilde denizlerde kirlenmeyi düzenleyen Basra Körfezi için Kuveyt Sözleşmesi, Aden ve Kızıl Deniz için Cidde Sözleşmesi, Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası Sözleşme (*International Convention for The Prevention of Pollution from Ships/MARPOL-73*), Sulak Alanların Korunması Sözleşmesi (*Ramsar Convention*), 1979 tarihli Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi (*Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution/LRTAP*), ozon tabakasının delinmesini önlemek amacıyla imzalanan Viyana Sözleşmesi (*Vienna Convention for The Protection of The Ozone Layer*) gibi çok sayıda sözleşme imzalanmıştır.¹⁵²

1990'lardan günümüze kadar geçen süre zarfında çok taraflı bölgesel, uluslararası çevresel metin ve normlar sayıca artmıştır. Bu dönemde faaliyetlerde görülen artışa rağmen dünyanın çevresi kötüleşmeye; aynı zamanda ozon tabakası sorunu ve iklim değişikliği gibi son derece büyük riskler her geçen gün artan oranda kendini hissettirmeye devam etmiştir. Ortaya çıkan bu gibi sorunlar karşısında çevre hukukuna ilişkin odak noktası mevcut uluslararası hukuki yapının etkinliğine kaymış, bunun uygulanabilirliği ve kurumsal dayanağı incelenmeye başlanmıştır. Aynı zamanda çevreye ilişkin ulusal uygulamalar ile uluslararası çevre hukukunun yasama, yargı ve idari yapısı arasındaki yakın ilişki, çevre alanında bu iki düzeydeki iş bölümünün önemini ortaya çıkarmıştır.¹⁵³

---

¹⁵¹ Ömer F. Gençkaya, "Bölgesel İşbirliği ve Çevre Sorunları: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örnek Olayı", *Yeni Türkiye Dergisi*, 5, (1995), s.227.

¹⁵² Kılıç, *a.g.e.*, ss.136-137.

¹⁵³ Sand, *a.g.e.*, ss.39-40.

Çevreye yönelik ve bunun sonucunda insanlığın kendisine yönelik artan tehditler çevreye duyarlılık konusunda bir dünya bilincinin ulaşmasına yol açarak çevre konusunda ulusal, bölgesel, en nihayetinde uluslararası alanda adım atılması sonucunu doğurmuştur. Yukarıda yapılan değerlendirmelere bakıldığında özellikle son 30 yıldır çevreye yönelik birçok düzenlemeye gidildiği, çok sayıda evrensel nitelikli metin ve çok taraflı sözleşmelerin kabul edildiği, devletlerin uluslararası alanda yapılan girişimlere paralel ulusal politika ve hukuklarında kimi düzenleme ve düzeltmelere gittiği görülmektedir.

Dikkat çeken bir husus da çevre konusunda yapılan evrensel nitelikli birçok düzenleme bulunmakla beraber bunların hukuki olarak bağlayıcılığının bulunmaması; çevresel konuların tümünü içine alan evrensel bir Anlaşma üzerinde uzlaşmaya varılamamış olmasıdır. Bunun nedenini egemen devletlerin kendi ekonomik kaygıları, daha genel bir ifadeyle ulusal çıkarlarında aramak gerekmektedir. Çevre konusunda bir bilinç oluşmasına rağmen çevre sorunlarının gün geçtikçe biraz daha artması sorun karşısında devletlerin esnek davrandıklarını göstermektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere devletler çevre sorunları karşısında genel nitelikli evrensel bir Antlaşma yerine esnek hukuk belgesi olarak bilinen, kendileri için Antlaşmalar kadar kısıtlayıcı hüküm doğurmayan, belli ölçüler içinde esnek hareket edebilmelerine olanak sağlayan kimi metinler benimsemişlerdir. Yine de böylesi belgelerin hukuksal bir ilke olan iyi niyet ilkesine tabi olduğu kabul edilerek bu türden bir belgeye taraf olan devletin, belgede öngörülen yükümlülüklerle bağlı kalacağı kabul edilmekte; aynı zamanda belgelerde yer alan ilke ve kavramların, zaman içinde daha sıkı hukuksal standartlar oluşturulmasına zemin hazırladığı görülmektedir.¹⁵⁴ Aynı zamanda uluslararası alanda benimsenen çevre metinlerindeki kimi hükümlerin devletlerce sürekli uygulanması sonucu örf adet hukuku niteliği kazandığı kabul edilmektedir.¹⁵⁵

Günümüzde çevrenin gittikçe önem kazandığı ve birçok bilim alanında ele alınması zorunlu bir kavram olduğu kaçınılmaz gerçektir. Diğer bilim alanlarında olduğu gibi uluslararası hukukta da çevre sorunlarına yönelik çeşitli düzenlemelere yer verildiği görülmekte, aynı zamanda örf adet ve genel hukuk ilkelerinden doğan bir takım kurallara

---

¹⁵⁴ Güneş, **a.g.e.**, ss.22-23.

¹⁵⁵ Turgut, **a.g.e.**, s.59.

rastlanmaktadır. Çevre ve kalkınma arasındaki etkileşimin gün geçtikçe artması uluslararası ekonomik ilişkiler göz önüne alındığında çevre kavramının uluslararası düzeyde daha da belirleyici olacağı ve bu doğrultuda uluslararası çevre hukukunun gelişiminin daha fazla hız kazanacağı kabul edilmektedir.¹⁵⁶

Kısacası, çevreye yönelik artan tehditler ve bunların insanlık için doğurduğu olumsuz sonuçlar ulusal alanda olduğu gibi uluslararası alanda da adım atılmasını zorunlu kılmış ve zaman için de, yapılan çeşitli girişimlere bağlı, uluslararası hukukun “özel bir alanı”, “yeni bir dalı” ya da “özel özerk alanı” gibi farklı şekillerde ifade edilen uluslararası çevre hukuku adında yeni bir hukuk disiplini ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan hukuk dalı çok hızlı gelişme gösteren, dinamik nadir hukuk disiplinlerinden biridir.¹⁵⁷

1.6. Uluslararası Çevre Hukukunun Kaynakları

Uluslararası Adalet Divanı'nın 38. maddesi uluslararası hukukun kaynaklarına yer vererek Anlaşmalar, örf adet hukuku ve hukukun genel ilkelerini asli kaynaklar ve mahkeme kararları ile doktrin ise yardımcı kaynaklar olarak sıralamıştır. Uluslararası çevre hukuku da benzer kaynaklara sahip olmakla beraber söz konusu kaynakların uluslararası çevre hukukundaki etkinlikleri farklılık göstermektedir. Uluslararası çevre hukukunun öncelikli kaynakları çok sayıdaki bölgesel ve çok taraflı Anlaşmalar, sözleşmeler ve protokollerden oluşmaktadır. Anlaşmaların yanında örf adet hukukunun ve uluslararası hukukta soft law olarak geçen, esnek hukuk belgelerinin uluslararası çevre hukukunda önemli bir yeri bulunmaktadır. Aynı zamanda mahkeme kararları ve doktrin de uluslararası çevre hukuku açısından önem taşımaktadır. DiMento'nun değerlendirmeleri ışığında uluslararası çevre hukukunun kaynaklarını aşağıdaki gibi değerlendirmek mümkündür.¹⁵⁸

Öncelikli olarak çevrenin en önemli kaynaklarını konuya ilişkin yapılan çok çeşitli Anlaşmalar oluşturmaktadır. Son çeyrek yüzyılda çevrenin farklı alan ve sorunlarını ele alan hem bölgesel hem de evrensel nitelikli Anlaşmaların sayısında hızlı artış görülmüştür.

---

¹⁵⁶ Algan, **a.g.e.**, ss.211-212.

¹⁵⁷ Sand, **a.g.e.**, s.30.

¹⁵⁸ Joseph F. C. DiMento, **Global Environment and International Law**, University of Texas Press., 2007, s.17-36.

Bu tür Anlaşmalar çevrenin korunup devamı için büyük önem arz etmektedir. Çevresel Anlaşmaların bir kısmı taraf devletlere doğrudan sorumluluk yüklerken, bazıları ise ilke ve amaçları saptayan çerçeve sözleşmeler şeklinde oluşturulmaktadır. Bazıları üye devletlerin gerekli çevresel düzenlemeleri, standartları benimsemelerini öngören, ulusüstü nitelik taşımaktan ziyade ulusal alanla sınırlı, niteliktedir. Çevreye ilişkin Anlaşmalar çok çeşitli olup, çevrenin farklı alanlarını kapsamaktadır. Kısacası Anlaşmalar çevrenin korunup gözetilmesinde büyük önem arz etmekte; uluslararası çevre hukukunun öncül kaynaklarını oluşturmaktadır.

Uluslararası çevre hukukunun diğer bir kaynağı uluslararası hukukta olduğu gibi uluslararası örf adet hukukudur. Ancak örf adet hukukunun çevredeki yeri Anlaşmalara göre daha sınırlı kalmaktadır. Yine de hukuk toplumu uluslararası çevre hukukunda örf adet hukukunun varlığını tanımıştır. Çevreye ilişkin uluslararası çevre örf adet hukuku kuralı oldukça sınırlı olup konuda çevresel acil durumlarda ve çevresel zararlardan etkilenmesi olası devletlerin uyarılması yükümlülüğünün örf adet hukuku kuralı olduğu 1949 tarihli *Korfu Kanalı Davası*'nda tanınmıştır. Çevreye ilişkin ihtiyatlılık ilkesi, önleme ilkesi, sürdürülebilir kalkınma ilkesi, kirleten öder ilkesi, ortak fakat farklı sorumluluk ilkesi gibi bazı ilkeler yaygın olarak kabul edilmekle beraber evrensel olarak tanınmadığı için örf adet hukuku kuralı statüleri tartışmalıdır. Bununla beraber Stockholm (21. ilke) ve Rio (2. ilke) Deklarasyonları'nın çalışmanın ileri aşamalarında da ele alınan ulusların doğal kaynakları üzerindeki egemenlik hakkı ile çevresel bozulmaya yol açmama yükümlülüğü şeklindeki ilkeleri, iyi komşuluk ilkesi ve uluslararası işbirliğinin örf adet hukuku kuralı oluşturduğu kabul edilmektedir. Aynı zamanda bazı yazarlar örf adet hukukunun uluslararası hukukun asli kaynaklarını oluşturduğunu ancak uluslararası çevre örf adet hukuku kurallarının çok sınırlı olduğunu savunmaktadır.¹⁵⁹

Uluslararası çevre hukuku açısından önemli diğer kaynak uluslararası yargı kuruluşlarının kararlarıdır. Uluslararası yargı kuruluşların çevreye ilişkin kararları sayıca az ve yetkileri bakımından sınırlı olmakla beraber, çevrenin uluslararası hukuki temele oturması açısından oldukça önem taşımaktadır. Evrensel yargı kuruluşlarının kararları örf adet hukukunun gelişmesi açısından çok etkili olmakla beraber çevresel uyumsuzlukların

---

¹⁵⁹ Pauwelyn, 2001'den aktaran DiMento, a.g.e., s.30.

genellikle birbirinden farklı ve bağımsız olması konuya ilişkin öylesi kuralların oluşmasını engellemektedir.

Uluslararası çevre hukuku açısından diğer önemli bir kaynak da uluslararası hukukta soft law olarak bilinen esnek hukuk belgeleridir. Söz konusu hukuk belgeleri yukarıda da bahsedildiği üzere zorunlu ve hukuki olmaktan ziyade tamamen ahlaki olan, uluslararası toplumun sonraki hukuki eylemlerinde yol gösterici olmayı amaçlayan bir nitelik taşımaktadır. Soft law metinlerindeki kimi hükümlerin devletlerce sürekli fiili olarak esas alınmasının sonucu olarak, örf adet hukuku niteliği taşıdığı kabul edilmektedir.¹⁶⁰

Yeni bir hukuk dalı kabul edilen uluslararası çevre hukuku çevre konusunda ortaya çıkan uluslararası nitelikli sorunlara hukuki cevap bulmaya çalışmaktadır. İlgili hukukun cevap aradığı önemli bir çevresel sorun da birçok devlet arasında uyuşmazlığa sebebiyet veren, kimi zaman küresel kaygılar yaratan ve bu yönüyle çözüm bulunması zorunlu konulardan biri olan sınıraşan zararlardır. İşte uluslararası çevre hukukun gelişiminden sonra şimdi de söz konusu hukuk dalının ilgilendiği konulardan biri olan sınıraşan zararlar ele alınacaktır.

---

¹⁶⁰ Turgut, a.g.e., s.59.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SINIRAŞAN ZARARLAR VE SINIRAŞAN ZARARLARDA DEVLET SORUMLULUĞU

“Environmental hazards show no respect for national boundaries”¹⁶¹ “...pollution knows no boundaries.”¹⁶²

Farklı şekillerde ortaya çıkabilen ve insan hayatı başta olmak üzere doğada kendiliğinden var olan düzenin akışını olumsuz yönde etkileyen çeşitli çevre sorunları, günümüz insanlığının yüz yüze kaldığı önemli uluslararası sorunlardan biridir. Aynı zamanda başta teknolojik gelişmeler olmak üzere çeşitli etmenlere bağlı olarak ortaya çıkan çevre sorunlarının çoğu, sadece ortaya çıktığı alanı etkilemekle kalmayarak sınırları aşan bir nitelik kazanmaktadır. Bu durum sınıraşan zararlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ulusal çıkarları doğrultusunda hareket eden devletler, kendi ulusal sınır ve yetkileri dahilinde çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Teknolojik gelişmelere de bağlı olarak çok farklı şekillerde gerçekleştirilebilen, hukuki olsun olmasın, kimi faaliyetler, sınıraşan zararlara neden olabilmektedir. Öyle ki bir ülkenin sebep olduğu bir çevresel zarar yalnızca o ülke alanıyla sınırlı kalmamakta; birden fazla devleti hatta tüm insanlığı olumsuz etkileyerek sınırının çok ötesine geçmektedir. Bunun tarihteki en çarpıcı örneği dünyanın 20. yüzyılda tanık olduğu Çernobil felaketidir.¹⁶³ İşte, nükleer faaliyetler gibi büyük tehlike unsuru içeren kimi faaliyetlerin yol açtığı büyük zararlar ve uluslararası toplumun bu

---

¹⁶¹ “Çevresel tehlikeler ulusal sınırlara saygı göstermez.” Bkz. Emmanuel Somers, “Transboundary Pollution and Environmental Health”, **Environment**, 29 (5), (1987), s.7.

¹⁶² “Kirlilik sınır tanımaz” ifadesi uluslararası çevre politikasına iyice yerleşmiştir. Bkz. Thomas M. Paris, “Managing Transboundary Environments”, **Environment**, 46 (1), (2004), s.3.

¹⁶³ Çernobil nükleer faciası 26 Nisan 1986’da Ukrayna başkenti Kiev’deki Çernobil Nükleer Santrali’nde meydana gelmiş 20. yüzyılın ilk büyük nükleer kazasıdır. Nükleer güç reaktöründe meydana gelen patlama sonucu atmosfere büyük miktarda radyasyon yayılmış, radyasyonun ortaya çıkardığı zararlar birçok ülkede hissedilmiştir. Tarihteki en kötü reaktör kazası kabul edilen patlamada çevreye yayılan 100 milyon radyoaktif küri yalnızca olayın meydana geldiği Sovyetler birliğinde değil başta İskandinav ülkeler olmak üzere Batı Avrupa’da hissedilmiştir. Bkz. Somers, **a.g.e.**, s.7.

yönde artan ilgisi, konunun önemini arttırarak uluslararası alanda buna yönelik adım atılması sonucunu doğurmuştur.

Önceden de ifade edildiği üzere çevrenin öneminin gün geçtikçe daha fazla hissedilmesi ve paralelinde çevrenin korunmasının gerekliliği yönünde artan eğilim, diğer bilim alanlarında olduğu gibi uluslararası hukuk alanında da etkisini göstererek uluslararası çevre hukukunun doğmasına yol açmıştır. Bu uzantıda çevresel zararların sınırları aşarak uluslar ötesi hareketi, söz konusu zararlara diğer bilim alanlarında ve iç hukuktaki düzenlemelerin ötesinde, uluslararası çevre hukukunun kapsamına giren uluslararası bir nitelik kazandırmıştır. Sınıraşan zararların uluslararası çevre hukukunda yer alması öylesi zararların hukuki açıdan ele alınmasını gerektirmekte; bu uzantıda çevresel zararlar ile sınıraşan zararların hukuki olarak neyi ifade ettiği, buna yol açan faaliyetlerin ve faaliyetlerin sebep olduğu zararların neler olduğu, zararın önlenmesi ya da ortaya çıkması durumunda giderilmesi ve tazmini gibi kimi sorulara hukuki açıdan cevap bulmak önem kazanmaktadır. Çeşitli şekillerde ortaya çıkan ve uluslararası çevre hukuku açısından önem arz eden sınıraşan zararlar ve buna ilişkin diğer sorunlar, günümüzde resmi, gayri resmi birtakım uluslararası çevre düzenlemelerinde yerini almış, konuya ilişkin gerek devletlere gerekse bireylere birtakım uluslararası sorumluluklar yüklenilmiştir.

Uluslararası alanda konuya ilişkin yapılan girişimler arasında UHK'nin (Uluslararası Hukuk Komisyonu - *International Law Commission*) çalışmaları ve Uluslararası Adalet Divanı gibi evrensel nitelikli kimi mahkemelerin bazı kararları önemli yer tutmaktadır. Çevrenin korunması gerekliliğinin hukukta yer bulmasına paralel çevresel zarar kavramının gelişimi ve tanımlanması, sınıraşan zararların önlenmesi, uluslararası yargılamalarda ve özellikle 20. yüzyılın sonunda Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun çalışmalarında yerini almıştır. UHK ve konuya ilişkin kimi yargı kararları sınıraşan zararların giderilmesi ve önlenmesi konusunda devletlere önemli yükümlülükler getirmiştir.

2.1. Çevresel Zararlar

Günümüzde teknolojik gelişmeyle beraber, özellikle ekonomik faaliyetlerin sonucu olarak, doğal kaynaklar sömürülmekte ve çevrede kimi zaman geri dönüşümü olmayan

zararlar meydana gelmektedir. Söz konusu zararlar, doğal yaşamın yıkımı, türlerin yok olması, genel olarak ekosistemin bozulmasını içermektedir. Çevresel bozulma, sırasıyla, kirliliğin etkisiyle insan sağlık ve yaşamına, insanlığın yararlanabileceği kaynakların yok olması ya da azalması ve insanlığın yaşadığı ekosistemin zarar görmesiyle insanlığa zarar vermektedir. Çevresel zararlar genelde üretim, tüketim, ihtiyaç, kullanım girdisi ve çıktılarının yer değiştirmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Özellikle çıktılar çevresel zararların en belirgin şeklidir. Zehirli kimyasal maddeler, radyoaktif atık, yerli atıklar gibi dünyanın bir bölümünde üretilen çeşitli atık türleri dünyanın geri kalan bölümlerine boşaltılmakta ya da ticareti yapılmaktadır. Diğer kirlenici maddeler uzun alanlara yayılmakta; kirlilik, kirliliğin kaynağını oluşturan faaliyetten uzak ülkelerin kara, su yolları, karasuları, okyanuslar ve hava alanında son bulmaktadır.¹⁶⁴

Gittikçe artan çevre sorunları uluslararası alanda konuya ilgiyi artırarak buna ilişkin resmi ya da gayri resmi çeşitli adımlar atılmasını zorunlu kılmıştır. Çevrenin korunmasına yönelik alınacak önlemlerde devletler başta çıkarları doğrultusunda yaşadıkları çeşitli kaygılar dolayısıyla konuya çekimser kalmış olsa da insanlık refahı ve doğal düzene büyük bir tehdit oluşturan çok farklı çevresel zararlar, duruma kayıtsız kalmamayacağını göstermiş ve böylece çevrenin korunması birçok ülkede çok etkili siyasi bir güç haline gelmiştir. Ortaya çıkan sınıraşan ve küresel boyuta varan böylesi tehlikeler, söz konusu tehlikelerle baş edecek uluslararası çözüm ile düzenleyici normları gerektirmiştir. Öylesi bir gereklilik uluslararası alanda çevrenin korunmasına yönelik çeşitli girişimlerle sonuçlanmıştır. Böylece bir bütün kabul edilen çevre, politika alanında olduğu gibi uluslararası hukukta da yerini almıştır.¹⁶⁵

Kısacası çevreye yönelik artan tehditler çevrenin önemini artırarak çevrenin korunması gerekliliğinin daha fazla hissedilmesine yol açmış ve bu durum çevrenin, en etkin koruma yöntemi olan hukukun kapsamına alınmasıyla sonuçlanmıştır. Burada dikkat çeken diğer bir nokta korunacak bir çevre, söz konusu çevreye yönelik birtakım tehditlerin başka bir ifadeyle çevresel zararların mevcut olduğunu göstermektedir. Bu nedenle uluslararası hukuk alanında çevrenin korunmasına yönelik alınacak önlemlerin, bu

---

¹⁶⁴ Lorraine Elliott, "Cosmopolitan Environmental Harm Conventions", *Global Society*, 20 (3), (2006), s.347.

¹⁶⁵ Schachter, *a.g.e.*, s.458.

uzantıda yapılacak düzenlemelerin etkili olması bakımından uluslararası çevre hukukunun kapsamına giren çevresel zarar kavramının hukuki açıdan neyi ifade ettiğini anlamak önem kazanmaktadır.

Çevresel zararların tanımı konusunda öğretisi ve mevzuat düzeyinde uzlaşmış net bir tanım bulunmadığı gibi çevresel zarar kavramı konusunda da fikir birliği yoktur. Çevresel zarar kavramının çevresel bozulmadan kaynaklanan zararları belirten “çevre dolayısıyla zararlar” ve insanlar için özel mülk oluşturma düşüncesi dikkate alınmaksızın, ekolojik yönden değeri olan çevresel varlıklardaki değişiklikleri gösteren “çevreye zarar” (saf çevresel zararlar, ekolojik zarar, doğal kaynak zararı) şeklinde iki boyutu olduğu kimi çalışmalarda yerini almıştır. Ancak çevre konusundaki sorumlulukla ilgili sözleşmelerin çoğunda böylesi bir ayırım ve tanım yapılmaksızın sadece zarar kavramı kullanılmış; bu başlık altında çevre dolayısıyla zarara giren hususlar sayılmıştır.¹⁶⁶

Yukarıda da ifade edildiği üzere çevresel zararlara sebep olan durumlar çok çeşitli olduğu için, çevresel zararlara ilişkin genel bir tanım yapmak oldukça zordur. Üstelik kimi yazarlar, çevresel zarar kavramının deneye dayalı bilim, politika ya da hukuk alanında anlamı olmadığını; hukuki, bilimsel ve politik anlamdan yoksun olduğunu savunmaktadırlar.¹⁶⁷

Bununla birlikte kimi bilim dallarında da çevresel zarar kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Sagoff, çevresel zarar kavramının çeşitli bilim dallarında açıklanamadığını ifade ettiği çalışmasında Parker, Rosenzweig gibi kimi yazarların kavrama ilişkin tanımlarına yer vermiştir. Sagoff çevresel zararların biyolojik olarak yerli tür popülasyonundaki azalmayı, bitki ve hayvan topluluğundaki bozulmayı ya da yerli türler, diğer bitki, hayvan ve insanlığın yaşamı için gerekli olan ekolojik süreçteki bozulmayı ifade etmek için kullanıldığını belirtmiştir. Rosenzweig ise çevresel zararların estetik, dini, ruhsal, tarihsel, kültürel ya da topluma ait diğer bazı değerlere sahip olduğunu ve bu zeminde açıklanabileceğini belirtmiştir.¹⁶⁸

---

¹⁶⁶ Turgut, **a.g.e.**, s.282.

¹⁶⁷ Mark Sagoff, “Environmental Harm: Political not Biological”, **Journal Agric Environment Ethics**, 22, (2009), s.81.

¹⁶⁸ Sagoff, **a.g.e.**, s.84.

Sommers ise, çevresel zararları, zararın kaynağına dayalı sınıflandırma yoluyla açıklamaya çalışmıştır. Zararın kaynağı kimyasal, fiziksel ya da biyolojik olabilmektedir. Zarar, doğal ya da kaza sonucu meydana gelen afetler, askeri, endüstriyel ya da tarımsal faaliyetlerden, tüketim ürünleri ya da atık yığınlarından kaynaklanabilmektedir.¹⁶⁹

Geleneksel uluslararası ve ulusal sorumluluk düzenlemelerinde zararın ekonomik değerlerdeki kayıp, mal kaybı, kişisel zarar ve ölüm gibi sonuçları kapsadığını belirten Berwick, çevresel kaygılar göz önüne alındığında ise söz konusu zararın yukarıda ifade edilen değerlerin ötesine geçerek çevrenin kendisinin korunması gereken bir varlık olarak kendisine yönelik olumsuz etkileri içine aldığı tebarüz etmiştir.¹⁷⁰

Çevresel zararları bir ulus üstü zarar olarak niteleyen ve biyofiziksel süreçten daha fazlasını içererek toplumsal, siyasi, ekonomik ve manevi yönü olduğunu vurgulayan Elliott, çevresel zararları zamanın sınırlarını zorlayan yani bulunduğu zamanın ötesine geçen bir etki yaratarak gelecek nesillerin, bugünün yaşam tarzı çıktılarının yol açtığı çevresel sonuçlardan etkileneceklerini belirtmiştir.¹⁷¹

Kavramı açıklamaya ilişkin çeşitli bilim alanlarında yapılan birbirinden farklı bu tür değerlendirmeler çevresel zararlar konusunda kabul görmüş genel bir tanımın olmadığını, çevresel zarar kavramının açıklanmasının zor olduğunu göstermektedir. Çevresel zararların hukuki olarak da tanımlanması zor olmakla beraber çevrenin gittikçe bir bütün ve ayrı bir alan olarak algılanması sonucu söz konusu alanın korunmasına yönelik yapılan çeşitli uluslararası girişimlerden yola çıkarak uluslararası hukuk bağlamında hangi koşullarda, çevresel zararların ortaya çıktığına karar verilebilmektedir. Bu uzantıda her zararlı etki çevresel zararlar kapsamında değerlendirilmeyip çevresel zararlar için en az dört koşulun bir arada bulunması gerekmektedir.¹⁷²

---

¹⁶⁹ Somers, **a.g.e.**, s.7.

¹⁷⁰ Teresa A. Berwick, “Resolution on Responsibility and Liability: Responsibility and Liability for Environmental Damage: A Roadmap for International Environmental Regimes”, **Georgetown International Environmental Law Review**, (1998), s.5.

¹⁷¹ Elliott, **a.g.e.**, ss.345-347.

¹⁷² Schacter, **a.g.e.**, ss.463-464.

- Zararın insan kaynaklı olması,
- İnsan faaliyeti sonucu ortaya çıkan zararın fiziksel bir nitelik taşıması,
- Söz konusu fiziksel etkilerin uluslararası çevre hukuku kapsamında değerlendirilmesi için ulusal sınırları aşması (burada belirtmek gerekir ki hukuki açıdan çevresel zararları maddi manevi diğer zararlardan ayıran en önemli etmenlerden biri zararın ulusal sınırları aşarak sınıraşan etki yaratmasıdır.)¹⁷³
- Zararın önemli ya da büyük çapta olması gerekmektedir.

Bununla beraber yazar, çevresel zararlara ilişkin yukarıda yapılan sınırlamalar dışında kalan birçok zararlı durumun da uluslararası hukuk kapsamında değerlendirilebileceğinin altını çizmektedir. Bu uzantıda çevresel zararların tanımlanarak uluslararası hukuk kapsamında değerlendirilmesini kolaylaştıracak diğer yöntem de zararı çeşitli kategorilere bölmektir. Söz konusu kategori kapsamına giren çevresel zararlar uluslararası düzenlemelere konu olabilmektedir. Schachter, böylesi çevresel zararları üç ana kısma ayırmaktadır:¹⁷⁴

İlki, insan faaliyetlerinden kaynaklanan çevredeki çeşitli maddelerin insan yaşamını destekleyen sisteme (ekolojik düzene) zarar vermesidir. Su ve hava kirliliği, ozon tabakasının incilmesi, toksik atıklar, zehirli kimyasal maddeler ve oldukça önemli tehlike riski taşıyan zararlı teknoloji bu gruba dahildir.

İkinci kategori, insan varlığı için değer taşıyan yapıların ya da doğal kaynakların insanların çevresel müdahaleleri sonucu zarar görmesi ya da tükenmesi gibi durumları içermektedir. Ormansızlaşma, erozyon, petrol sızıntıları ile anıt ya da binaların çökmesi gibi afetler göze çarpan örnekler olup bu çeşit zararlar uluslararası düzenlemelere konu olmaktadır.

Üçüncü kategori ise kimi çözümlenmemiş siyasi konuları içermektedir. Bu tür sınıflandırma insan sağlığına ve refaha dayalı bir ilkenin ötesinde doğal düzenin

---

¹⁷³ Tarun Jain, "Transboundary Harm: An Environmental Principle in International Context", **The ICFAI University Journal of Environmental Law**, 7 (4), (2008), s.10.

¹⁷⁴ Schacter, **a.g.e.**, s.465.

korunmasına yönelik daha geniş bir kriteri kapsamaktadır. Yerkürenin fiziksel yapısına, uzay ve diğer canlı türlere yönelik zarar ya da müdahaleler çevresel zararlar kapsamına girmektedir.

Ne tür zararlı etkilerin uluslararası çevre hukuku bakımından çevresel zarar kabul edileceğine yönelik diğer bir ayırım da Hanqin tarafından yapılmıştır. Çevresel zararlara sebebiyet verebilecek faaliyetlerin belli bir ülke sınırında gerçekleşebileceği gibi hiçbir devletin yetki ve kontrolü altında olmayan ve uluslararası hukukta uluslararası alanlar olarak nitelendirilen alanlarda da gerçekleşebileceğini belirten yazar, bu tür faaliyetlerin beklenmedik bir şekilde kaza sonucu olarak ortaya çıkabileceği gibi; herhangi bir kaza olmadan belirli bir sürecin sonunda da oluşabileceğini belirtmiştir. Yazar, bu şekilde uluslararası düzenlemelere konu olabilecek çevresel zararları: kazai, kazai olmayan ve uluslararası alanlara yönelik zararlar olarak ayırmış ve bu zararlara sebep olan faaliyetleri de ayrı ayrı incelemiştir. Kazai zararlara sebep olacak faaliyetler nükleer, uzay faaliyetleri, deniz petrol taşımacılığı ve diğer zararlı faaliyetler şeklinde sıralanırken; su ve hava kirliliği ile kara kökenli zararlar belli dayanaklar ışığında kazai olmayan zararlar kabul edilmektedir. Bunların dışında hiçbir devletin yetki ve kontrolü altında bulunmayan uluslararası alanlarda meydana gelen bozulmalar da kazai olmayan zararlar kapsamında değerlendirilmekte beraber bazı farklı özelliklerinden dolayı bu zararlar ayrı bir kategoride değerlendirilmiştir. Açık deniz, uzay, atmosfer ve kutup bölgesine yönelik zararlar bu alana girmektedir.¹⁷⁵

Yukarıda adı geçen söz konusu alanlara yönelik zararlı etkiler uluslararası çevre hukukunun kapsamına giren çevresel zararlar olup uluslararası alanda hukuki anlamda atılan adımlar bu tür zararların önlenmesine yöneliktir.

2.2. Uluslararası Hukukta Sınıraşan Zararlar (Sınıraşan Çevresel Zararlar)

Birbirine bağlı bir dünyada, Afrika, Güney Amerika ve Güneydoğu Asya'da meydana gelen orman yangını, küresel iklim dinamiklerini ve adı geçen bölgelerde olduğu kadar diğer bölgelerdeki çevresel sistemin sürekliliğini etkilemekte; okyanuslara boşaltılan

---

¹⁷⁵ Xue Xanqin, **Transboundary Damage in International Law**, Cambridge University Pres., 2003, s.4.

atıklar, ulusal, suni sınırlara bakmaksızın kıyı sistemlerini ve deniz kaynaklarını tehdit etmekte; kaynakların aşırı kullanımı ve kaynakların kullanımına ilişkin oluşturulan tesislerden dolayı Kuzey Kutup bölgelerinde meydana gelen kirlilik sınırlarını Avrupa ve Asya'ya kadar genişletmekte; kirli ürünler, zehirli kimyasallar gibi zararlı atıkların ulusal sınırları aşan hareketi, çevre ve insan sağlığı yönetimi sorunlarına yönelik yeterli denetim sistemleri bulunmayan ülkeleri olumsuz etkilemektedir.¹⁷⁶ İşte bu ve buna benzer birçok faaliyet sınır ötesi bir etki yaratarak sınıraşan zararlara neden olmaktadır.

Bir çeşit çevresel zarar olan sınıraşan zararlar, bir ülke sınırları içinde meydana gelen diğer bir ifadeyle herhangi bir devletin yol açtığı zararın başka ülke ya da alanları etkilemesini ifade etmektedir. Sınıraşan zararlar bir ülkede gerçekleşen fakat başka ülkede olumsuz sonuçlar doğuran çok çeşitli faaliyetleri kapsamaktadır. Daha genel bir kavram olan çevresel zararların aksine sınıraşan zararlar bir devletin diğer devlete karşı doğrudan sorumlu olacağı, dar kapsamlı bir zarardır.¹⁷⁷ Burada belirtmek gerekir ki uluslararası çevre hukukunun ilgilendiği çevresel zararlar sınıraşan zararları kapsamakta; bu şekilde sınıraşan zararlarla çevresel zararlar örtüşmektedir.

Çevresel zarar kavramının açıklanmasının zorluğu göz önüne alınarak sınıraşan zararların ne olduğuna ilişkin bir tanım yapmadan önce hukuki anlamda sınıraşan zararların hangi durumlarda söz konusu olacağına değinmek ve yapılan değerlendirmeler ışığında bir tanım yapmak yerinde olacaktır. Bir zararın sınıraşan bir nitelik kazanması için dört unsur gerekmektedir:¹⁷⁸

İlk olarak, sebep-sonuç ilişkisinin diğer bir deyişle uygun illiyet bağının bulunması gerekmektedir. Bir faaliyetin yol açtığı etkilerin sınıraşan zararlar olarak nitelendirilmesi için ihtilaf konusu zararlar ile zarara sebep olduğu iddia edilen faaliyet arasında fiziksel bir ilişki olmalıdır. Yani, ortaya çıkan zarar ile buna yol açan faktör arasında nedensel bir ilişki bulunmalıdır.¹⁷⁹

---

¹⁷⁶ Hilary I. Inyang, "Emergence of Transboundary Environmental Problems", **Journal of Environmental Engineering**, (1999), s.995.

¹⁷⁷ Jain, **a.g.e.**, ss.12-13.

¹⁷⁸ Hanqin, **a.g.e.**, ss.5-10; Jain, **a.g.e.**, ss.13-14.

¹⁷⁹ Peter Cane, "Are Environmental Harms Special?", **Journal of Environmental Law**, 13 (1), (2001), s.9.

Söz konusu illiyet bağı zirai, sanayi ve teknolojik faaliyetlerde kendini daha çok göstermektedir. Mesela, sınırda kurulan bir nükleer santral komşu ülke için bir tehdit unsuru olabilmektedir. Fabrika bacalarından çıkan zararlı gazların sebep olduğu hava kirliliği komşu ülkede yaşayan halkı artan şekilde akciğer ve deri hastalıkları riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Kısacası bir ülkede gerçekleştirilen faaliyetler, komşu ülke ya da ülkelerde doğrudan zarara yol açmaktadır.

Çeşitli faaliyetler sonucu ortaya çıkan sınıraşan zararlar, ekonomik, siyasal etkiler ya da ideolojik veya bir devletin çeşitli nedenler sonucu sahip olduğu doğal kaynaklarının uluslararası değerinde meydana gelen azalma gibi maddi olmayan kimi soyut etkileri de içerebilmektedir. Bu gibi sınıraşan zararlar özel Anlaşma rejimlerine (1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme gibi) konu olup geniş bir alanı kapsamaktadır. Fakat söz konusu rejimlerin uluslararası çevre hukukuyla yalnızca dolaylı bir ilişkisi bulunmaktadır. Kavram dar olarak yani sınıraşan fiziksel zararlar şeklinde algılandığında uluslararası hukuk çevreye doğrudan uygulanabilmektedir.¹⁸⁰ Söz konusu zararlar, bedensel, maddi ve çevre açısından somut olumsuz sonuçları içermektedir. Bu şekilde sınıraşan dolaylı zararlar bunun dışında tutulmaktadır.

1950'lere kadar çevresel zararlar, hukuki anlamda, kişisel kayıp, mal kaybı ve belli başlı ekonomik kayıplar gibi zararlarla sınırlandırılmış ve söz konusu bu kayıpların önüne geçmek için çalışmalar yapılmıştır. Fakat daha sonra çevrenin devletin zarar görmüş bir malvarlığı olarak algılanmaya başlaması söz konusu malvarlığının korunması ve muhafaza edilmesini gerektirmiştir. Böylece sınıraşan zararların önlenmesi konusuna diğer zararların yanında doğanın kirlenmesi, özel deniz kaynakları, kültürel çevre, biyoçeşitlilik gibi konular da dahil edilerek konunun kapsamı genişletilmiştir.¹⁸¹

İkincisi insan unsurudur. Bilindiği üzere bir zarara sebep olacak faaliyetin kaynağında her zaman insan unsuru bulunmamaktadır. Kimi zararlar insan faaliyeti olmadan da vukuu bulmaktadır. Çevrenin dengesini bozan ve insan hayatında önemli kayıplara neden olabilen deprem, volkan, kasırga gibi doğal afetler hiçbir insan müdahalesi

---

¹⁸⁰ Günther Handl, "Transboundary Impacts", Jutta Brunnee ve diğerleri, **The Oxford Handbook of International Environmental Law**, Oxford University, 2007, s.532.

¹⁸¹ Handl, **a.g.e.**, s.533.

olmadan ortaya çıkan olaylardır. Söz konusu bu afetlerin yol açtığı kayıp ve zararlarda herhangi bir sorumluluk kuralı uygulanmamaktadır. Kısacası mücbir sebep (act of God) sayılan olayların yol açtığı zararlar sınıraşan zararlar kapsamı dışında tutulmaktadır. Başka bir deyişle sınıraşan zararlara sebep olan faaliyetin temelinde “insan” olmalıdır. Yani ilke olarak, söz konusu zarar ile insan davranışı arasında nedensel bir ilişki ya da bu ilişkiyi açıklayacak makul bir sebep bulunmalıdır.¹⁸²

Üçüncü unsur hukuki bir eylemi gerektirecek büyüklüktür. Çevresel zararlar konusunda olması gereken her ne kadar “sıfır sınıraşan zarar” ise de pratikte bunun gerçekleşmesi mümkün değildir.¹⁸³ Başta ekonomik kaygılar olmak üzere çeşitli nedenlerden dolayı sınıraşan zararların ortaya çıkmasını tamamen engellemek pratikte mümkün görünmemektedir. Aynı zamanda insan faaliyetlerinin yol açtığı kimi zarar ya da kazalar kaçınılmaz olup sınırları bu tür zararlara kapatmak imkansızdır. Sosyal ve ekonomik nedenler buna imkân vermemektedir.

İşte sıfır sınıraşan zararın mümkün olmadığı uluslararası alanda, uluslararası çevre hukuku, ortaya çıkması kaçınılmaz olan sınıraşan zararların belli bir büyüklüğe ulaştığı davalarla ilgilenmektedir. Bununla birlikte, söz konusu “büyük” ya da “esaslı” zarar fiili bir durumu yansıtmakta olup hangi büyüklüğe varan zararın uluslararası bir eylem gerektireceği sorusuna kesin bir kriter oluşturmamaktadır. Bu alandaki uluslararası çalışmalarda sebep olunan zararın en azından normal koşullarda tolere edilebilecek kadar önemsiz ya da ufak zarardan daha büyük bir nitelikte olması gerektiğini belirtmek amacıyla “ciddi sınıraşan zararlar” terimi kullanılmaktadır.¹⁸⁴

“Sıfır sınıraşan zarar” olumsuz çevresel etkileri engellemek için uygun bir başlangıç olsa da devletler genellikle “ciddi”, “esaslı”, “büyük”, “fark edilir ya da kayda değer” ve benzer özellikteki sınıraşan zararlara sebep olan durumların yasaklanması taraftarıdır. Bu şekilde sınıraşan zararlar, her durumda uluslararası sorumluluk

---

¹⁸² Jain, **a.g.e.**, s.14.

¹⁸³ Handl, **a.g.e.**, s.533.

¹⁸⁴ Julio Barboza, “Sixth Report on International Liability of Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law”, UN Doc. A/CN.4/428, (1990), II (I), s.41.

doğurmamaktadır.¹⁸⁵ Zarar küçük, esaslı olmayan ya da kolayca algılanabilirlikten daha fazlasını içermeli; ortaya çıkan zarar esaslı ya da büyük olmalıdır.¹⁸⁶ Zararı tanımlayan “ciddi”, “esaslı”, “fark edilir” vb. zarar şeklindeki kavramlar, diğer devletlerin tarımına, çevresine, mülkiyetine, sanayisine ve insan sağlığına yönelik gerçek bir zararın olduğu konusunda somut bir durumu yansıtmaktadır.¹⁸⁷

“Esaslı sınıraşan zararlara hayır” kuralının bir örf adet niteliği taşıdığı; bu hukuki yapısının uluslararası geniş kabulünü kanıtlayan delillerden birinin diğer uluslararası örgüt ve konferansların konuyla ilgili çeşitli kararlarından oldukça farklı olan UHK'nin uluslararası akarsuların tehlikeli faaliyetlerden kaynaklanan sınıraşan zararlarının önlenmesi, ortak kullanılan doğal kaynaklar (müşterek doğal kaynaklar) ile sınıraşan zararlara ilişkin özel çalışmalarında ortaya çıktığı belirtilmektedir.¹⁸⁸

Sınıraşan zararları önlemeye yönelik kabul edilen metinlerin hepsi de, zararın tamamen önlenmesi değil, zararı ya da zarara yol açabilecek önemli riskleri minimize etme ya da önleme konusunda yükümlülük getirmiştir. Daha çok uygun önlemlerin alınmasını yani pratikte mümkün olan adımların atılmasını içeren söz konusu yükümlülük sınıraşan zararlar için amaçlanan hukuki rejimin merkezi kabul edilmektedir. Buradan da çevresel zararlar ya da risklerin tamamen yasaklanmasının mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat yine de bu tür zararların önlenmesi ya da minimize edilmesi şeklinde genel bir ilkenin kabul edilmesi, devletlerin ortak kaygılarını dile getirmesi, sınıraşan zararların tamamen devletlerin egemenlik yetkisi ve ulusal yargılarına bağlı olmadığı kabul edilmesi paralelinde atılan adımlar söz konusu zararın önlenmesinde kayda değer gelişme sağlamaktadır.¹⁸⁹

Nihayetinde, sınıraşan zararlar ile ilgili temel kuralın uluslararası hukuki statüsü, uluslararası yasal düzenin öncül bir kuralı olan devletlerin egemen eşitliği ile doğrudan ilgilidir. Çünkü esaslı sınıraşan zararların önlenmesi şeklindeki kural, bir devletin kendi

---

¹⁸⁵ Schaster, **a.g.e.**, s.457.

¹⁸⁶ Schaster, **a.g.e.**, s.464.

¹⁸⁷ Handl, **a.g.e.**, s.536.

¹⁸⁸ Handl, **a.g.e.**, s.533.

¹⁸⁹ Schachter, **a.g.e.**, s.468.

ülke ve kaynaklarını kullanması konusundaki egemen hakkı ile diğer devletin çok benzer olan egemenliğe dayalı hakkını uzlaştırmaya çalışmaktadır.¹⁹⁰

Dördüncü ve son unsur olarak zararlı etkinin sınıraşan olması gerekmektedir. Herhangi bir faaliyetin yol açtığı zarar, yalnızca zararın meydana geldiği ülke alanıyla sınırlı kalmamakta; söz konusu faaliyetten etkilenen birden fazla devlet bulunmaktadır. Kısacası insan kaynaklı faaliyetler sonucu ortaya çıkan fiziksel etkiler, faaliyetin meydana geldiği ülke sınırlarını aşarak diğer ülke ya da hiçbir devlet yetkisinin bulunmadığı uluslararası alanlarını etkileyebilmektedir.¹⁹¹ Uzun menzilli hava kirliliği, sera etkisi yaratan gazlar gibi etkiler buna örnek teşkil etmektedir.

Söz konusu unsurlardan yola çıkarak, sınıraşan zararlar şu şekilde tanımlanmaktadır:

Bir ülke tarafından ya da bir ülke toprağında gerçekleşen endüstriyel, tarımsal ve teknik faaliyetlerin yol açtığı çevresel zararlar, can ve mal kaybı, fiziksel zarar gibi çevresel tahribatların o ülkeyle sınırlı kalmayıp başka ülke topraklarını ya da ulusal yetki ve kontrolün dışında kalan ortak diğer deyişle uluslararası alanları olumsuz etkileyen bir çeşit çevresel zararlardır.¹⁹²

Çevreye zarar verebilecek faaliyetler çok çeşitlidir. Otomobil egzozunun yol açtığı hava kirliliği gibi hayatın doğal akışında cereyan eden ufak bir eylem dahi çevre için tehdit oluşturabilmektedir. Söz konusu bu tür eylemler insanlığın ortak alanı olan ozon tabakasının zarar görmesine neden olmaktadır. Bu şekilde bakıldığında böyle bir eylemin dahi sınırlı da olsa sınıraşan zararlı bir etki yarattığı görülmektedir. Bu tür faaliyet ya da eylemlerin uluslararası düzeyde ele alınan çevresel zararlar ya da daha spesifik olarak sınıraşan zararlar kapsamına girip girmeyeceği sorusuna verilecek cevap yukarıdaki değerlendirmeler ışığında olumsuz olmaktadır. Yukarıda da değinildiği üzere bir zararın uluslararası sorumluluk doğurması için ortada insan kaynaklı bir faaliyetin yol açtığı önemli büyüklükteki fiziksel etkilerin faaliyetin meydana geldiği ülke sınırını aşarak sınır ötesi bir kimliğe bürünmesi gerekmektedir.

---

¹⁹⁰ Handl, **a.g.e.**, s.535.

¹⁹¹ Schacter, **a.g.e.**, s.464; Jain, **a.g.e.**, s.14.

¹⁹² Xanqin, **a.g.e.**, s.10; Jain, **a.g.e.**, s.14.

Sınıraşan zararların tanımından sonra, hangi tür faaliyetlerin söz konusu zararlara neden olduğuna ve adı geçen faaliyetlerin ne gibi riskler taşıdığına değinmek, sınıraşan zararlara sebep olan olumsuz etkileri ortadan kaldırmaya ve önlemeye yönelik hukuki düzenlemelerin ne yönde olduğunu anlamak açısından yararlı olacaktır. Burada sözü edilen faaliyetler bir ülke sınırında gerçekleşebileceği gibi hiçbir ulusun yetki ve kontrolü altında olmayan uluslararası alanlarda da gerçekleşebilmektedir. Faaliyetler beklenmedik bir şekilde kaza sonucu ortaya çıkabileceği gibi herhangi bir kaza olmadan belirli bir sürecin sonunda da oluşabilmektedir.

2.3. Sınıraşan Zararlara Sebep Olan Faaliyetler ve Yol Açtığı Zararlar

Daha önce de belirtildiği üzere günlük hayattaki ufak çaptaki kimi faaliyetler dahi çevreye yönelik bir tehlike unsuru oluşturabilmektedir. Bu tür faaliyetlerin çevreye olası etkileri çok ufak olup, söz konusu faaliyetler uluslararası hukukun kapsamı dışında tutulmaktadır. Burada bahsedilen faaliyetler son derece ciddi çevresel zararlar doğurma riski taşıyan, etkileri yalnız faaliyetin gerçekleştiği alanla kalmayıp diğer alanları da içine alan ve yol açtığı zararlar için uluslararası acil cevap gereken niteliktedir.

Günümüzde devletler, teknolojik gelişmelere bağlı olarak çok farklı alanlarla ilgili faaliyetlerde bulunmaktadır. Ekonomik, sosyal, siyasi, askeri gibi farklı alanlarda ulusal çıkarları doğrultusunda hareket eden devletlerin, bu çıkarlarını gerçekleştirmeye yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunmaları kaçınılmazdır. Modern teknoloji bir taraftan devletle toplum arasındaki ekonomik ve sosyal bağları güçlendirmeye devam ederken diğer taraftan çok ciddi kazalara da sebep olabilmektedir. İşte teknolojik kazalara ilişkin siyasi söylemler, söz konusu kazaların kontrolüyle ilgili hukuki bazı önlemlerin alınmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁹³

Sınıraşan ciddi zarar riski taşıyan faaliyetler ya belirli bir ülke toprağında ya da o devletin yetkisi altında bulunan herhangi bir alanda gerçekleştirilebileceği gibi hiçbir devletin yetki ve egemenliğinin bulunmadığı uluslararası alanlarda da gerçekleştirilebilmektedir. Söz konusu faaliyetlerin yol açabileceği sınıraşan zararlar da bir

---

¹⁹³ Hanqin, a.g.e., s.32.

ya da birden fazla ülke toprağını etkileyebileceği gibi insanlığın ortak alanı kabul edilen uluslararası alanları da olumsuz etkileyebilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkararak sınıraşan zararlar ve bunlara sebep olan faaliyetleri ulusal sınırlar ya da yetki alanlarında gerçekleştirilen faaliyetler ile uluslararası alanlardaki faaliyetler şeklinde ayırmak mümkündür. Burada bahsedilen faaliyetler ve bunların yol açtığı ya da açabileceği zararları şu şekilde özetlemek mümkündür:

2.3.1. Ulusal Sınırlar ya da Yetki Alanlarında Gerçekleştirilen Faaliyetler ve Yol Açtıkları Zararlar

Devletler kendi ulusal sınırları içinde ya da yetkileri altında bulunan alanlarda farklı amaçlar için çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. İşte devletlerin birtakım faaliyetleri son derece olumsuz etkiler doğurabilmektedir.

Sınıraşan zararlara neden olan faaliyetlerin yol açtığı zararların bir kısmı birden ve genellikle öngörülmeyen bir şekilde ortaya çıkabilmektedir. Nükleer faaliyetler, petrolün deniz yoluyla taşınması, uzay faaliyetleri ve diğer bazı tehlikeli maddelerin üretimi gibi oldukça tehlikeli sonuçlara yol açan faaliyetler bir kaza sonucu ya da kümülatif bir sürecin sonunda aniden ortaya çıkabilmektedir. Kimi faaliyetlerin yol açtığı zararlar ise aniden değil sürekli artış göstermeye bağlı olarak kümülatif etkileri içine almaktadır. Atıkların nehir ya da denize boşaltılması gibi tekrarlanan faaliyetler, sanayi bacalarından çıkan dumanların salımı gibi aralıksız devam eden bir süreçten kaynaklanan çevresel zararlar söz konusu duruma örnek oluşturmaktadır. Daha çok kirlilik zararı olarak ortaya çıkan bu tür faaliyetlerin sebep olduğu olumsuz etkiler hava, toprak ve su kirliliği şeklinde kendini göstermektedir.¹⁹⁴

Yukarıdaki bilgiler ışığında sınıraşan zararlara sebep olan belli başlı faaliyetleri, nükleer, uzay faaliyetleri, petrol taşımacılığı, hava, su ve toprak kirliliğine “kirlilik zararı” sebep olan faaliyetler ile diğer tehlikeli maddeler şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

---

¹⁹⁴ Xanqin, a.g.e., ss.11-13.

2.3.1.1. Nükleer Faaliyetler

Sınıraşan zararlara neden olabilen en tehlikeli kaynak nükleer kirlenmedir. Nükleer zarara sebep olabilecek faaliyetler, açıkta yapılan nükleer denemeler, nükleer santraller, nükleer gemiler ve nükleer maddelerin taşınması sırasındaki sızıntılar ve kazalar ile atılan radyoaktif atıklardır.¹⁹⁵ Bunlara silahlı çatışma durumunda kullanılma olasılığı olan nükleer silahlar da dahil edilebilmektedir.

Nükleer faaliyetler ilk olarak devletlerin askeri güçlerini artırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Benzersiz bir güç olarak nitelendirilen bu faaliyetler insan kontrolü dışında ve geri dönüşümü olmayacak feci sonuçlar doğurabilmektedir.¹⁹⁶ Nükleer gelişmelerin ilk yıllarında bu tür faaliyetlerin yol açtığı zararlar daha çok askeri nükleer silah denemelerinden ve nükleer tesislerden kaynaklanmıştır. Özellikle soğuk savaş döneminde hız kazanan silahlanma süreci oldukça tehlikeli nükleer silahların ciddi boyutlara ulaşmasına yol açmıştır. Bunların yol açabileceği zararları önlemek amacıyla bazı düzenlemelere gidilmiş olsa da özellikle ulusal yetki ve kontrolün dışında kalan alanlardaki nükleer faaliyetlerin hukukiliğini sorgulayacak kimi olaylar meydana gelmiştir. ABD'nin 1954 yılında Güney Pasifik'teki nükleer faaliyetleri, İngiltere'nin 1957 yılında Christmas Adası çevresinde açık denizdeki ilk hidrojen atom bomba denemesi ve 1966 yılında Fransa'nın Güney Pasifik'te yapmış olduğu bir dizi nükleer denemeler buna örnek oluşturmaktadır.¹⁹⁷ Diğer taraftan savaş halindeki devletlerin kullanacağı nükleer silahların yol açabileceği özellikle radyoaktif kirlenme ve nükleer patlamalar sınır tanımayarak yalnızca savaşın cereyan ettiği alanı değil tarafsız devletlerin ülkelerine de zarar verebilmektedir.¹⁹⁸

Daha sonraki yıllarda silahsızlanmaya ilişkin kimi düzenlemeler kapsamında atmosferde, kutuplarda, denizlerde, deniz altında ve uzayda nükleer silah denemelerini yasaklayan 1959 tarihli Güney Kutbu Anlaşması ve 1963 tarihli Moskova Anlaşması gibi

---

¹⁹⁵ Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk**, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, , 2005, s. 310.

¹⁹⁶ Xanqin, **a.g.e.**, s.21.

¹⁹⁷ Xangin, **a.g.e.**, s.21.

¹⁹⁸ Ayşe Nur Tütüncü, "Nükleer Silahların Kullanımının Yasaklanması Sorunu", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 4(2), (2004), s.18.

kimi sözleşmeler kabul edilmiştir.¹⁹⁹ Bu tür düzenlemeler her ne kadar silahsızlanmaya ilişkin olsa da aynı zamanda söz konusu düzenlemeler hukuki açıdan çevresel zararlarda uluslararası sorumluluk ve yükümlülük konusunu da etkilemektedir. Bu gibi düzenlemeler daha sonraki yıllarda devam ederek söz konusu faaliyetlerin olası risklerini önleyecek uluslararası Anlaşmalar kabul edilmiştir.²⁰⁰ Bu uzantıda savaşlara ilişkin kabul edilen 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Milletlerarası Silahlı Çatışmalarda Mağdurların Korunmasına Dair I. Protokol'de çevreye yönelik düzenlemelere yer verilerek savaş anında doğal çevreye yaygın, uzun süreli ve şiddetli zarara sebep olunmasının yasaklanması, çevreye olası etkileri düşünüldüğünde nükleer patlamaların, söz konusu yükümlülüğün ihlali anlamına gelecektir.²⁰¹ Öylesi bir yükümlülük nükleer silahların çevreye olası etkilerinin önüne geçmesi yanında, çevrenin insancıl hukuktada yer bulması bakımından da anlamlıdır.

Günümüzde bu tür faaliyetler yalnızca askeri amaçlı değil, enerji üretimi gibi barışçıl amaçlarla da kullanılmaktadır. İşte nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımı da birtakım yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Bunun en çarpıcı örneği 1986 yılında kaza öncesi alınmış olan önlemlere rağmen meydana gelen, tarihteki en büyük teknolojik yıkımlardan biri olarak kabul edilen ve birçok ülkeyi çok kısa bir süre zarfında olumsuz etkileyen Çernobil felaketidir. Çernobil felaketinin üstünden yıllar geçmesine rağmen kazanın etkileri devam etmekte ve uzun bir süre daha ortaya çıkan radyoaktif maddelerin etkisinin devam edeceği tahmin edilmektedir.²⁰² Çernobil felaketi bu gibi faaliyetlerin ne kadar ciddi zararlara yol açabileceğini göstermiş olması bakımından önemlidir.

Nükleer faaliyeti yürüten devlet olası risklere karşı önlem almış ve bu konuda gerekli özeni göstermiş olsa dahi bu tür olumsuz sonuçlar meydana gelebilmektedir. Nükleer tesisler mükemmel bir şekilde düzenlenip yönetildiği, gerekli özen gösterilmiş ve herhangi bir yükümlülüğünün ihlali söz konusu olmadığı durumlarda dahi kazalar meydana gelebilmektedir. Çernobil örneğinde olduğu gibi zararın yalnızca bir ülke alanıyla sınırlı

---

¹⁹⁹ Yücel Acer, "Uluslararası Hukuk ve Nükleer Silahlar", (2005), <http://www.usakgundem.com/yazar/31/uluslararasi-hukuk-ve-n%C3%BCkleer-silahlar.html> (13.04.2009).

²⁰⁰ Xangin, **a.g.e.**, s.21.

²⁰¹ Tütüncü, **a.g.e.**, s.18.

²⁰² Görmez, **a.g.e.**, s.37.

kalmadığı nükleer kazalarda bir tarafta nükleer güç kullanan devlet, diğer tarafta bu kazanın risklerinden kaçınamayan öteki devletler bulunmaktadır. Ayrıca öylesi felakete maruz kalan komşu devletin, nükleer güç kullanımını veto etme hakkı da bulunmamaktadır.²⁰³

Aynı zamanda nükleer enerjinin ortaya çıkardığı radyasyon insanlık için çok büyük bir tehlikedir.²⁰⁴ Nükleer tesislerdeki kazalar dışında, açık denizdeki füzeler ya da nükleer güç gemileri hem yakın hem de uzak ülkelere tehdit oluşturmakla beraber, bunların deniz kirliliğine sebep olma ihtimalleri de yüksektir.

Görüleceği üzere, nükleer faaliyetlerin gerek askeri gerekse barışçıl amaçlarla kullanımı birtakım zararlı sonuçlara yol açabilmektedir. İşte bu gibi zararlı sonuçları engellemek amacıyla, 1986 tarihli Nükleer Kazaların Erken Bildirimi Sözleşmesi (*Convention on Early Notification of a Nuclear Accident*), 1986 tarihli Nükleer Kaza veya Radyolojik Acil Durumlar İçin Yardımlaşma Sözleşmesi (*Convention on Assistance in The Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency*) gibi, uluslararası alanda bazı düzenlemelere gidilmiş bu konuda devletlere bazı sorumluluklar yüklenmiştir.

2.3.1.2. Deniz Petrol Taşımacılığı

Günümüzde teknolojik gelişmelere bağlı deniz ve denizcilik, yük ve yolcu taşımacılığı öncelikli olmak üzere, gemi inşa sanayi, liman hizmetleri, deniz turizmi, canlı ve cansız doğal kaynakların üretimi gibi yönleriyle başlı başına bir endüstri alanı olduğu kadar ticaret ve hizmet dalını oluşturmakta; aynı zamanda dünya deniz ticaretinin de % 80'ni deniz yoluyla gerçekleştirilmektedir.²⁰⁵

Petrol ise yaygın kullanımı ve sınırlı sayıda devletin bu rezerve sahip olmasından dolayı önemli bir ihracat kaynağıdır. Petrol ihracatındaki artış, ekonomik kolaylıklara bağlı olarak deniz yolu ile petrol taşımacılığının anormal derecede yükselmesine ve büyümesine

---

²⁰³ Alan E. Boyle, "Globalising Environmental Liability: The Interplay of National and International Law", *Journal of Environmental Law*, 17 (1), (2005), s.7.

²⁰⁴ Görmez, a.g.e., ss.37-38.

²⁰⁵ Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), "Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Denizyolu Ulaşımı", **Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, 2725, ÖİK: 678, Ankara, 2007, s.2.

neden olmuştur.²⁰⁶ Deniz yoluyla taşıma o kadar artmıştır ki deniz trafiğindeki ve uluslararası deniz ulaşımındaki tıkanıklığı gidermek amacıyla petrol taşıyan gemilerin (petrol tankerleri) tonajları artırılmıştır. Fakat bu durum petrol sızıntılarını da ciddi boyutlara ulaştırmıştır. Denizde özellikle petrol taşımacılığı sırasında meydana gelen çeşitli kazalar sonucu yalnızca kıyı devletlerinin doğal çevre ve yaban hayatı değil, açık denizler gibi diğer alanlar da olumsuz etkilenmektedir.²⁰⁷

Tanker kazaları sonucu okyanuslara karışan petrol miktarı gün geçtikçe artmakta; yol açtığı kirlenme büyük boyutlarda olabilmektedir. Kazalardan daha az ancak daha sık miktarlarda görülen ve kümülatif zarar ortaya çıkaran diğer bir durum da deniz tanker filosundan ve yük gemilerinin yolculukları sırasında çeşitli şekillerde denize karışan petrolerden oluşmaktadır. Bu boşaltımlar deniz canlı kaynakları üzerinde, kısacası deniz ekosisteminde kısa ve uzun vadeli zararlara sebep olmaktadır.²⁰⁸ Öyle ki petrol tankerlerinin sebep olduğu kirlilik çevreye en büyük tehditlerden biri olarak algılanmaya başlanmıştır. 1967 yılında Torrey Canyon petrol tankerinin Ende ve Sicil adaları arasında; 1978’de Amaco Cadiz tankerinin sebep oldukları petrol sızıntıları çevredeki doğal yaşamda, turizmde, çiftçilikte ve kıyı balıkçılığında harap edici zarara sebebiyet vermiştir. 1979 yılında Meksika körfezindeki petrol kuyusundan sürekli fışkıran petrol, kuyu kapanıncaya kadar, su kirliliğine yol açarak balıkçılık sanayi ve ABD turizmini olumsuz etkilemiştir.²⁰⁹

Aynı zamanda petrol, üretim, işletim ve kullanma aşamalarında çeşitli seviyelerde çevre kirliliğine yol açmaktadır. Petrolün karadan olduğu gibi denizden üretimi sırasında da sızmalar ve petrol platformlarında meydana gelen çeşitli kazalar sonucu denize akması deniz kirliliğine yol açmaktadır. Öyle ki okyanuslarda sık sık petrol kalıntılarına rastlanması ve tüm deniz sularında ölçülebilir oranda petrol hidrokarbonlarının bulunması

---

²⁰⁶ Cavid Abdullahzade, “Gemilerden Kaynaklanan Petrol Kirliliği: Türk Hukukundaki Son Gelişmelerin Değerlendirilmesi”, **Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi**, 58 (4), (2009), s. 695.

²⁰⁷ Xanqin, **a.g.e.**, ss.24-25.

²⁰⁸ Osman N. Aras, “Petrol Üretimini Deniz Kirliliğine Etkisi ve Kontrolü”, <http://www.osmannuriaras.com/DenizPetrol.doc> (09.01.2010).

²⁰⁹ Xanqin, **a.g.e.**, ss.25-26.

deniz kirliliği sorununun yerel ya da bölgesel alanla sınırlı kalmayıp küresel bir sorun oluşturduğunu göstermektedir.²¹⁰

Yukarıda verilen örnek olaylar dışında, söz konusu tankerlerin yol açtığı zararlar oldukça yaygın olup, zararların ulaştığı boyut uluslararası kamuoyunun dikkatini fazlasıyla çekmiştir. Kısacası, gemilerden kaynaklanan petrol kirliliğinin günümüzde ulaştığı ciddi boyut kirliliğin önlenmesi bağlamında hem kıyı devletlerini hem de uluslararası toplumu yakından ilgilendiren bir konu haline getirmiştir. Gemilerden kaynaklanan petrol kirliliği sorununun kapsamlı ve tek başına ulusal düzenlemelerle çözülemeyecek bir sorun olmaması uluslararası işbirliğini zorunlu kılmış ve olumsuz durumun önüne geçmek amacıyla çeşitli önlemler alınmaya başlanmıştır.²¹¹ Deniz çevresinin bu gibi zararlardan korunması amacıyla eski tarihlerde uluslararası alanda çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da başarı elde edilmemiş; fakat II. Dünya Savaşı sonrası bu konuda önemli adımlar atılmıştır. İşte gemilerden kaynaklanan petrol kirliliğinin önüne geçilmesi bakımından en önemli uluslararası girişim 1954 yılında Denizlerde Petrol Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin (*International Convention for The Prevention of Pollution of The Sea by Oil/OILPOL*) imzalanmasıdır. Kirliliğin önlenmesi konusunda yapılan bu girişimler 1970'li yıllarda da devam etmiş, 1973 yılında imzalanan yeni bir sözleşmenin yürürlüğe girmemesi üzerine sözleşmenin yürürlük koşullarını kolaylaştıracak 1978 yılında bir protokol kabul edilmiş ve protokolle birlikte gemilerden kaynaklanan deniz kirliliğinin önlenmesi konusunda en önemli ve kapsamlı sözleşme olarak nitelendirilen, Türkiye'nin de taraf olduğu Gemilerden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme (1973/78 MARPOL Sözleşmesi) kabul edilmiştir.²¹² Sonrasında 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi de deniz çevresinin korunması konusunda önemli yükümlülükler getirmiştir. Deniz Hukuku Sözleşmesi dışında 1990 tarihli Petrol Kirliliğine İlişkin Karşı Hazırlıklı Olma, Müdahale ve İşbirliğine İlişkin Sözleşme (*International Convention on Oil Pollution Preparedness, Response and Cooperation/OPRC*), 1969 Petrol Kirliliği Zararları Nedeniyle Hukuki Sorumluluğa İlişkin Sözleşme (*International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage/CLC*) ve 1992 Petrol Kirliliği

---

²¹⁰ Aras, a.g.e.

²¹¹ Abdullahzade, a.g.e., s.696.

²¹² Cavid Abdullayev, **Uluslar arası Hukuk Açısından Gemilerden Kaynaklanan Petrol Kirliliği (Yetki-Sorumluluk-Zararın Tazmini)**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2005, s. 53.

Zararlarının Tazmini İçin Uluslararası Fon Kurulmasına İlişkin Sözleşme (*International Convention on The Establishment of an International Fund for Compensation for Oil Pollution Damage/FUND*) de²¹³ bu amaçla benimsenen evrensel sözleşmelerdir.

2.3.1.3. Kirlilik Zararı Oluşturan Faaliyetler (Çevre Kirliliği)

Teknik olarak çevresel varlıklardaki olumsuz değişmelere işaret eden kirliliğin çok eski bir geçmişi bulunmakta; özellikle sanayi devrimini yaşayan ülkelerde geçmiş yüzyıllarda hissedilmiş ve o zamanlarda dahi bir sorun kabul edilmiştir.²¹⁴

Ekonomik hayatın doğal akışında cereyan eden birtakım endüstriyel ve teknik faaliyetler sınıraşan zararlara sebep olabilmektedir. Klasik çevre sorunları olarak da adlandırılan, dar anlamda çevre sorunları kabul edilen²¹⁵ sınıraşan bu tür çevre kirliliği daha çok sınıraşan hava, su ve toprak kirliliği gibi kronik kirlilik şeklinde kendini göstermektedir. Kirlilik zararlı etkilerin yavaş ve kümülatif birikimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu gibi kirliliğe sebep olan faaliyetlerin yol açtığı zararlar da oldukça ciddi boyutlara ulaşabilmektedir.²¹⁶ Söz konusu zararlara ilişkin uyuşmazlık daha çok uyuşmazlık taraflarının kendi aralarında Anlaşmalarıyla çözülmektedir. Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda kirlilik zararı oluşturan faaliyetleri hava, su ve toprak kirliliği altında incelemek mümkündür:

2.3.1.3.1. Hava Kirliliği

Hava kirliliği, endüstriyel gelişmelerle paralellik göstermektedir. Hava kirlenmesi, havada yabancı maddelerin bulunması ya da havanın bileşim maddelerinde önemli bir değişikliğin meydana gelmesini ifade etmektedir. Hukuksal düzeyde ele alınan söz konusu kirlenme insan faaliyetleri sonucu meydana gelerek insan sağlığını ve canlıların yaşamını tehlikeye sokmakta, ekolojik dengeyi bozan bir nitelik taşımaktadır.²¹⁷ İçinde

---

²¹³ Abdullahzade, **a.g.e.**, s.699.

²¹⁴ Turgut, **a.g.e.**, s.3.

²¹⁵ Görmez, **a.g.e.**, s.31.

²¹⁶ Xangin, **a.g.e.**, s.113.

²¹⁷ Pazarıcı, **a.g.e.**, ss.314-315.

karbonmonoksit, karbondioksit, ozon, kükürt dioksit taşıyan hava solunumu yoluyla insan sağlığı kadar, canlı-cansız diğer varlıklar için de bir tehdit oluşturmaktadır.²¹⁸ Aynı zamanda çalışmanın ilerleyen kısımlarında bahsedilecek olan ozon tabakasını olumsuz etkilemekte, iklim değişikliğine yol açmaktadır.

Sanayi gelişmelerinin ilk yıllarında pek sorun yaratmayan hava kirliliği, yaşanan hızlı teknolojik gelişmelerle devletler arasında önemli bir sorun haline gelmiş; 1979 tarihli Uzun Menzilli Sınırşan Hava Kirliliği Sözleşmesi (*Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution/ LRTAP*) gibi hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde hava kirlenmesine karşı kimi bağlayıcı Anlaşmalar kabul edilmiştir.

Hava kirliliğinin sebep olduğu zararın ulaştığı boyutu ve hukuki açıdan görülmesi gereken bir sorun olduğunu anlamak açısından “*Trail Smelter Davası*” bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Kanada’nın ABD sınırına yakın British Columbia kentinde bulunan bir fabrikanın çıkarmış olduğu dumanlar sınır komşusu Washington’da ciddi zarara yol açmış; iki ülke arasında oluşturulan Hakem Mahkemesi zarardan Kanada’yı sorumlu tutarak tazminata mahkûm etmiştir. Söz konusu davada ülke sınırları dışında meydana gelen sınırşan kirliliğe neden olan ülkenin sorumlu olduğu ve bu şekilde kirlilik dolayısıyla zarara uğrayan ülke, zarara sebep olan ülkelere söz konusu kayıplarını giderme ve onarma hakkını elde edebileceği kabul edilmiştir.²¹⁹

Havanın niteliğinde meydana gelen olumsuz etkilerin diğer bir sonucu da asit yağmurlarıdır. Avrupa ve Kuzey Amerika başta olmak üzere birçok ülkede asit ve nitrik asit içeren yağmurların yağdığı görülmektedir. Söz konusu asit yağmurlarına neden olan kirletici maddeler atmosferde 200-300 metre yükseklikte oluşmakta, rüzgar etkisiyle de yüzlerce kilometre uzağa taşınabilmektedir.²²⁰ Asit yağmurlarının görüldüğü ülkelerde göller, göllerde yaşayan balıklar, ormanlar, tarihi eserler zarar görmektedir.²²¹ Asit içeren

---

²¹⁸ Görmez, **a.g.e.**, s. 41.

²¹⁹ Armin Rosencranz, “The Problem of Transboundary Pollution”, **Environment**, 22 (5), (1980), s.16; Kılıç, **a.g.e.**, s.140

²²⁰ Görmez, **a.g.e.**, s.38.

²²¹ Somers, **a.g.e.**, s.8.

maddelerin atmosfere doğru hareketinin söz konusu soruna uluslararası bir nitelik kazandırdığı açıktır.²²²

Günümüzde hava kirliliği komşu ülkeler arasında genel bir sorun haline gelmiştir. Özellikle asit yağmurları sanayi bölgelerin çoğunda ciddi ve ihtilafli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletler arasında gün geçtikçe önemi artan sorunun çözümü konusunda karşılıklı bağımlılık artmakta ve bu yönde çeşitli adımlar atılarak sorumluluklar yüklenilmektedir.

2.3.1.3.2. Su Kirliliği

Su kirliliği, suyun içerisine su kaynaklarının kullanılmasını bozan veya zarar verme derecesinde kalitesini düşüren organik, inorganik, radyoaktif veya biyolojik herhangi bir maddenin karışmasını ifade etmektedir.²²³

Çevrenin yaşam kaynağı kabul edilen su, hayati bir öneme haizdir. Burada söz edilen sular tatlı su kaynaklarını içermektedir. Sınırlar, doğası gereği bütünlük oluşturan su kaynaklarını farklı hukuki kısımlara ayıramaz. İşte fiziki bütünlük ile siyasi sınırların iç içe geçmiş olması birçok uluslararası uyuşmazlığa sebep olmaktadır. Mesela ırmağın alt kısmında inşa edilen bir baraj ırmağın yukarısında bulunan devleti su baskını tehlikesi altında bırakabilmekte ya da yukarı devlette meydana gelen erozyon, ırmağın aşağı kısmında yer alan bir devletin baraj ve kanallarına zarar verebilmektedir.²²⁴

Günümüzde kentsel, endüstriyel, tarımsal ya da doğal etkilerle ortaya çıkarak uluslararası suların zarar görmesine yol açan en önemli faktörler sanayi atıkları, başta nükleer olmak üzere enerji tesisleri, katı atıkların boşaltılması gibi eylemlerdir. Bu tür eylemler su hayatını ve sudaki canlıları etkileyerek onların yok olmasına sebep olmaktadır.²²⁵

---

²²² Rosencranz, **a.g.e.**, s.15.

²²³ Görmez, **a.g.e.**, ss.32-33.

²²⁴ Xanqin, **a.g.e.**, s.119.

²²⁵ Görmez, **a.g.e.**, s.33; Turgut, **a.g.e.**, s.3.

Günümüzdeki su kirliliği yerel, bölgesel olduğu kadar küresel bir nitelik göstermekte; hatta sınıraşan zararlara ilişkin uluslararası ilk düzenlemeler akarsular, göller ve balıkçılık gibi ulusal sınırları aşan tatlı su kaynaklarına yönelik oluşturulmuştur.²²⁶ Ancak su kirliliği konusunda ortaya çıkan sorunlara öncelikli olarak ilgili devletler arasında, yerel düzeyde, çözüm aranmaktadır. Buna örnek teşkil edecek birçok dava bulunmaktadır: Fransa ve İspanya arasındaki *Lake Lanoux Hakemlik Kararı*; ABD ile Meksika ve ABD ile Kanada arasındaki *Colorado Nehri Salinity* ve *Gut Dam Davaları* su kirliliği ve bu konudaki devlet uygulamalarına örnek teşkil etmektedir. Ayrıca Uluslararası Adalet Divanı önüne getirilen Macaristan ve Slovakya arasındaki Gabcikovo-Nagymaros Projesine ilişkin uyuşmazlık da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Aynı zamanda bu konuda küresel düzeyde kimi düzenlemelere gidilmiştir. Buna yönelik atılan en önemli adım uluslararası suların korunmasına ilişkin bazı hükümlere yer veren Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Sözleşmesi'dir.²²⁷ Söz konusu sözleşme sınıraşan zararları düzenleyen ilk girişim²²⁸ olması bakımından da anlamlıdır.

Su kirliliğinin ciddi boyutlara ulaşması ve yol açtığı zararlar, söz konusu kirliliğin önlenmesi konusunda devletleri harekete geçirmiştir. İşte yukarıda bahsedilen davalar, su kirliliği konusunda devletlerin karşılıklı çözüm arayışlarını zorunlu hale getirdiğini göstermektedir. Ekonomik kalkınma amacıyla suların kullanımı ve kullanımı sonucu ortaya çıkan su kirliliği devletlerin karşı karşıya kaldığı ciddi küresel sorunlar oluşturmakta; suların yönetim ve paylaşımı, ilgili devletler arasında uyuşmazlık sebebi olmaya devam etmektedir.²²⁹

2.3.1.3.3. Toprak Kirliliği

Toprak kirliliği, toprak kalitesindeki olumsuz değişiklikler olup bunun ana kaynağı evsel ve sanayi atıkları, tarımda verimliliği artırmak için kullanılan ilaçlama, gübreleme

---

²²⁶ Paris, a.g.e., s.3.

²²⁷ Xanqin, a.g.e., s.125.

²²⁸ Handl, a.g.e., s.532.

²²⁹ Xangin, a.g.e., s.126.

gibi kimyasallar, erozyon ile iklim değişikliğine bağlı son yıllarda ortaya çıkan çölleşme gibi olumsuz durum ve faaliyetlerdir.²³⁰

Toprak kirliliğinin sınıraşan nitelik kazanması daha çok bir devletin başka ülke sınırına yakın bir alanda gerçekleştirdiği faaliyetler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kimyasal atıklar gibi zararlı maddelerin ya da nükleer santral gibi son derece büyük risk taşıyan tesislerin başka ülke sınırına yakın bir alanda kurulması söz konusu sınır ülkelerinde kaygıya neden olmaktadır. Bu gibi durumlarda zarar görme riski taşıyan devletler bu faaliyetlerin durdurulmasını ya da yerlerinin değiştirilmesini istemekte; zarar görme durumunda ise zarara yol açan devletten zararı tazmin etmektedir.²³¹

İki ülke sınırı yakınlarında endüstriyel ve kimyasal faaliyetlerin artması ilgili sınırdaş devletlerin çevre korunması ve olası sınıraşan zararlarla ilgili kaygılarını artırmıştır. Devletler dışarıdan kaynaklanan çevresel etkilere daha duyarlı hale gelerek bu konuda daha sıkı ulusal standartlar benimsemişlerdir. Ortaya çıkan zararlar sınır ülkeleri arasında sorun yaratmış; soruna ilişkin bazı ilerlemeler kaydedilmiş olmakla beraber uluslararası hukuk bakımından durumun halen değişmeden devam ettiği ve bu tür uyuşmazlıkların yaşanabileceği düşünölmektedir.

2.3.1.4. Tehlikeli Diğer Maddeler

Ulusal bir sorun kabul edilen kimyasal madde sızıntısı, toksik atıklar ile çevre için tehdit oluşturan kimi tüketim ürünleri çevre ve insan hayatına tehlike oluşturmaktadır.²³² Bu tür faaliyetler, insan sağlığı ve diğer canlı yaşamını olumsuz etkilemekte ve büyük miktarda zarara sebep olmaktadır. 1984 yılında meydana gelen ve gelmiş geçmiş en büyük endüstriyel kimyasal kaza kabul edilen Bhopal felaketi bu duruma örnek teşkil etmektedir.²³³ Ulusal düzenlemelere tabi olan bu tür tehlikeli maddeler de aynı şekilde uluslararası düzenlemeye ihtiyaç duymaktadır.

---

²³⁰ Görmez, **a.g.e.**, s.32; Görmez, **a.g.e.**, s.3.

²³¹ Xanqin, **a.g.e.**, s.128.

²³² Somers, **a.g.e.**, s.9.

²³³ Cane, **a.g.e.**, s.8; ABD kökenli bir firmanın Hindistan'ın Bhopal kentinde kurduğu böcek ilacı üreten fabrikadan sızan isosiyanat gazı, ilk bir hafta içinde 520.000 kişinin zehirlenmesine ve 2.000'den fazla

Yukarıda bahsedilen faaliyetler daha çok bir ülke sınırında ya da bir ülkenin yetki alanında gerçekleşmekte; fakat yol açtıkları zararlı etkiler ülke sınırının ötesine geçebilen niteliktedir. Aynı zamanda söz konusu faaliyetlerin bir kısmı ile bunların dışında kalan kimi faaliyetler hiçbir ülkenin yetki ve kontrolü altında bulunmayan alanlarda da yürütülmekte; benzer şekilde son derece tehlikeli boyuta varan zararlara yol açmaktadır. İnsanlığın ortak alanı kabul edilen söz konusu mekânlar uluslararası hukukta “uluslararası alanlar”, “küresel alanlar” olarak tanımlanmaktadır.

2.3.2. Uluslararası Alanlardaki Faaliyetler ve Yol Açtıkları Zararlar

Uluslararası alanlar, hiçbir devlete mal edilmeyen ve ulusal yetki sınırları dışında kalan alanları ifade etmekte; açık denizler, uzay ve tartışmalı olarak Antartika bu kategoriye girmektedir. Söz konusu alanlara geçiş bütün devletlere açık olup bu alanlardaki kaynakları işletme hakkı tüm devletlere aittir.²³⁴

İşte uluslararası çevre hukukunun kapsamına giren ve önemi gittikçe artan bir konu da uluslararası alanlara ilişkin çevre sorunlarıdır. Çevrenin korunmasına ilişkin artan ilgiyle beraber uluslararası alanlara yönelik zarar sorunu uluslararası eylemi gerektirecek en önemli konulardan biri haline gelmiştir. Bu bağlamdaki çevre sorunları uluslararası alanlar, insanlığın ortak malı ve insanlığın ortak kaygısı olarak üç kısımda incelenmektedir. Uluslararası alanlar devletlerin yetkisi dışında kalan açık denizler, uzay ve Antartika gibi alanları kapsamakta; insanlığın ortak malı devletlerin yetkisi dışında kalan deniz yatağındaki cansız kaynaklar gibi belli başlı cansız kaynakların statüsünü belirtmekte; insanlığın ortak kaygısı ise iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik, ozon tabakasının incilmesi, arazi kaybı gibi ancak devletlerin iş birliğiyle çözülebilecek sorunları kapsamaktadır. Söz konusu alanlara ilişkin zararların önlenmesinde devletlerin kolektif işbirliği gerekmektedir. Çünkü bu alanlarda hiçbir devletin yetkisi bulunmamakta ve böylece devletin bireysel olarak alacağı önlemler yetersiz kalmaktadır.²³⁵

---

kişinin ölümüne sebep olmuştur. Bkz. Ingrid Eckerman, “The Bhopal Gas Leak: Analysis of Causes and Consequences”, s.1, <http://www.iitk.ac.in/che/jpg/papersb/full%20papers/E56.doc> (10.06.2009).

²³⁴ Xanqin, a.g.e., s.15.

²³⁵ Jutta Brunnee, “Common Areas, Common Heritage, and Common Concern”, Jutta Brunnee ve diğeri, **The Oxford Handbook of International Environmental Law**, Oxford University, 2007, ss.552-554.

2.3.2.1. Açık Denizler

Açık denizler, içsular, karasular, takımda devletlerinin takımda suları ve münhasır ekonomik bölge dışında kalan deniz alanlarını kapsamaktadır. Söz konusu alanlar hiçbir devletin yetkisi altına girmeyip uluslararası deniz alanını oluşturmaktadır.²³⁶

Serbestlik ilkesinin geçerli olduğu bu alan ve üzerindeki hava sahası tüm devletlerin geçişine serbesttir. Aynı zamanda bu su kütesinin altında kalan ve uluslararası deniz yatağı olarak bilinen alanlar da, her ne kadar açık denizlerden farklı bir düzenlemeye tabi olsa da, insanlığın ortak malı kabul edilmekte; hiçbir devlet bu alanlarda egemenlik ideasında bulunamamaktadır. Buradaki serbestlik ilkesi yalnızca bütün devletlerin kullanımına açık olmayı değil aynı zamanda deniz kaynaklarının korunması ve muhafaza edilmesinde devletlerin ortak çıkarı olduğunu ifade etmektedir.²³⁷

Çevrenin korunmasının bir parçasını oluşturan deniz, çevre ve kaynaklarının korunması devletlerin yetkisi dışında kalan su alanlarını da içine almaktadır. Dahası açık denizlerde geçerli olan serbestlik ilkesi, çevrenin korunması gereksinimiyle önemli değişikliğe uğramıştır.²³⁸ Açık denizlere zarar deniz, kara ve havadan gelebilmektedir. Günümüzde denizler genel olarak nükleer güçle çalışan gemiler, atmosfer, gemi ve uçaklardan boşaltılan atıklar, deniz yatağı ve toprak altının işlenmesi, karadaki faaliyetlerden dolayı zarar görmektedir.²³⁹

Xanqin de denizlere yönelik kirliliği üç kategoriye ayırmıştır. Kaza sonucu oluşan nükleer ve petrol sızıntılarının sebep olduğu felaketler; akıtma faaliyetleri; son olarak kara kökenli kirlenme ile atıkların boşaltılmasını içeren olağan faaliyetlerin yavaş ve artan şekilde zararlı etkilerinin yol açtığı kirlenme bu kategori kapsamında değerlendirilmektedir.²⁴⁰

---

²³⁶ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.284.

²³⁷ Xanqin, **a.g.e.**, s.194.

²³⁸ Brunnee, **a.g.e.**, s.558.

²³⁹ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.310.

²⁴⁰ Xangin, **a.g.e.**, s.192.

Yukarıda da bahsedildiği üzere denizlerin kirlenmesine yol açan birçok etmen mevcut olup günümüzde deniz kirliliği oldukça yaygınlık kazanmıştır. Deniz alanlarının ve kaynaklarının korunmasına yönelik uluslararası alanda önemli düzenlemelere gidilmiştir. Bunların en göze çarpanı 1982 tarihli BMDHS'dir. Sözleşme deniz çevresinin korunması konusunda devletlere çeşitli yükümlülükler getirmiştir. Deniz kirliliğiyle ilgili hukuki sorumluluk konusunda ise sadece gemilerin yol açtığı kirlilik düzenlenmiş ve bu konuda çeşitli Anlaşmalar kabul edilmiştir. Fakat söz konusu sözleşmelerin hiçbiri açık deniz çevresindeki zararlara uygulanamamaktadır. BMDHS de yalnızca devletlerin söz konusu alanlarda uluslararası hukuka göre sorumlu tutulabileceklerini kabul etmiştir.²⁴¹

2.3.2.2. Uzay

Uluslararası hukukta uzay, uzay boşluğu, ay ve öteki gök cisimlerini kapsamaktadır.²⁴² Bu alanı düzenleyen çeşitli Anlaşmalar kabul edilmiştir. Bunlar arasında 1967 Uzay Anlaşması önemli bir yer tutmaktadır. Uzay da açık denizler gibi insanlığın ortak malı kabul edilmekte, tüm devletler bu alandan eşit olarak yararlanma hakkına sahip bulunmaktadır. Bu alanın kullanılması ve araştırılmasında serbestlik ilkesini sınırlayacak tek ilke bu alanların barışçıl amaçlarla kullanımındır.²⁴³

Uluslararası alan kabul edilen uzay, günümüzde iletişim, araştırma gibi çeşitli amaçlarla kullanılabilir. Devletler, uzay bilim ve teknolojisinin barışçıl kullanımından son derece kâr elde ederken, bu gibi faaliyetlerin yol açacağı olası zararlardan muaf değillerdir.²⁴⁴

Uzay araçlarının fırlatılması ve kullanım aşamasında ortaya çıkan kimyasal kirlilik, uzay aracıyla dünyadan taşınan yerküreye ait mikroorganizmalar ya da dünyaya taşınan dünya dışından gelen elektromanyetik parazitler, uzay faaliyetlerinin sebep olduğu tehlikeler, uzay enkazları ve buradaki nükleer güç kaynakları çevreye ve dünyaya olumsuz etkiler yaratmaktadır. Uzay araçlarının düşmesi, uzay gemisinin çarpışması, nükleer güç

---

²⁴¹ Brunnee, **a.g.e.**, s.559.

²⁴² Pazarcı, **a.g.e.**, s.302.

²⁴³ Brunnee, **a.g.e.**, s.560; Pazarcı, **a.g.e.**, s.303; Xanqin, **a.g.e.**, s.196.

²⁴⁴ Xanqin, **a.g.e.**, s.196.

uydularının yol açtığı radyoaktif kirlilik söz konusu uzay faaliyetlerin sebep olduğu zararlı sonuçlardır. İşte söz konusu alanın kullanılıp araştırılmasının dünya üzerinde yarattığı bu gibi olumsuz etkiler hukuki kaygıya sebep olmuştur.²⁴⁵

1978 yılında nükleer güçle çalışan Sovyet uydusu Cosmos 954'ün kontrolden çıkıp dünyaya (Kuzey Kanada) düşmesi uzay faaliyetlerinin yol açabileceği olası zararlara örnek teşkil etmektedir. Uydunun nükleer reaktörünün dağılması, radyoaktif parçaların geniş bir alana yayılmasına yol açmıştır.²⁴⁶

Hızlı hareket eden bezelye tanesi büyüklüğündeki parça, bir astronotu ya da uyduyu yok edebilecek boyutta olup uzay faaliyetlerinin taşıdığı riski ortaya koymaktadır. Kısacası uzay faaliyetlerinin oldukça tehlikeli sonuçlara yol açabileceği artık tüm devletlerce kabul edilmektedir. Bu tür tehlikeler, yalnızca şimdiki kullanıcılara değil gelecek uzay devletlerinin faaliyetleri için de büyük tehdit oluşturmaktadır.²⁴⁷

Uzay faaliyetlerinin yol açabileceği olumsuz etkilere karşı uluslararası alanda kimi düzenlemelere gidilmiştir. Uzayın araştırılması sırasında devletlere, uzaydan kaynaklı dünya çevresinde meydana gelen olumsuz değişikliklere ve zararlı etkilere sebep olacak faaliyetlerden kaçınmaları yükümlülüğü getirilmiştir. Uzay araçlarının sebep olduğu zarardan aracı fırlatan devlet sorumlu tutulmakla beraber çevresel zararların diğer ülkeleri olumsuz etkilemesi dahilinde sorumluluk doğmaktadır.²⁴⁸

2.3.2.3. Kutup Bölgeleri (Antarktika)

Antarktika, yerküre üzerinde, ulusal yetki ve kontrol temelinde devletlerce işgal edilemeyecek kara parçasını oluşturmaktadır. Kutup bölgeleri, diğer uluslararası alanlardan farklılıklar göstermekte, bilimsel araştırmalarda benzersiz bir rol oynamaktadır. Birçok tür için yaşam alanı sağlayan söz konusu alan çeşitli bilimsel amaçlar için kullanılmaktadır. Dünyanın diğer bölgelerindeki çevresel bozulmayı ölçebilecek bilim adamlarının kontrol

---

²⁴⁵ Xangin, **a.g.e.**, s.199.

²⁴⁶ Somers, **a.g.e.**, s.8.

²⁴⁷ Xangin, **a.g.e.**, s.199.

²⁴⁸ Brunnee, **a.g.e.**, s.560.

bölgesi, küresel iklim değişikliğinin etkilerini ve uzantısını ölçmede değerli bilimsel bir laboratuvar sağlamaktadır. Özellikle küresel ısınma ve iklim değişikliğinin ölçülmesi gibi küresel çevrenin anlaşılmasında, dünya hava koşullarının düzenlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Küresel çevre sağlığı için bir gösterge ve gelecekteki zararlardan çevreyi koruyacak erken uyarı sistemidir.²⁴⁹ Bu kadar önem arz eden bir alana uluslararası toplumun kayıtsız kalması imkansız olup bölge çevresinin korunması haklı olarak herkesin ortak kaygısıdır.

Antarktika, hem bölge içinde hem de artan bir şekilde bölge dışından kaynaklanan birçok çevresel güçlüklerle karşı karşıyadır. Göç, bölge kaynaklarının bilinçsiz kullanımı, biyolojik çeşitliliğin yok olması, ozon tabakasının delinmesi, uzun menzilli hava kirliliği, nükleer, askeri faaliyetlerin ve turizmin yol açtığı kirlilik bölgelerin karşı karşıya kaldığı zararlardan bir kısmıdır.²⁵⁰ Söz konusu alanın zarar görmesi durumunda tüm insanlığın bundan olumsuz etkileneceği aşikârdır.

Çevresel sorunların sınıraşan niteliğinin tamamen anlaşıldığı Çernobil kazası ve 1989 yılında Alaska'da meydana gelen *Exxon Valdez* petrol sızıntısının bölgede yol açtığı çevresel felaket bölgeye yönelik kimi düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Günümüzde bölgeye ilişkin ulusal, bölgesel ve küresel nitelikli çoğulcu bir hukuki çerçeve ve çok taraflı işbirliği mekanizmaları mevcut olup, ayrı bir alan kabul edilen bölgelerin ayrı bir hukuki rejimi gerektirdiği kabul edilmiştir.²⁵¹

2.3.2.4. Atmosfer

Uluslararası alanlardaki faaliyetler ve bunların sebep olduğu zararlar dışında insanlığın ortak kaygısı olan uluslararası nitelikli kimi sorunlar tüm insanlığın ortak çabasıyla önlenilecek niteliktedir. Ozon tabakasının incilmesi, iklim değişikliği, ormansızlaşma gibi küresel sorunlar devletlerin bireysel çabasıyla çözülecek nitelik taşımamakta; bu konuda küresel ölçekte önlem alınmadığı takdirde ekolojik düzen dahil

---

²⁴⁹ Xanqin, **a.g.e.**, s.204.

²⁵⁰ Wolfgang E. Burhenne, "The Arctic: Towards a New Environmental Regime?", **Environmental Policy and Law**, 37 (2-3), (2007), s.249.

²⁵¹ Burhenne, **a.g.e.**, s.250.

insan ile diğerk canlı ve cansız yaşamını büyük çapta etkileyecek öngörülemeyen felaketlere yol açabilecektir.

Yeryüzünün herhangi bir yerinde gerçekleştirilen bazı faaliyetler yerküreyi saran, insan ve diğerk canlıların devamı için büyük öneme sahip olan atmosferin yapısını değıştirmekte; ekosistemin bozulmasına sebep olmaktadır. Atmosfere yönelik zarar denildiğinde akla gelen ilk durum, küresel kirlilik olarak da bilinen küresel ısınma ve buna bağılı iklim değışikliği ile ozon tabakasının bozulmasıdır.²⁵²

Söz konusu sorunların ortaya çıkmasında, ulusal ya da uluslararası alanlarda gerçekleştirilen ve çevre için olumsuz etki yaratan faaliyetlerin hepsinin payı bulunmaktadır. Birçok sorunu beraberinde getiren küresel kirlilik ya da atmosfer kirliliğı tüm insanlığın ortak kaygısıdır. Ozon tabakasının delinmesinin sebep ve etkileri küreseldir; olası olumsuz etkileriyle baş etmek için küresel eylem gerekmektedir. Ozon tabakasının zarar görmesi insan sağlığı, tarımsal ürünler, su alanları ve doğall yaşam alanını olumsuz etkilemektedir.²⁵³

Fosil yakıtların yanması, bitki örtüsünün yok oluşu, hızlı kentleşme gibi süreç ve oluşumlar iklim değışikliğine yol açmakta;²⁵⁴ iklim değışikliği de tarım ve diğerk gıda ürünlerini doğrudan etkilemekte, kutup bölgelerinin erimesiyle su yüzeyinin yükselmesine sebep olmaktadır.²⁵⁵

Sera etkisi, dünyanın bazı bölgelerinde ya da tamamında görülen küresel ısınmayı ifade etmekte;²⁵⁶ sera etkisi yaratan gazlar ozon tabakasının yıkımına ve iklim değışikliğine sebep olmaktadır. Ozon tabakasının incilmesi sera etkisi yaratan gazların ortaya çıkardığı küresel ısınma ve küresel ısınmanın yol açtığı küresel iklim değışikliği ile doğrudan bağılantılıdır.²⁵⁷ Bu açıdan bakıldığında atmosfer kirliliğı kabul edilen ozon

---

²⁵² Turgut, **a.g.e.**, s.5.

²⁵³ Xanqin, **a.g.e.**, ss.201-202.

²⁵⁴ Görmez, **a.g.e.**, ss.33-34.

²⁵⁵ Xangin, **a.g.e.**, s.203.

²⁵⁶ Görmez, **a.g.e.**, s.34.

²⁵⁷ Xangin, **a.g.e.**, s.203.

tabakasındaki bozulma, iklim değişikliği ve küresel ısınmanın iç içe geçmiş olduğu ve ortaya çıkmalarında birbirlerini tetikledikleri görölmektedir.

Aynı zamanda ormansızlaşma, çölleşme, biyolojik çeşitliliğin yok olması gibi olumsuz süreçler de çevresel kaygıları arttıran küresel sorunlardır.

Küresel eylem gerektiren yukarıda sayılan zararlı etkilerin önlenmesi amacıyla uluslararası alanda bazı düzenlemelere gidilmiştir. Rio Deklarasyonu, ozon tabakasına ilişkin Montreal Protokolü, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi bu konuda yapılmış önemli girişimlerdir. Rio Deklarasyonu'nda dünya ekosisteminin korunması ve iyileştirilmesi amacıyla devletlerin global ortaklık ruhu içinde işbirliği yapmaları; küresel çevre bozulmasına karşı ortak fakat katkıları oranında sorumlu oldukları kabul edilmiştir.²⁵⁸

Gerek devletlerin ulusal sınırları içinde gerekse bu sınırlar dışında kalan uluslararası alanlardaki çevresel sorunlar insanlığın ortak kaygısıdır. Bu alanlarda gerçekleştirilen çeşitli faaliyetler doğal hayatın akışını olumsuz etkilemekte, doğal düzenin dengesini bozmaktadır. Gittikçe artmakta olan tehdit, konuya ilişkin evrensel düzenlemeleri gerektirmektedir. Bu konuda her ne kadar çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da yapılan düzenlemelerin halen yetersiz olduğu görölmektedir. Aynı zamanda söz konusu sorunlar birtakım ciddi hukuki sorunlara da neden olmaktadır. Ortaya çıkan zararın giderilmesinden ziyade uluslararası işbirliği ve Anlaşmalarla zararlı etkilerin kabul edilebilir düzeyde kalmasını sağlayan kirliliği azaltacak önleyici kaynakların bulunması gerektiği vurgulanmaktadır.²⁵⁹

Sınıraşan zararlara yol açan faaliyetler ve sebep oldukları etkilere ilişkin yukarıdaki değerlendirmeler göz önüne alındığında, söz konusu sınıraşan zararları yaratan faaliyetler ile bunların yol açtığı zararların içi içe geçmiş olduğu; farklı faaliyetlerin aynı zararları ortaya çıkarabildiği gibi, farklı zararların kaynağının da aynı faaliyetler olabileceği görölmektedir. Bu şekilde bakıldığında sınıraşan zararların ayırım yapılmaksızın “zarar” ve

---

²⁵⁸ Brunnee, a.g.e., s.556.

²⁵⁹ Cane, a.g.e., s.16.

“kaynak” ilişkisinde bir bütün olarak ele alınabileceği ve soruna bu şekilde yaklaşılabilirliği görülmektedir.

Aynı doğrultuda Turgut çalışmasında çevre sorunlarının birbirinden soyutlanarak tek başlarına değerlendirilemeyeceğini; hava kirliliğinin ormansızlaşmanın bir nedeni olduğu kadar sonucu olması örneğinde olduğu gibi, söz konusu sorunların sebep ve sonuçlarının iç içe geçmiş olduğunu, bir sorunun sonucunda başka sorunların ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. Çevre sorunları aynı zamanda doğrudan ya da dolaylı olarak evrensel nitelik taşımaktadır. Yerel ölçeklerde görülen ve yerel nitelikli kabul edilen sorunlar, yerel düzeyde yaşanan kirliliğin küresel ısınma, asit yağmurları ya da ormansızlaşmaya sebebiyet vermesinde olduğu gibi, uzun vadeli etkileri dolayısıyla, önce bölgesel, sonrasında da evrensel sonuçlara yol açabilmektedir.²⁶⁰

Sınıraşan zarar kavram ve kapsamından sonra söz konusu zararların uluslararası çevre hukukundaki gelişimi, önlenmesi, mağdurların kayıplarının tazmini, kısacası zararlı ciddi sonuçlar doğuran faaliyetlerin yol açtığı ya da açabileceği sınıraşan zararların önüne geçmek ve ortaya çıkması durumunda bunların giderimi konusunda uluslararası çevre hukukunda atılan adımlara değinilecektir.

2.4. Sınıraşan Zararların Uluslararası Çevre Hukukundaki Gelişimi

Çevresel zararlar, *sic utere tuo ut alienum non laedas tuo* ilkesi, hakların ihlali kavramı ya da iyi komşuluk ilkesi zemininde çeşitli şekillerde incelenmiştir. Kavramın dayandırıldığı kurallar, genel olarak, devletlerin ülkesel egemen haklarının karşılıklı ilişki içinde bağımlı olduğu ve bu nedenle ülkelerinde gerçekleştirilen kimi faaliyetlerde karşılıklı sınırlamalara gidileceği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Bir zamanlar uluslararası akarsuların sınıraşan zararlı kullanımıyla mücadelede ülke egemenliği kesin olarak belirleyici iken günümüzde, devletin kendi egemenliği altında bulunan söz konusu alanlarda sahip olduğu bu hakka dayanarak gerçekleştirdiği faaliyetlerin başkalarının haklarına hanel getirecek sınıraşan zararlar yaratmaması

---

²⁶⁰ Turgut, a.g.e., s.8.

şeklindeki yükümlülük evrensel olarak kabul edilmektedir. Sınıraşan zararları düzenleyen uluslararası hukuk kuralları da ilk olarak devletlerin uluslararası akarsuları ulaşım dışı amaçla kullanmaları bağlamında gelişme göstermiştir.²⁶¹ Önceleri daha çok ulaşım amacıyla kullanılan uluslararası akarsuların, özellikle sanayi devrimi ve sonrasında yaşanan hızlı teknolojik gelişmelerle beraber ulaşım dışı kullanımı yaygınlaşarak 1960'lı yılların başından itibaren söz konusu suların ulaşım dışı kullanımı konusunda hukuki düzenlemeler kendini göstermeye başlamıştır. 1961'de Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün (*Institute of International Law/UHE*) Salzburg Kararları ve 1966 yılında UHD'nin (Uluslararası Hukuk Derneği - *International Law Association*) Helsinki Kuralları gibi hukuk koyucu gücü bulunmayan bilimsel sivil toplum kuruluşlarının benimsediği ilkeler yanında UHK, BM Genel Kurulu kararı ile 1970'li yıllarda söz konusu sular konusunda çalışmalara başlayarak 1997 yılında BM Genel Kurul tarafından kabul edilen Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme'nin benimsenmesine önayak olmuşlardır.²⁶² Söz konusu Sözleşme, devletlerin kendi toprakları içindeki uluslararası akarsulardan yararlanırken diğer akarsu devletlerde önemli zararlara yol açmama ve bunun için uygun tüm önlemleri alma yükümlülüğünü getirmiştir.²⁶³

Yukarıdaki alanda olduğu gibi sınıraşan zararların önlenmesine yönelik çeşitli hukuki düzenlemelere 20. yüzyılın başlarından itibaren rastlamak mümkündür. Söz konusu sorun uluslararası akarsuların ulaşım dışı amaçlarla kullanılmasına yönelik hukuki girişimlerin dışında, BM şemsiyesi altında da çeşitli şekillerde ele alınmıştır. 1972 İnsan Çevresi Stockholm Deklarasyonu, 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi, 1992 BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Deklarasyonu), 2002 Sürdürülebilir Kalkınmaya ilişkin Johannesburg Deklarasyonu bu bakımdan önemlidir. Bu belgelerde devletlerin çevresel haklar konusunda bağımsız olmadıkları belirtilmiştir.²⁶⁴

Çevrenin korunması gerekliliğinin yaygın şekilde kabulü, çevresel zarar kavramının aşama aşama ortaya çıkışı, tanımı, gelişimi ve sınıraşan zararların

---

²⁶¹ Handl, a.,g.e., s.533.

²⁶² İbrahim Kaya, "Uluslararası Akarsular ve Hukuk", (2006), <http://www.usakgundem.com/yazar/530/uluslararasi-akarsular-ve-hukuk.html> (10.04.2009).

²⁶³ Convention on The Law of The Non-navigational Uses of International Watercourses, Article 7, 1997, http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/convention/8_3_1997.pdf (02.03.2009).

²⁶⁴ Handl, a.g.e., s.533.

önlenmesinin gerekliliği aynı zamanda uluslararası yargı kararlarında ve UHK'nin çalışmalarında kendini göstermiştir. Sınıraşan zarar kavramının açıklanması ve gelişiminde konuyla ilgili uluslararası hukuk davaları ve Komisyon, öncül olmuştur. Bu doğrultuda Uluslararası Adalet Divanı konuya ilişkin kimi kararlarında çevresel zararların ne olduğunun açıklığa kavuşması yanında zararların önlenmesi için neler yapılması gerektiğini belirterek konuyla ilgili sorumluluğun iyice yerleşmesine olanak sağlamış; Komisyon da söz konusu zararlara ilişkin sorumluluğu düzenleyecek kuralları belirlemeye yönelik çalışmalarıyla söz konusu alandaki gelişmelere önemli katkıda bulunmuştur.²⁶⁵

Sınıraşan zararların önlenmesi konusunda evrensel nitelikli girişimlerin dışında, ortaya çıkan zarara cevap olacak iki taraflı ya da bölgesel kimi adımların atıldığı da görülmektedir. Hatta denilebilir ki sınıraşan zararlara ilişkin evrensel nitelikli kimi teorik düzenlemeler bulunmakla birlikte, soruna ilişkin uyumsuzluk ortaya çıktığında yani teori uygulamaya dönüştüğünde sorun daha çok uyumsuzluğa taraf olan ilgili devletlerin kendi aralarındaki uygun yöntemle çözümlenmektedir. Sınıraşan zararları düzenleyen uluslararası hukuk kurallarının çoğu da temelde iki taraflılık özelliği taşımaktadır.²⁶⁶ Görüleceği üzere çevresel zararlara ilişkin ilkeler iç hukukta olduğu gibi uluslararası hukukta da geniş bir yer bulmuştur.

2.5. Sınıraşan Zararların Önlenmesine İlişkin Önemli Hukuki İlkeler

Sınıraşan zararların önlenmesine yönelik, ortaya çıkması durumunda doğacak hukuki sorumluluğu karşılayacak uluslararası çevre hukukunda kabul gören kimi ilkelerin mevcut olduğu görülmektedir.

Öncelikli olarak sınıraşan zararların önlenmesine ilişkin devlet yükümlülüğü kapsamında değerlendirilen, birincil ve ikincil kuralların az da olsa mevcut olduğu görülmektedir. Daha öncede bahsedilen devletlerin sınıraşan zararlara yol açmasını yasaklayan ve bu şekilde önleyici tedbirleri içeren örf adet hukuku kuralı niteliğindeki *sic utere tuo ut alienum non laedas* (zarar vermeden kullanma) ilkesi ile söz konusu ilkenin

---

²⁶⁵ Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, s.328.

²⁶⁶ Handl, **a.g.e.**, s.532.

gerektirdiği gerekli özeni gösterme yükümlülüğü (due diligence) çevresel yükümlülük bakımından önem teşkil etmektedir.

2.5.1. *Sic utere tuo ut alienum non laedas* İlkesi

Sic utere tuo ut alienum non laedas ilkesi, devletlerin kendi yetki ve sınırlarındaki faaliyetlerini başka devletlerin çevresine ya da bu sınırlar dışında kalan alanlara zarar vermeden gerçekleştirme sorumluluğu altında olduklarını ifade etmektedir. Bu şekilde devlet ülkesinin kullanımını başka devletlere zarar vermeyecek şekilde sınırlandırmaktadır.²⁶⁷ Devletlerin kendi ülke toprakları içinde ya da kontrolleri altındaki alanlarda çevresel zararları içeren sınıraşan zararlara neden olabilecek faaliyetleri önlemek konusunda gerekli tüm tedbirleri almak yükümlülüğü altında bulduklarına işaret etmektedir.²⁶⁸ Kısacası çevresel açıdan ilke, bir ulusun başka ulusun çevresinde zarara yol açacak faaliyetleri yürütmemesi yükümlülüğünü içermektedir. İlke, devletlerin ülkesel egemenlik haklarının umumi olarak karşılıklı, birbirine bağlı ve sonuç olarak karşılıklı işlevsel sınırlamaları gerektirdiği gerçeğinin kabulü anlamına gelmektedir.²⁶⁹ Devletlerin sınıraşan zararlara neden olmalarını yasaklayan bu kural uluslararası örf adet niteliği taşımaktadır.²⁷⁰

Devlet sorumluluğuna ilişkin bu klasik yaklaşım, çalışmanın ilerleyen aşamalarında değinilen, kimi mahkeme kararları temelinde gelişme göstermiştir. Devletlerin sınıraşan zararlardaki yükümlülüğüne ilişkin örf adet hukuku kuralı daha sonraki çevreye ilişkin sözleşmelerde de yerini almıştır. Bu doğrultuda 1972 tarihli BM İnsan Çevresine ilişkin Stockholm Deklarasyonu'nun 21. ilkesi şu ifadeye yer vermektedir:

...devletlerin çevre ve kalkınma politikalarına uygun olarak kendi doğal kaynaklarını kullanmaları egemenlik hakkıdır; ancak devletler kendi yetki ya da kontrolündeki bu eylemleri sırasında diğer devletlerin ya da hiçbir devletin

---

²⁶⁷ Schachter, **a.g.e.**, s.460.

²⁶⁸ Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, ss.333-334.

²⁶⁹ Gunther Handl, "Territorial Sovereignty and The Problem of Transnational Pollution", **The American Journal of International Law**, 69 (1), (1975), s.55.

²⁷⁰ Fitzmaurice,**a.g.e.**, s.1014.

yetkisi altında bulunmayan alanların çevresine zarar vermeme sorumluluğunu taşırlar.²⁷¹

1992 tarihli Çevre ve Kalkınma Rio Deklarasyonu da 2. ilkesinde aynı düzenlemeye yer vermiştir.²⁷² Her iki konferans hiçbir devletin yetki ve kontrolü altında bulunmayan alanlara yönelik sınıraşan zararların önlenmesini öngörerek devletlerin bu konudaki yükümlülüklerini genişletmiştir.²⁷³

Esaslı sınıraşan zararları yasaklayan söz konusu kural aynı zamanda çevreyi korumak için önleyici önlemlerin benimsenmesi yükümlülüğünü diğer bir deyişle önleme (prevention) yükümlülüğünü de içermektedir. Bu durum sınıraşan zararların önlenmesi konusunda uluslararası hukuktaki “gerekli özen” (due diligence) kavramını öne çıkarmaktadır. Zararı önleme zorunluluğunun, devletler arası ihtilaf durumunda mevcut olay ve durumlara göre uygulanan uluslararası hukuktan doğan gerekli özeni gösterme yükümlülüğü olduğu hemen hemen herkesçe kabul edilmektedir. Gerekli özeni gösterme (due diligence), günümüz birçok çağdaş çevre sözleşmelerinde yerini almaktadır.²⁷⁴ Gerekli özeni gösterme daha zarar ortaya çıkmadan fakat sınıraşan zararlar riski taşıyan faaliyetlerde olası zararlara karşı gerekli tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir.²⁷⁵ Benzer yaklaşım UHK'nin sınıraşan zararların önlenmesine ilişkin 2001 tarihli taslak sözleşmesinde de yerini almıştır.²⁷⁶

---

²⁷¹ United Nations Environment Programme “Declaration of The United Nations Conference on The Human Environment”, Principle 21, (1972), <http://www.unes.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503> (10.01.2010).

²⁷² Report of The United Nations “Conference on Environment and Development”, A/CONF.151/26 (I), (1992), Principle 2, <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm> (10.01.2010).

²⁷³ Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1013.

²⁷⁴ Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1013.

²⁷⁵ Jain, **a.g.e.**, s.15.

²⁷⁶ Faaliyetin yürütüleceği kaynak devletin esaslı sınıraşan zararların önlenmesi ya da faaliyetin taşıdığı olası riski minimize edecek bütün uygun önlemleri alması gerektiği belirtilmiştir. Bkz. International Law Commission, “Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities”, Article, 3, (2001), http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/9_7_2001.pdf (12.01.2010).

Tartışmalı olmakla beraber, çevreye ilişkin acil durumlarda bildirim, danışma ve değerlendirme yükümlülüğünün, yaygın kabulüne bağlı olarak uluslararası örf adet hukuku kuralı olduğu kabul edilmektedir.²⁷⁷

Aynı zamanda gerek iç hukuk gerekse uluslararası hukukta, farklı derecelerde de olsa, çevresel zararların önüne geçmeyi amaçlayan, daha çok hukuki sorumluluk kapsamında değerlendirilen kimi ilkeler benimsenmiştir. İhtiyatlılık ilkesi ve kirleten öder ilkesi günümüzde çevrenin korunması bakımından gittikçe önem kazanmaktadır. Bu ilkeler daha çok zararın tazminine yönelik olup tazminin kapsam ve çeşidi zamanla farklılık göstermiştir.

2.5.2. İhtiyatlılık İlkesi

Çevre hukukunun bilimsel verilere fazlasıyla bağlı olması ve bilimin birtakım çevresel sorunlar karşısında bekleneni vermemesi, kısacası çevre hukukunun aradığı verilerin kimi zaman bilim tarafından ortaya konamaması ihtiyatlılık ilkesini ortaya çıkarmıştır.²⁷⁸ İhtiyatlılık ilkesi, çevrenin korunmasında bilimsel bulguların yetersiz olması durumunda dahi söz konusu çevrenin korunmasına imkan verecek kimilerine göre önleyici ilkenin yeni bir şekli kimisine göre ise bu ilkenin en gelişmiş halidir. Söz konusu ilke önceden öngörülemeyen olumsuzluklara karşı bir yatırım ya da sigorta olarak kabul edilmekte; gelecek kuşaklar adına da olsa şimdiki kaynakların korunmasına özen göstererek ekolojik düzene önem vermektedir. İlke kirleticilerin çevreye etkilerini ortadan kaldıracak ya da azaltacak teknolojiler üzerinde durmaktadır.²⁷⁹ İlkedeki temel amaç öngörülemeyen zarar riskinin önüne geçmek, yani zarar riskini gösterecek yeterli ve ikna edici bilimsel bulguların yokluğu karşısında da çevrenin korunmasını sağlamaktır. Önleyici önlemlerin bilimin gerekli verileri sağlamadığı durumlarda da alınabileceğini, yani “belirsizliğe rağmen önleyici olma”yı, göstermektedir.²⁸⁰

---

²⁷⁷ Detaylı bilgi için bkz. Handl, **a.g.e.**, ss.540-544.

²⁷⁸ Nükhet Turgut, “İhtiyat İlkesi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 45 (1-4), (1996), ss.67-68.

²⁷⁹ Turgut, “İhtiyat İlkesi”, ss.76-79.

²⁸⁰ Turgut, “İhtiyat İlkesi”, s.73.

Sınıraşan zararların önüne geçilmesi açısından önem teşkil eden ilke, devletlerin egemenlik alanındaki zararlar dışında, hiçbir devletin egemenlik yetkisinin bulunmadığı uluslararası alanlarda da görülen çevresel riskler için de genişletilebilmektedir. Söz konusu ilke deniz çevresi, atmosfer çevresi, spesifik olarak uluslararası okyanuslar, sular, göller ve nehirlerin kirliliğine sebep olan, doğanın korunması ve biyoçeşitliliği tehlikeye atan bir dizi faaliyet ve maddelere uygulanmaktadır.²⁸¹

Uluslararası çevre hukukunun en yeni ilkelerinden birini oluşturan ihtiyatlılık ilkesinin en önemli özelliklerinden biri de ispat yükünü tersine çevirmesidir. Söz konusu ispat yükü çevresel zarara yol açabilecek faaliyete karşı çıkan kişiden alınıp, faaliyeti gerçekleştirmek isteyen kişiye yüklenmektedir. İspat yükünün ters çevrilmesi, hukuksal sorumluluk ortaya çıkmadan önce faaliyete başlanıp başlanmayacağına koşulunu oluşturmaktadır.²⁸²

2.5.3. Kirleten Öder İlkesi

Kirleten öder ilkesi, mağdurlara yapılacak zarar tazminini ve ödemeyi içeren, kirliliğin önlenmesi, kontrol ve azaltma önlemlerinin maliyetini kirletene yüklemektir. Bir takım uluslararası belgelerde kabul edilen ilke eskiden yalnızca hukukça yasaklanan faaliyetlerin yol açtığı zararlar için uygulanabilirken, hukuken yasal olan zararlı faaliyetlerde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Yine de uluslararası alanda son yıllarda tanınmaya başlanan ilke artık hukuki olan zararlı faaliyetler içinde geçerli olmaya başlamıştır.²⁸³

Yukarıda sayılan tüm ilkeler sınıraşan çeşitli zararlarla ilgili çevre sorunlarının çözümünde yol gösterici olmuştur. Başka devlet sınırlarında ya da hiçbir devlet egemenliğinin bulunmadığı alanlarda sınıraşan sonuçlar doğuran çevresel zararlara yol açan faaliyetlerin durdurulması ve söz konusu zararların giderilmesini amaçlayan çeşitli uluslararası uyuşmazlıklarda adı geçen ilkelere başvurulmuştur.²⁸⁴

---

²⁸¹ Hobrach ve Bekker, **a.g.e.**, s.341.

²⁸² Turgut, "İhtiyat İlkesi", s.90.

²⁸³ Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, s.339.

²⁸⁴ Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, s.328.

Sınıraşan zararlara ilişkin yaygın olarak kabul edilen yukarıda bahsi geçen ilkelerden sonra kavramın hukuki tanım ve gelişim süreci söz konusu zararların önlenmesi ya da karşılanması gibi konuları içeren sınıraşan zararlarda hukuki sorumluluk konusuyla iç içe geçmiş olması dolayısıyla sınıraşan zararların uluslararası çevre hukukundaki gelişiminin sorumluluk konusu kapsamında ele alınması uygun görülmektedir.

2.6. Hukuki Sorumluluk Kapsamında Sınıraşan Zararlar

Çevre sorunlarının kazandığı boyutun küresel işbirliğini gerektirmesi, uluslararası toplumun 30 yılı aşkın bir süredir çevre konusundaki çözüm arayışlarını arttırmıştır. Özellikle, son 10 yılda çevresel hedefleri gerçekleştirmeye yönelik çevrede sorumluluk konusunu içeren düzenlemeler hız kazanmıştır. Çevresel hukuki sorumluluk, kirleticilerin faaliyetlerinin neden olduğu çevresel zararları karşılamaları, mağdurların zararlarının tazmini, çevrenin bir varlık olarak korunması ve belirli durumlarda çevresel risklere karşı gelişmekte olan devletlerin korunması bakımından önemlidir.²⁸⁵

Uluslararası çevre hukuku bakımından sınıraşan zararlar, çevreye ilişkin uluslararası hak ve sorumlulukların anlaşılmasında temel kavramsal araçtır.²⁸⁶

Çevreye ilişkin hukuki sorumlulukta, kirleten öder ilkesindeki gidericilik ile kirletenleri çevreyi bozucu davranışlardan vazgeçirerek önleyiciliğin gerçekleşmesi amaçlanmıştır. Konuya ilişkin bu tür düzenlemeler ulusal düzeyde olduğu kadar evrensel düzeyde de mevcut olup, buradaki asıl amaç bir ülkedeki faaliyetin diğer ülkelerde yol açtığı zararları karşılamaktır.²⁸⁷ Sınıraşan zararların önlenmesi ve zararın tazminine ilişkin sorumluluk konusu uluslararası alanda sınıraşan zararlarda uluslararası sorumluluk konusu altında incelenmektedir.

Sınıraşan zararlara ilişkin hukuki sorumluluk çeşitli şekillerde düzenlenmiştir. Söz konusu zararlara ilişkin sorumluluk devletlerin uluslararası hukuk ihlallerinden doğan

---

²⁸⁵ Jutta Brunnee, "Of Sense and Sensibility: Reflections on International Liability Regimes as Tools for Environmental Protection", *International and Comparative Law Quarterly*, 53 (2), (2004), s.351.

²⁸⁶ Handl, *a.g.e.*, s.532.

²⁸⁷ Yılmaz, *a.g.e.*, s.277.

geleneksel devlet sorumluluğu hukuku kapsamında, geleneksel devlet sorumluluğundan ziyade hukuki olmakla beraber zararlı sonuçlara yol açabilen son derece riskli faaliyetlere ilişkin bir sorumluluk sistemi geliştirmeye yönelik çeşitli girişimlerde ve benzer özellikteki nükleer faaliyetler ya da deniz petrol taşımacılığı gibi son derece riskli belirli özel faaliyetleri düzenleyen sorumluluk rejimleri ile çeşitli çok taraflı Anlaşmalarda düzenlenmiştir.²⁸⁸

Sorumluluk kapsamında sınıraşan zararların gelişimi bakımından Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun çalışmaları ve uluslararası yargı kararları oldukça önem arz etmektedir.

2.6.1. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Çevreye Yönelik Çalışmaları

1947 yılında BM Genel Kurulu tarafından uluslararası hukukun kodifikasyonu amacıyla oluşturulan ve uluslararası hukukun gelişimi ve düzenlenmesinde aracı rol oynayan Uluslararası Hukuk Komisyonu, diğer uluslararası konularda olduğu gibi çevresel konularda da önemli adımlar atmıştır.

Birleşmiş Milletler, başlangıçta her ne kadar çevresel eylemlerde zayıf bir hukuki yapıya sahip olmuş olsa da çevresel bilincin yaygınlık kazanması sonucunda çevre konusundaki uluslararası taleplere cevap vermek amacıyla harekete geçmiştir. BM çatısı altındaki diğer faaliyetlerin yanı sıra (BM'ye bağlı diğer uzmanlık kuruluşlarının faaliyetleri gibi) UHK'nin girişimleri çevresel ihtiyaçlara cevap vermek ya da en azından bu konuda uluslararası alandaki düzenlemelere ön ayak olmak konusunda önemli bir etki yaratmıştır.

Uluslararası örgüt benzeri olan UHK, çevresel çağdan önce gelen çevre öncesi bir kurum olmakla beraber uluslararası çevre hukukunun gelişimine önemli katkıda bulunacak çalışmalar yapmış, temel çevresel sözleşmelerin doğmasına yol açacak bir dizi taslak metinler hazırlamış ve bu şekilde çevresel tehditlere ilişkin önlemler konusundaki uluslararası talepleri karşılamayı başarmıştır. Çevre alanında temel kanun yapıcı

---

²⁸⁸ Brunnee, "Of Sense and Sensibility: Reflections on International Liability Regimes as Tools for Environmental Protection", s.1.

organlardan olmamasına rağmen, çevrenin korunma ihtiyacına olumlu cevap vermiş, uluslararası çevre hukukunun gelişimi ve kodifikasyonu sürecine kayda değer bir katkı yapmıştır. Komisyon'un çevre sorunlarına ilişkin çalışmaları, yalnızca çevreye ilişkin birtakım taslak metinler ve çok taraflı sözleşmeleri şekillendirdiği için değil aynı zamanda uluslararası hukukun çok sayıdaki farklı uzman gruplarının görüşlerini yansıttığı için önem kazanmaktadır. Aynı zamanda UHK, her ne kadar yasama yetkisi bulunan bir organ olarak oluşturulmamış olsa da, ele aldığı konuya ilişkin çalışmaları uluslararası hukukun buyurucu bir kaynağı olarak algılanmasından dolayı çevreye ilişkin yapmış olduğu çalışmalar daha da öne çıkmaktadır.

Komisyon'un deniz hukukuna ilişkin ilk çalışmalarının bir kısmı çevresel etkiye sahip olsa da, 1970'lere kadar çevre sorunlarına açık bir şekilde değinmemiştir. 1970'lerden sonra ise çevre ve çevrenin korunması Komisyon'un gündeminde önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. Komisyon gündeminde gün geçtikçe daha fazla yer alan çevre sorunlarına farklı şekillerde değinmiştir. Komisyon, uluslararası sorumluluk ve zararlı faaliyetlerin yol açtığı sınıraşan zararların önlenmesi ya da müşterek doğal kaynaklar ve uluslararası suyolları başlığı altında kirlilikten korunma ile doğal kaynakların korunması ve akılcı yönetiminin sağlanması gibi çevresel zararlara sebep olan faaliyetlere doğrudan; çevresel unsurları içeren uluslararası yükümlülüklerin ihlalinin hukuki sonuçları gibi diğer çalışmalarında ise, uluslararası çevre hukuku açısından soruna dolaylı yoldan çözüm bulmaya çalışmıştır.²⁸⁹

Bu şekilde Komisyon'un çevreye ilişkin faaliyetlerini özellikle deniz hukuku, uluslararası suyolları ve sınıraşan zararlarda sorumluluk konuları altında ele aldığı görülmektedir. Araştırmanın kapsamı göz önüne alınarak burada yalnızca Komisyon'un sınıraşan zararlarda sorumluluk konusuna ilişkin çalışmaları incelenmektedir.

---

²⁸⁹ Arevalo, **a.g.e.**, ss.493-497

2.6.2. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Sınıraşan Zararlarda Devlet Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemeleri

Sınıraşan zararların önlenmesinde en büyük katkıyı yapanın Uluslararası Hukuk Komisyonu olduğunu söylemek yerinde bir tespittir. Komisyon, söz konusu zararların önlenmesi konusunda önceden yapılanların aksine bu konuda daha katı sayılabilecek düzenlemelere gitmiştir. Komisyon'un konuya ilişkin önerilerinin kabul edilmesi durumunda, ilk defa gerçek anlamda sınıraşan zararlarda evrensel hukuki sorumluluk rejimi oluşturulmuş olacaktır.²⁹⁰ UHK, sınıraşan zararlarda daha çok söz konusu zararların ortaya çıkmasının hukuki sonuçları ile zararın önlenmesinde devlet ve uluslararası sorumluluk konusunu ele almıştır.

Kısacası, çevresel sorumluluğun da dahil olduğu devletlerin uluslararası alandaki yükümlülük ve sorumluluklarına²⁹¹ ilişkin çalışmalar özellikle BM çatısı altında UHK tarafından yürütülmüştür. Devlet yükümlük ve sorumluluğu, kurulduğu tarihten itibaren

---

²⁹⁰ Boyle, **a.g.e.**, s.6.

²⁹¹ Söz konusu çalışmada sorumluluk ve yükümlülük kavramları birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmıştır. Ancak uluslararası hukukta sınıraşan zararları da içine alan sorumluluk ve yükümlülük kavramları bazıları tarafından birbirinin yerlerine kullanılmış olmakla beraber bazıları iki kavramın birbirinden farklı olduğunu savunarak aralarındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışmıştır. İki kavramın birbirinden farklı olduğunu savunanlar uluslararası hukuki sorumluluk ile devlet sorumluluk ve yükümlülük kavramlarını farklılıklarını ortaya koyarak açıklamaya çalışmışlardır. Mesela, özellikle sınıraşan zararlarda sorumluluk konusunda önemli çalışmalarda bulunan UHK önceleri söz konusu kavramları birbirinin yerine geçecek şekilde alternatif kavramlar olarak kullanmışsa da sonraları her iki kavramın birbirinden farklı, yükümlülüğün (responsibility) hukuki ihlalin olduğu durumlarda, sorumluluğun (liability) ise yasal ya da haksız fiil içermeyen faaliyetler için söz konusu olduğunu belirtmiştir. UHK eski üyelerinden Gerhard Hafner da yükümlülüğün (responsibility) yalnızca haksız bir eylemin vukuu durumunda söz konusu olacağını belirtirken, sorumluluğun (liability) ortada hatalı bir eylem bulunmadığı halde ortaya çıkan zararlar için uygulanabileceğini belirtmiştir. Ayrıca kavramların farkına ilişkin detaylı bilgi için bkz. Alan E. Boyle, "State Responsibility and International Liability for Injurious Consequences of Acts not Prohibited by International Law: a Necessary Distinction?", **International and Comparative Law Quarterly**, 39 (1), (1990), s.4; Anne Daniel, "Civil Liability Regimes as a Complement to Multilateral Environmental Agreements; Sound International Policy or False Comfort?", **Review of European Community and International Environmental Law**, 12 (3), (2003), s.225; The International Institute for Sustainable Development, "A Summary Report of The Stockholm Convention Workshop on Liability and Redress.", 75 (1), (2002), s.3, <http://www.iisd.ca/linkages/sd/scwlr/> (15.10.2009);

Stockholm Convention Workshop on Liability and Redress. Diplomatic Academy, Vienna, (2002), www.poss.int/documents/followup/Reportfinalpdf (15.10.2009); Malgosia Fitzmaurice, "International Responsibility and Liability", Jutta Brunnee ve diğerleri, **The Oxford Handbook of International Environmental Law**, Oxford University, 2007, s.1011.

UHK'nin kodifikasyon amacıyla ele aldığı temel konulardan birini oluşturmaktadır.²⁹² Komisyon'un sınıraşan zararlarda devlet sorumluluğuna ilişkin çalışmaları ve çalışmalar sonunda benimsediği taslak metinler, devletlerin uluslararası haksız fiillerinin niteliği ve bu tür fiillerin yol açtığı zararların tazmini konularını içermekte; söz konusu konular uluslararası çevre hukukunu yakından ilgilendirmektedir.²⁹³

Devletlerin uluslararası hukuktaki yükümlülüklerini kodifiye etmek amacıyla 1950'li yıllardan itibaren çalışmalara başlayan Komisyon, çalışma sürecinde, asıl olarak uluslararası hukuktaki haksız fiillerde devlet sorumluluğu²⁹⁴ üzerinde durmuş olmakla beraber, kimi oturumlarda uluslararası hukukça yasaklanmayan nükleer faaliyetler, uzay çalışmaları gibi faaliyetlerin yol açacağı zararlarda sorumluluk konusunun ayrı olarak düzenlenmesi gerektiğinin altını çizmiştir.²⁹⁵

---

²⁹² Arevalo, **a.g.e.**, s.493; Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1016. Devlet sorumluluğuna ilişkin çalışmalarda, temel amacın uluslararası haksız fiillerde devlet sorumluluğunu kapsayan uluslararası hukuk temel kuralları oluşturmak olduğu; devletlerin haksız fiilleri ya da ihmallerinden sorumlu olacakları; devletlerin haksız fiillerinin hukuki sonuçlarını gösteren uluslararası hukuk genel şartlarını içeren devlet sorumluluğunun ikincil kuralları kapsadığı; söz konusu sorumluluk maddelerinin sorumluluğu doğuran uluslararası yükümlülüklerin içeriğini tanımlamaya çalışmadığı, bunun kodifikasyonunun önemli uluslararası Anlaşma ve örf adet hukukunun çoğunda geçen birincil kuralların işlevi olduğu belirtilmiştir. Devletlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin UHK Yükümlülük Maddeleri genel karakterlidir. Maddelere ilişkin yorumlarda yükümlülüklerin kaynağına, söz konusu soruna ya da uluslararası toplum açısından önemine bakmaksızın maddelerin uluslararası yükümlülüklerin tümüne uygulanacağı belirtilmiştir. Bunlar hem fiil hem de ihmallere, Anlaşma yükümlülükleri ve örf adet normlarına, çok taraflı olduğu kadar iki taraflı yükümlülüklerin ihlallerine ve insan hakları hukuku, insancıl hukuk, ekonomi hukuku, deniz hukuku, çevre hukuku ve benzeri gibi diğer özel alanların tümüne uygulanabilmektedir. Bu şekilde Komisyon'un devlet sorumluluğuna ilişkin benimsediği genel nitelikli ilkeler uluslararası çevre hukuku disiplini için de geçerli olarak sınıraşan zararlara uygulanabilmektedir. Bkz. International Law Commission, Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, 2001, ss.31-32, http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (10.12.2009); Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1016.

²⁹³ Avarelo, **a.g.e.**, s.503.

²⁹⁴ UHK'nin kodifiye ettiği devletlerin haksız fiilden doğan uluslararası sorumluluğu çevresel açıdan değerlendirildiğinde, bir devletin yol açtığı uluslararası hukuk kurallarının ihlali anlamına gelecek bütün sınıraşan zararlar, zarara maruz kalan devlet tarafından tazmin edilebilmektedir. Öyle bir ihlal durumunda faaliyet hukuki olarak hatalı kabul edilmekte ve genellikle söz konusu devletin yürütmekte olduğu faaliyeti durdurması gerekmektedir. Bu şekilde meydana gelen zarar uluslararası hukuk kuralının ihlali anlamına gelmiyorsa zarara neden olan devlet, devlet yükümlülüğü kuralları altında sorumlu olmayıp devletin faaliyeti durdurması gerektiği gibi zarar tazmin etme yükümlülüğü de bulunmamaktadır. Bkz. Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, s.331.

²⁹⁵ Bu konuda Komisyon 1970 tarihli oturumunda, doğası gereği büyük risk taşıyan fakat uluslararası hukukça yasaklanmayan belirli faaliyetlerin yol açabileceği zararlara ilişkin sorumluluğun önemine vurgu yapmakta ve bu tür faaliyetlere ilişkin uluslararası sorumluluğunun uluslararası haksız fiil sorumluluğundan oldukça farklı olduğunu ve bu nedenle aynı metinde düzenlenemeyeceğini belirtmiştir. Bkz. Roberto Ago, "The Origin of International Responsibility" **Yearbook of The International Law Commission**, 2, (1970), A/CN.4/233, s.178.

UHK'nin söz konusu geleneksel devlet sorumluluğuna ilişkin düzenlemeleri çevre üzerinde sınırlı bir etki yarattığından²⁹⁶ 1970'li yılların sonlarından itibaren Komisyon çalışmalarını haksız fiil sorumluluğundan uluslararası hukukça yasaklanmayan faaliyetlerin yol açabileceği olası zararların hukuki sonuçları ve sonrasında bu tür zararların önlenmesi konusuna kaydırmıştır. Aynı zamanda tüm toplumun çıkarları doğrultusunda devletlerin artan endüstriyel ve zararlı faaliyetlerinin gittikçe arzu edilmeyecek olumsuz etkilere sebep olması, bu tür faaliyetlerin çevreye büyük bir risk oluşturduğu yönünde artan bilgi ile daha önceden göz ardı edilen çevrenin korunması ve çevresel zararların önlenmesine yönelik devletlerin hakları ve ödevleri konusunda bir bilincin yerleşmesi gibi gelişmeler sorumluluk konusunda daha ileri bir aşamaya geçilmeyi sağlamıştır.²⁹⁷ Devlet sorumluluğuna ilişkin çalışmalarının ortasında hukuki sonuçlardan doğan zararların haksız fiilden doğan sorumluluktan farklı bir muameleye tabi tutulması gerektiğine karar veren Komisyon asıl konuyu uluslararası hukukun ihlalinden doğan zararlarda sorumluluk ile uluslararası hukukun ihlali anlamına gelmeyen zararlarda uluslararası sorumluluk ile zararın önlenmesi şeklinde iki bölüme ayırmıştır.²⁹⁸

Sonuç olarak Komisyon 1978 yılından itibaren uluslararası hukukça yasaklanmayan faaliyetlerin zararlı sonuçlarında sorumluluk konusuna ağırlık vererek konuyu ayrı bir başlıkta ele almıştır.²⁹⁹ Söz konusu yeni sorumluluk rejiminin de çevre hukukuna ilişkin olduğu sürekli olarak tekrarlanmıştır.³⁰⁰ Konu temelde fiziksel

---

²⁹⁶ Uluslararası devlet sorumluluğunun çevre hukuku üzerinde sınırlı etkiye sahip olmasının nedenleri arasında çevresel zararlara devletlerden ziyade büyük oranda özel kişilerin neden olması; devlet sorumluluğu rejiminin, *erga omnes* olarak bilinen devletler topluluğu ya da *erga omnes partes* yani çok taraflı Anlaşma rejimlerinde görülen devletler grubu içinde hangi devletin çevreden doğan sorunlardan sorumlu tutulacağı konusunu belirsiz bırakmasıdır. Bunların dışında çevresel Anlaşmalarda çevreyle ilgili çok farklı tanımlara yer verilmesi, temel çevresel kuralların çoğunun (ihtiyatlılık ilkesi, sürdürülebilir kalkınma gibi) içeriğinin belirsiz kalması ve bu durumun devletler arasında önemli anlaşmazlıklara yol açması da sınırlı etkinin nedenleri arasında kabul edilmektedir. Aynı zamanda çevre alanında öncül normlara ilişkin güçlükleri gidermede yol gösterici olacak dava hukuku örnekleri de yetersizdir. Çevresel zararların tazmini sorununa da geleneksel devlet yükümlülüğü kapsamında çözüm bulmak bazı güçlüklerle yol açmaktadır. Ayrıca devlet sorumluluğu genel hukukunun çevre hukukuna uygulanmasının faydaları açısından da endişeler bulunmaktadır. Bkz. Fitzmaurice, **a.g.e.**, ss.1011-1030.

²⁹⁷ Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, ss.331-332.

²⁹⁸ Arevalo, **a.g.e.**, s.503.

²⁹⁹ Brunnee, **a.g.e.**, s.351.

³⁰⁰ Arevalo, **a.g.e.**, s.504.

sonuçlarıyla esaslı sınıraşan zarar riski taşıyan fakat uluslararası hukukun yasaklamadığı faaliyetlerle sınırlandırılmıştır.³⁰¹

Başlangıçta hukuki karakterlerine rağmen devletler için zarar riski oluşturan ve bireylerin üzerinde hiçbir kontrol yetkisinin bulunmadığı uzay araçları ve nükleer reaktörler gibi toplumsal olarak arzu edilen fakat fiziksel çevreyi etkileyen son derece tehlikeli faaliyetlerde sorumluluk konusu öne çıkmış; fakat sonradan zarar riski içermemesine rağmen zarara neden olan hukuki faaliyetler de konuya dahil edilerek kapsam genişletilmiştir.³⁰² Buradaki temel amaç, uluslararası hukukça yasaklanmayan zararlarda mağdur devletin zararını gidermek (sorumluluk) ve zarardan sorumlu devletin böylesi zararlı faaliyetleri yürütmesini önlemek ya da en azından olası zarar riskini minimize edecek uygun önlemleri almasını sağlamaktır (önleme).³⁰³ Üzerinde çalışılan söz konusu rejim, öngörülme ya da öngörülmesi durumunda da, bir örf adet hukuku niteliğindeki gerekli özeni gösterme yükümlülüğü devletlerce yerine getirilmiş olsa dahi, önlenemeyen, esaslı sınıraşan zarar riski taşıyan faaliyetler konusunda kusursuz sorumluluk modeline dayanmaktadır.³⁰⁴ Bu yeni düzenlemeyle ortaya çıkan zarar bir hukuk ihlali oluşturmasa dahi zarara sebebiyet veren devlet, zarara maruz kalan devletin zararlarını karşılamakla yükümlü tutulmakta; böylece sözü geçen sorumluluk konusu geleneksel devlet sorumluluğundan ayrılmaktadır.³⁰⁵ Ancak söz konusu sorumluluğun genel bir uluslararası hukuk rejimi olarak gelişmesini sağlayacak devletler arasında yeteri kadar destek bulunduğu konusunda kaygılar bulunmaktadır.³⁰⁶

Son derece tehlikeli faaliyetlerin yol açtığı sınıraşan zararların önlenmesi ile bu faaliyetlerin olası zararlarının hukuki sonuçları üzerinde çalışmalarını sürdüren Komisyon, 1990'lı yılların ortasından itibaren daha çok önleme konusuna ağırlık vermeye başlamıştır.

---

³⁰¹ Hobrach ve Bekker, **a.g.e.**, s.333.

³⁰² Stephen C. McCaffrey, "International Environmental Law and The Work of The International Law Commission", **American Society International Law Proc.** 77, (1983)'ten aktaran: Arevalo, **a.g.e.**, s.504.

³⁰³ Arevalo, **a.g.e.**, s.503.

³⁰⁴ Arevalo, **a.g.e.**, s.505; Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1022.

³⁰⁵ Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1022.

³⁰⁶ Arevalo, **a.g.e.**, s.505

Kısacası komisyon dikkatini ikincil kurallardan (tamir etme, telafi ya da tazmin etme gibi) birincil kurallara (önleme ya da gerekli özeni gösterme) çevirmiştir.³⁰⁷

Sonuç olarak devletler tarafından uluslararası hukukun ihlalinin hukuki sonuçları konusunda çalışmalara başlayan ve uluslararası hukukça yasaklanmayan faaliyetlerin yol açtığı zararlarda sorumluluk ve önleme konularıyla sürece devam eden Komisyon, 50 yıldan fazla süren uzun soluklu bir çalışmanın ardından 2001 yılında Devletlerin Haksız Fiilleri Nedeniyle Uluslararası Sorumlulukları Hakkında Taslak Metinler (UHK Sorumluluk Maddeleri)³⁰⁸ ile uluslararası hukukça yasaklanmayan fakat zarar riski taşıyan tehlikeli faaliyetlerin önlenmesine ilişkin taslak metinler benimsemiştir.³⁰⁹

Konu sınıraşan zararlar açısından değerlendirildiğinde UHK, özellikle çevre hukukuyla ilgili ve sınıraşan zararların sonuçlarına uygulanacak konuları kapsayan, diğer hukuk dışı durumlar için de geçerli devlet sorumluluğu (haksız fiil sorumluluğu), uluslararası sorumluluk (hukuki olarak yasal olan faaliyetlerde sorumluluk) ve zararlı faaliyetlerden doğan sınıraşan zararların önlenmesi (önleme) konularını ele almıştır.³¹⁰

2001 yılında tamamlanan sınıraşan zararların önlenmesine ilişkin devletlerin asli yükümlülüklerini içeren taslak sözleşme esaslı sınıraşan zarar riskinin³¹¹ önlenmesi ya da

---

³⁰⁷ Hobraç ve Bekker, **a.g.e.**, s.332; Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1023.

³⁰⁸ International Law Commission, Summaries: State Responsibility, s.3, http://untreaty.un.org/ilc/summaries/9_6.htm (15.10.2009); Hobraç ve Bekker, **a.g.e.**, s.330; Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1016; 59 maddeden oluşan devletlerin hukuki bir ihlale neden olup olmadığını, ihlal durumunda bunun sonuçlarının ne olacağını (ikincil kurallar) gösteren metnin ilk bölümünde bir devletin uluslararası olarak hatalı kabul edilen fiili, kendisinin uluslararası sorumluluğuna yol açacağı, bazı istisna durumların (mücbir sebep, meşru müdafaa, gereklilik gibi) söz konusu yükümlülüğün dışında tutulacağı; ikinci bölümde yükümlülüğünün doğması durumunda ortaya çıkan haksız fiilin nasıl giderileceği (eski haline getirme, tazmin, tatmin gibi); son kısımda ise devletin uluslararası sorumluluğunun hayata geçirilmesi (genellikle zarara maruz kalan devlet, sorumluluğun başlatılması konusunda yetkili iken, kimi durumlarda diğer devletlerin de bu hakkı bulunmaktadır) ile karşı önlem kavramını içine alan, kaynak devletin yükümlülüklerine riayet etmesi konusunda zarar gören devletin ne gibi önlemler alacağı konuları ele alınmıştır. Metin için bkz. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, A/56/10, 2001, s.32, http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (10.12.2009).

³⁰⁹ Hobraç ve Bekker, **a.g.e.**, s.333; Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1023.

³¹⁰ Arevalo, **a.g.e.**, s.501.

³¹¹ Gelecek ihtimalleri içeren risk unsurunun kişisel, mülkiyet ve çevresel zararlar bağlamında yıkıcı zararlara yol açabilecek düşük ihtimaller ile diğer önemli zararlara neden olabilecek yüksek olasılıkları ihtiva ettiği belirtilmiştir. Bkz. Report of The International Law Commission, "Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with Commentaries", UN Doc. A/56/10,

minimize edilmesini amaçlamaktadır.³¹² Komisyon, sorumluluk konusundaki düzenlemeleri sınıraşan çevresel fiziki zararlar ile sınırlandırarak devletlerin para, sosyo-ekonomik ve benzer alanlardaki politikalarından kaynaklanan zararları bunun dışında tutmuştur.³¹³ Zarar, çevrenin neyi ifade ettiğine ilişkin bir açıklama yapılmamış olmakla beraber çevreye, mülkiyete ve kişilere yönelik kayıplar şeklinde geniş tanımlanmıştır.³¹⁴ Zarara sebep olabilecek faaliyetlerin neler olacağı konusunda da bir liste yapılmamış ancak çevre ve kamu sağlığı için tehlike unsuru olduğu daha fazla kabul görmeye başlayan teknolojinin kullanıldığı nükleer, petrol taşımacılığı gibi belirli faaliyetlerin teknolojik devinime bağlı olarak arttırılabileceği ifade edilmiştir.³¹⁵

Konuya ilişkin taslak metinde devletlerin esaslı sınıraşan zarar riskinin minimize edilmesi ya da önlenmesinde makul tüm önlemleri almaları gerektiği (md.3); ilgili devletlerin iyi niyetli olarak işbirliği yapmaları ve sınıraşan esaslı zararların ya da zarar riskinin önlenmesi konusunda gerekli durumlarda uzman uluslararası örgütlerden yardım sağlanması (md.4); metinlerdeki ilkelerin uygulanmasını sağlayacak amacıyla gerekli idari, hukuki ve uygun gözlem mekanizmalarını da içeren diğer düzenlemeleri gerçekleştirmeleri (md.5); kapsam dahilindeki faaliyetlere ilişkin kaynak devletin ön izninin gerekliliği, metnin amacına uygun olmayan bir durum karşısında devletin faaliyete ilişkin verdiği ön izni kaldırabileceği (md.6); kaynak devletin faaliyetin çevresel etki değerlendirmesini de içeren olası sınıraşan zararını da değerlendirerek faaliyete izin kararını vermesi (md.7); çevresel etki değerlendirilmesi sonucunda faaliyetin zarar riski taşıdığı gözlenirse kaynak devletin, olası zarardan etkilenmesi muhtemel devletleri risk ve değerlendirme konusunda zamanında bilgilendirmesi ve değerlendirme kapsamında uygun teknik ve bilgileri ilgili devletlere iletmesi; kaynak devletin faaliyete ilişkin izin kararını, zarardan etkilenmesi muhtemel devletlerden cevap gelene kadar, bilgilendirmeden itibaren 6 ay boyunca, bekletmesi (md.8); ilgili devletlerden herhangi birinin talebi üzerine esaslı sınıraşan zararın ya da zarar riskinin önlenmesini sağlayacak önleyici önlemlerin benimsenmesi konusunda ilgili devletlerin istişare içinde olmaları; devletlerin esaslı

(2001), ss.151-152, http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf (10.02.2010).

³¹² Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1023.

³¹³ Hobrach ve Bekker, **a.g.e.**, s.334.

³¹⁴ Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1023.

³¹⁵ Hobrach ve Bekker, **a.g.e.**, s.334.

sınıraşan zararları önleme ya da zarar riskini minimize etmede en iyi çözüm olacak önleyici önlemlerin alınmasını sağlamak amacıyla devletler arasında gerçekleştirilecek istişarelerde çıkarların adil şekilde dengelenmesi hususunun göz önünde bulundurulması ve taraflar arasında çözüm konusunda uzlaşma sağlanamaması durumunda dahi kaynak devletin faaliyetin sürdürülmesi kararını ilgili diğer tarafların da çıkarlarını göz önüne alarak vermesi (md.9); çıkarların adil şekilde dengelenmesinin sağlanması konusunda ilgili devletlerin, faaliyetin kaynak devleti için ekonomik ve toplumsal faydasının zardan etkilenmesi muhtemel devlete olası zararlarla olan ilişkisi, kaynak devlet ile mümkün olduğu durumda zarardan etkilenmesi muhtemel devletlerin önleme masraflarına katlanma kapasiteleri gibi tüm faktör ve durumları değerlendirmeleri, kısacası zararın önlenmesi konusunda adil önlemlerin benimsenmesi (md.10); faaliyetten etkilenmesi muhtemel bir devletin yürütülen faaliyetin esaslı sınıraşan zarar riski taşıdığı kanısında ise kaynak devletten gerekli tedbirlerin alınmasını talep edebileceği (md.11); ilgili taraflar esaslı sınıraşan zararın önlenmesi ya da zarar riskinin minimize edilmesine ilişkin olarak yürütülen faaliyetle ilgili tüm uygun bilgilerin eş zamanlı olarak değiş tokuş edilmesi (md.12); faaliyetten etkilenmesi muhtemel kamuoyunun, faaliyete ilişkin zarar ve risk de dahil, faaliyet konusunda bilgilendirilmesi (md.13); kaynak devletin beklenmedik acil durumlar için, uygun olduğu durumlarda zarardan etkilenmesi muhtemel devlet ve uzman uluslararası örgütlerle beraber, programlar geliştirmesi (md.16); kaynak devletin faaliyete ilişkin acil durumlar karşısında olası zarardan etkilenmesi muhtemel devletleri zaman kaybetmeksizin bilgilendirmesi ve mevcut gerekli tüm bilgileri onlara sağlaması (md.17); taslak metnin uygulanması ve yorumlanmasına ilişkin uyuşmazlıkların barışçıl çözümü (md.19) gibi önemli bazı ortak yükümlülükler öngörülmüştür.³¹⁶

Komisyon sınıraşan zararların önlenmesine ilişkin 2001 yılında benimsediği taslak metinlerden sonra da konuyla ilgili çalışmalara devam ederek 2003 yılında UHK Özel Raportörü tehlikeli faaliyetlerden doğan sınıraşan zararların neden olduğu kaybın tahsisini içeren hukuki rejimle ilgili bir rapor sunmuştur.³¹⁷ Sınıraşan zarar kaybının tahsisine ilişkin söz konusu raporda devlet sorumluluğu değil uluslararası hukuki sorumluluk üzerinde

---

³¹⁶ Söz konusu taslak metinler için bkz. Report of The International Law Commission, ss.148-170.

³¹⁷ Arevalo, **a.g.e.**, s.505.

durulmuştur.³¹⁸ Raporda Komisyon'un konuya ilişkin çalışmalarının dayanak noktasının hem genel hem de kalıcı nitelikte bir model geliştirmek olması gerektiği belirtilmiştir.³¹⁹

Komisyon, kirleten öder ilkesine uygun olarak neden olunan zarar ve buna maruz kalan mağdurların kayıplarından zarara neden olan operatörlerin birincil olarak sorumlu ve söz konusu kayıpları tazmin etmekle yükümlü olduklarını belirtmiştir. Yalnızca bireysel kayıpların değil, mülkiyet ya da kişisel kayıplarla eş değer tutulan devletin mal varlığı ve doğal mirasını içeren ulusal sınırlar içindeki doğal kaynak ya da çevreye yönelik zararların da tazmin konusu olacağı ifade edilmiştir.³²⁰ Petrol kirliliği ve nükleer faaliyetler gibi kimi özel uluslararası rejimlerde öngörülen hukuki rejimlere benzer nitelikte önerilerde bulunulmuş; sorumluluğun faaliyetin kontrolünde en etkin olan kişiye yükleneceği kabul edilmiş; zarara neden olan kişi ve faaliyet arasında makul bir şekilde ortaya koyulabilecek illiyet bağının bulunması ve ek fon mekanizmaları tarafından tamamlanabilecek operatörün sınırlı sorumluluğu ilkeleri benimsenmiştir. Aynı zamanda devletlerin hukuki sistemlerinde telafi edilebilir mülk ve kişilere yönelik sınıraşan zararlara karşı acil ve yeterli tazminatı ve yardımı sağlayacak, uluslararası standartlarla uyumlu, uygun araçları benimsemesi gerektiği; çevre ve doğal kaynakların gerçek onarımının mümkün olmadığı durumların da, benzer nitelikteki unsurlara yapılan masraflar göz önüne alınıp zarar tespiti yapılarak, tazmin konusu olacağı belirtilmiştir.³²¹

Raportörün kaybın tahsisi konusunda devletlerin görüşlerine ilişkin ikinci raporunda da, riskin yaratıcısı ve faaliyetten asıl yararlanan kişi olarak ilk sorumlunun operatörün olması yönündeki görüşün desteklendiği ve bu şekilde kirleten öder ilkesiyle uyumlu bir rejimin öngörüldüğü görülmektedir. Fakat hangi zararların tazmin edilebileceği konusu kesinlik kazanmamış; yine de daha önce benimsenen kişiye yönelik zarar, devletin kendi yetki ve kontrolündeki doğal kaynak ve çevreye yönelik zarara ilave devletin doğal

---

³¹⁸ Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1023.

³¹⁹ Pemmaraju S. Rao, "First Report on The Legal Regime for Allocation of Loss. in Case of Transboundary Harm Arising Out of Hazardous Activities", **International Law Commission**, UN Doc. A/CN. 4/531, (2003), s.50.

³²⁰ Arevalo, **a.g.e.**, s.506.

³²¹ Rao, **a.g.e.**, ss.50-52.

miras ve malvarlığını içeren mülkiyetine yönelik zararların tazmin edileceği kabul edilmiştir.³²²

UHK'nin geleneksel devlet sorumluluğu dışında sınıraşan zararlara ilişkin çalışmaları sınıraşan zararların önlenmesi ve konuda daha sağlam bir hukuki zeminin oluşturulması bakımından önem teşkil etmektedir. Her ne kadar söz konusu düzenlemeler örf adet niteliği taşımasa da sınıraşan zararlara ilişkin daha sonraki olaylara uygulanacak bir temel oluşturmaktadır. Aynı zamanda önlemenin bir gerekli özen kuralı olduğunun vurgulandığı düzenlemelerde gerekli özeni gösterme yükümlülüğünün uluslararası çevre hukukunun temelinde olan bir norm olduğu teyit edilmiştir.³²³

Sınıraşan zararlardan doğan kayıpların karşılanmasına ilişkin Komisyon'un çalışmaları ışığında BM Genel Kurulu 2007 yılında tehlikeli faaliyetlerin yol açtığı sınıraşan zararların önlenmesi ile ortaya çıkan zararların tazminine ilişkin bir karar benimsemiştir. Söz konusu kararda sınıraşan zararlar ve zararın önlenmesi konusunda UHK'nin görüşleri onaylanmıştır.³²⁴

2.6.3. Sınıraşan Zararlara İlişkin Uluslararası Sorumluluk Rejimleri

Devlet sorumluluğunun sınıraşan zararlarda sınırlı bir etki yaratmasından dolayı söz konusu zararlara ilişkin UHK'nin üzerinde durduğu genel uluslararası sorumluluk rejimi yanında kimi özel hukuki rejimler de geliştirilmiştir. Özellikle devletler sınıraşan çevresel etkilere ilişkin maliyetleri kesin surette karşılamakla yükümlü kalacakları Anlaşmaların yapılmasında isteksiz olup daha çok özel kuruluş ya da kişilere dayanan ve söz konusu bu aktörlerin ilk olarak sorumlu tutuldukları uluslararası hukuki sorumluluk rejimlerini desteklemektedirler.³²⁵ Nükleer, petrol aktiviteleri gibi son derece riskli faaliyetlerin zararlı sonuçlarına ilişkin uluslararası hukuki sorumluluk rejimleri ile çok

---

³²² Pemmaraju S. Rao, "Second Report on The Legal Regime for The Allocation of Loss. in Case of Transboundary Harm Arising Out of Hazardous Activities", **International Law Commission**, UN Doc.A/CN.4/540, (2004), ss.13-14.

³²³ Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1024.

³²⁴ Karar için bkz. General Ass.embly, "Consideration of Prevention of Transboundary Harm From Hazardous Activities and Allocation of Loss. in The Case of Such Harm", A/RES/62/68, <http://daccess.-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/467/85/PDF/N0746785.pdf?OpenElement> (10.02.2010)

³²⁵ Handl, **a.g.e.**, s.545.

tarafli çevresel Anlaşmalardaki (*Multilateral Environmental Agreements/MEAs*) hukuki rejimler bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Temelde devlet sorumluluğu sistemindeki eksiklikleri gidermeyi amaçlayan çevresel zararlarda hukuki sorumluluk, kirletenin vatandaşı olduğu ülkedeki ya da zararın meydana geldiği devletteki ulusal mahkemelerin yetkisini kabul etmektedir.³²⁶ Söz konusu rejim kirleten öder ilkesini somutlaştırmak; son derece tehlikeli faaliyetlerde bir kusursuz sorumluluk ilkesi tesis etmek; iddiaların temelini oluşturan çevresel zararların içeriğini açıklamak; ekonomik açıdan oldukça faydalı olan deniz yoluyla petrol taşıma ile diğer taşıma faaliyetlerinde ve nükleer çalışmalarda olduğu gibi gerekli özen gösterilerek yürütülmesine rağmen zarar riskini içeren faaliyetlerde sorumluluk tesis etmek bakımından önemlidir.³²⁷

Uluslararası hukuki rejimler ilk olarak son derece tehlikeli nitelik taşıyan özellikle nükleer faaliyetler ve gemilerin neden olduğu petrol kirliliğiyle ilgili rejimlerde ortaya çıkmıştır. Ancak zamanla kavram daha geniş anlamda tanımlanarak devletler, hukuki rejimleri çok taraflı çevresel Anlaşmalarda benimsenen daha genel rejimlerin bir parçası olarak kabul etmeye başlamıştır. Hukuki sorumluluk rejimlerinin benimsendiği çok taraflı Anlaşmalara 1989 Basel Sözleşmesine ilişkin 1999 tarihli Tehlikeli Atıkların ve Boşaltımının Sınıraşan Hareketinden Doğan Zararlarda Sorumluluk ve Tazmin (Basel Sözleşmesi Sorumluluk Protokolü), Uluslararası Deniz Örgütü'nün Denizlerdeki Tehlikeli ve Zehirli Maddelerde Sorumluluk ve Tazminine ilişkin 1996 Uluslararası Sözleşmesi ve Bunker³²⁸ Petrol Kirlilik Zararında Hukuki Sorumluluk konusuna ilişkin 2001 Uluslararası Sözleşmesi örnek oluşturmaktadır.

---

³²⁶ Uluslararası hukuki sorumluluk (*international civil liability*) kavramı, devlet sorumluluğundan (*state liability*) farklılık göstermekte; devlet sorumluluğu devlet yükümlülüğüne ilişkin uluslararası hukuk kuralları dahilindeki uluslararası kişilerin; uluslararası hukuki sorumluluk ise uluslararası Antlaşma yükümlülüklerine uygun olarak benimsenen ulusal hukuk kurallarından kaynaklanan herhangi bir özel ya da kamu kişinin sorumluluğunu belirtmektedir. Bkz. Daniel, **a.g.e.**, s.225.

³²⁷ Thomas Gehring ve Markus Jachtenfuchs, "Liability for Transboundary Environmental Damage: Towards a General Liability Regime?", **European Journal International Environmental Law**, 4, (1993), ss.92-94.

³²⁸ Gemilerde yakıt olarak taşınan petrole verilen addır.

Hukuki sorumluluk rejimlerine özgü belli başlı bir takım ortak özellikler bulunmaktadır. Söz konusu ortak özellikler, operatörün (işletmecinin) kusursuz sorumluluğu, belirli bir düzeyde kusursuz sorumluluğun sınırlandırılması, zorunlu sigorta ile operatörün sorumluluğunu kapsayan diğer finansal güvenlik yöntemleri, dahası söz konusu sorumluluk düzeyinin mağdurun zararını tazmin etmekte yetersiz kalması durumunda devletler ya da ilgili başka taraflardan karşılanacak ek tazminin benimsenmesidir.

Söz konusu hukuki rejim kirleten öder ilkesi çerçevesinde olumlu etki yaratsa da belli başlı çevresel zararların karşılanmasında yetersiz kalmaktadır. Özellikle zarar ile faaliyet aynı zamanda faaliyete yol açan kişi arasında nedensel bir bağın kurulmasında zorluk yaşanan küresel iklim değişikliği, ozon incelmesi, sınırışan hava kirliliği ile kara kaynaklı kirlilikten doğan zararın yayılmasıyla ortaya çıkan deniz kirliliği durumunda söz konusu hukuki rejim yetersiz kalmaktadır.³²⁹ Ayrıca söz konusu rejimler kişisel kayıp, mülkiyet kaybı ya da zarar, zarar gören çevrenin kullanımından elde edilen ekonomik gelirdeki kayıp, etkilenen çevrenin temizlenmesi gibi niceliksel zararların tazminini öngörürken, insanlığın yararlanmadığı hayvan ve bitkiler gibi çevrenin ekonomik olmayan bileşenlerine yönelik zararı saf dışı bırakmaktadır.³³⁰

2.6.4. Uluslararası Yargı Kararları Işığında Sınırışan Zararlar-Örnek Davalar

Sınırışan zarar kavramı uluslararası uyuşmazlıkların çözümü bağlamında da gelişme göstererek, uluslararası çevre hukuku alanında mevcut uluslararası dava sayısı az olmakla beraber,³³¹ böylesi bir zararın varlığı uluslararası mahkemelerce tanınmaya başlanmış ve zarara ilişkin uluslararası hukuki düzenlemelerin gelişmesinde etkili olacak kimi kararlar alınmıştır. UAD (Uluslararası Adalet Divanı - *International Court of Justice/ICJ*), UDHM (Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi - *International Tribunal for*

---

³²⁹ Robin Churchill, "Facilitating (Transnational) Civil Liability Litigation for Environmental Damage by Means of Treaties: Progress., Problems and Prospects", **Yearbook of International Environmental Law**, 12 (3), (2001)'den aktaran: Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1025.

³³⁰ Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1031.

³³¹ Ayşe Nur Tütüncü, **Gemi Kaynaklı Deniz Kirlenmesinin Önlenmesi, Azaltılması ve Kontrol Altına Alınmasında Devletin Yetkisi**, Yenilenmiş 3. Bası, İstanbul: Beta Yayın, 2004, s.15.

The Law of The Sea/ITLOS), DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü - *World Trade Organization/WTO*), herhangi bir uyuşmazlık için oluşturulan hakemlik mahkemeleri gibi uluslararası nitelikli yargı organları bu bakımdan önem teşkil etmektedir.

Diğer evrensel mahkemelerle birlikte özellikle Uluslararası Adalet Divanı'nın çevreyle doğrudan ya da dolaylı ilgisi bulunan kimi uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin kararları ve bağlayıcılığı bulunmayan danışma görüşleri sınıraşan zararlar kavramının hukuki açıdan daha iyi anlaşılması ve zararın önlenmesinde sorumluluğunun iyice yerleşmesi bakımından etkili olabilmektedir. Divan'ın almış olduğu kararlar sınıraşan zararlarda devlet ve uluslararası sorumluluğunun nasıl olduğunu da göstermektedir.

UAD'nin ihtilafli uyuşmazlıklarda almış olduğu kararlar ve vermiş olduğu danışma görüşleri, genç bir hukuk dalı olan uluslararası çevre hukukunda temel ilke ve kavramlara açıklık getiren bir içtihat oluşturmuştur.³³² Çevresel zararlar ve zarara ilişkin normların UAD tarafından hayata geçirildiği ilk dava Macaristan ve Slovakya arasındaki 1997 tarihli *Gabčikovo-Nagymaros Davası*'dır. Ancak söz konusu dava öncesinde de Divan'ın çevreyle ilgili uluslararası hukuk konusunu içeren kimi örnek kararlarına rastlamak mümkündür. Dava öncesinde Divan çeşitli olaylarda kısa olarak ve *obiter dicta*³³³ niteliğinde uluslararası çevre hukukuna ilişkin önemli beyanlarda bulunmuştur. Divan'ın bu tür beyanları ihtilaf konusu olaya özgü olup devletlerin yükümlülüklerini göstermekte tüzel kişi ya da bireyleri içermemekte; fakat söz konusu kişi ya da kurumlar daha sonra Divan'ın kararlarından etkilenecek niteliktedir. Çevre hukukuna ilişkin Divan beyanları, bağlayıcılığı bulunmayan danışma görüşü niteliği taşısa da BM'nin temel yargı organının otoriter görüşünü yansıtması bakımından önemlidir.³³⁴ Divan'ın çevreye ilişkin beyanları dışında söz konusu yargı organı çevresel meselelere bakmak üzere 1993 yılında Çevre Sorunları Özel Dairesi'ni kurmuştur.³³⁵

---

³³² Güneş, **a.g.e.**, s.27.

³³³ *Obiter dicta*, yargılama süresinde bağlayıcılığı olmayan hakim görüşünü yansıtmakla beraber kimi adli yargılarda son derece ikna edici olabilmektedir.

³³⁴ Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, ss.342-343.

³³⁵ Yusuf Aksar, **Evrensel Yargı Kuruluşları**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007, s.49.

Divan'ın *Gabčikovo-Nagymaros Davası* öncesi çevreye ilişkin beyanlarının yer aldığı uluslararası ihtilaflar ile söz konusu davanın ve dava sonrası örnek kimi çevresel uyuşmazlıkların, uluslararası çevre hukuku açısından büyük önem arz eden ve en iyi bilinen ilk dava olması bakımından önceliğin verilmesi uygun görülen *Trail Smelter Davası* ele alındıktan sonra, incelenmesi sınıraşan zararların uluslararası yargı kuruluşlarındaki yerinin anlaşılması bakımından yararlı olacaktır.

2.6.4.1. Trail Smelter Davası

Uluslararası yargı önüne getirilen sınıraşan zararlar kavramının hukuki gelişiminde büyük rol oynayan çok önemli, bu alanda en iyi bilinen ilk dava olma özelliği taşıyan ve uluslararası çevre hukuku konusunda üzerinde en fazla durulan *Trail Smelter Davası*,³³⁶ sınıraşan zarar kavramının açıklanması ve söz konusu zararları düzenleyici normların sonraki gelişimine önyak olması bakımından büyük öneme sahiptir.

Sınıraşan zararları etkileyen devletlerin kendi yetki ve sınırları dâhilinde küresel etki yaratan ciddi çevre kirliliğini ya da sınıraşan zararları kontrol altına alacak düzenlemelerin yapılması konusunda gerekli adımları atmaları gerektiği çeşitli belge ve davalarda önemle vurgulanmıştır. Söz konusu gereklilik ilk defa 1941'de sınıraşan zararların önlenmesi konusunda dönüm noktası kabul edilen *Trail Smelter Davası*'nda yerini almıştır.³³⁷

Trail Smelter uyuşmazlığı Kanada ile ABD arasında Maden ve İzabe Kanada Ortak Şirketinin (*Consolidated Mining and Smelting Company of Canada/Cominco*) Kanada'nın British Columbia eyaletine bağlı Trail şehrinde işletilen çinko ve kurşun cevheri izabesinin yol açtığı hava kirliliği sonucu ortaya çıkmıştır. Kanada'daki söz konusu faaliyetin yol açtığı hava kirliliği sınırı aşarak komşu ülke ABD'de son derece önemli zararlara yol açmıştır. Ortaya çıkan uyuşmazlık ilk olarak ABD'nin tesise yakın şehri Stevens Country ile şirket arasında çözümlenmeye çalışılmış; fakat bu konuda mutabakat sağlanamaması

---

³³⁶ Tütüncü, **a.g.e.**, s.15.

³³⁷ Linsley ve Tonhauser, **a.g.e.**, s.24.

üzerine araya ilgili ülke hükümetleri girmiştir. Soruna ilişkin olarak iki ülke arasında karma bir hakem mahkemesinin kurulması kararlaştırılmıştır.³³⁸

Hakem Mahkemesi 1938 yılında vermiş olduğu ilk karar da, kendisinin tespit etmekle yükümlü olduğu 1 Ocak 1932 tarihinden sonra izabe tesisinin zarara neden olup olmadığına ilişkin olarak zararın meydana geldiği ve zarardan sorumlu olan Kanada'nın ortaya çıkan zararı tazmin etmesi gerektiği hükmünü vermiştir. 1941 tarihli kararında ise Mahkeme, gelecekte meydana gelecek zararlardan kaçınılması gerektiğini ve bu uzantıda gelecek salımları kontrol edecek bir rejimin oluşturulmasını öngörmüştür. Mahkeme, söz konusu faaliyetin ilgili düzenlemelere tamamen uygun olmasına bakmaksızın, doğası gereği tehlikeli olan izabe işletiminin yol açacağı zararı Kanada'nın tazmin etmekle yükümlü olduğunu öngörmüştür. Söz konusu davada hiçbir devletin kendi topraklarını başka devletlerin topraklarına ya da oradaki kişi ya da mülke zarar verecek şekilde kullanma ya da kullanmaya izin verme hakkının bulunmadığı belirtilmiştir.³³⁹ Böylece Mahkeme *sic utere tuo* ilkesine dayanarak uluslararası hukuk ilkeleri altında hiçbir devletin kendi ülke topraklarını duman yoluyla başka ülke topraklarında, oradaki mal ya da kişilerde zarara neden olacak şekilde kullanmaya ya da topraklarının bu yönde kullanımına izin verme hakkı bulunmadığını belirtmiştir.

Görüleceği üzere devam etmekte olan faaliyet Mahkemece tamamen yasaklanmamış fakat meydana gelen sınıraşan zararları tazmin etme yükümlülüğü getirilmiş, aynı zamanda da gelecekteki olası zararlar için uygun gözlem mekanizmaları ile günümüzde yaygınlık kazanan çevresel etki değerlendirmesi temelinde işletmenin faaliyetlerini sürdürmesi öngörülmüştür. Mahkemenin öngördüğü bu tür yükümlülükler

---

³³⁸ 1927 yılında ABD ve Kanada, Uluslararası Ortak Komisyonu (*International Joint Commission*) şemsiyesi altında sorunu çözmeye çalışmış; ancak 1931'de Komisyon'un zarar için belirlediği miktar ABD'yi tatmin etmemiştir. Bunun üzerine 1935 yılında Ottawa'da 1932 yılından önce meydana gelen zararların tazmini konusunda Komisyon tarafından belirlenen miktarın Kanada tarafından ödenmesini öngören bir sözleşme imzalanmıştır. Söz konusu sözleşmede aynı zamanda izabe tesisinin 1 Ocak 1932'den sonra zarara neden olup olmadığına karar vermek, meydana gelen zararların sonuçlarını belirlemekle görevli karma bir hakem mahkemesinin kurulması öngörülmüştür. Uluslararası Ortak Komisyonu, 1909 Sınır Suları Anlaşması altında ABD ve Kanada arasındaki uyuşmazlığı önlemek ve çözmek, iki ülke hükümetinin bağımsız ve tarafsız danışmanı olarak her iki tarafın kamu yararını izlemek amacıyla kurulmuştur. Komisyon'un hedefleri arasında iki ülkenin sınıraşan çevresini korumak ve sınır boyunca ortaya çıkan, uyuşmazlığa neden olabilecek sorunlar konusunda hükümetleri uyarmak amacı bulunmaktadır. Bkz. http://www.ijc.org/en/home/main_accueil.htm (20.03.2010).

³³⁹ *Trail Smelter Case (US v. Canada)*, **Reports of International Arbitral Awards**, (16 April 1938 and 11 March 1941), 3, s.1965, http://untreaty.un.org/cod/riaa/cases/vol_III/1905-1982.pdf (03.02.2010).

daha sonra Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun sınıraşan zararlara ilişkin çalışmalarında yol gösterici olmuştur.

Söz konusu davada dikkat çeken diğer bir husus Mahkeme'nin ne gibi zararların tazmin edileceği konusuna açıklık getirmesidir. Sınıraşan zararlar konusunda zararın başlangıç noktası, diğer bir deyişle sınıraşan zararların hangi aşamada kabul edilemez yani devlet sorumluluğu hukuku terminolojisinde haksız kabul edileceği sorunu çözüm bulması gereken bir sorun olarak ortaya çıkmakta; konuya ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Sınıraşan zararlara ilişkin yapılan düzenlemeler, antlaşmalar ya zararın tanımını yapmaktan kaçınmış ya da birbirinden farklı tanımlamalara yer vermiştir.

Bu bağlamda *Trail Smelter Davası* zarar sınırını “ciddi (serious) zarar” şeklinde çizmiş, aynı zamanda zararın açık ve tatmin edici delillerce ortaya konulmasının gerektiğini belirtmiştir.³⁴⁰ Mahkeme, aynı zamanda zarar olarak yalnızca ekonomik zararı tanımıştır. Fakat modern zarar kavramı sadece mal ya da kişilere yönelik zararı kapsamakta bireysel bileşenleri ve ekosistemin tümünü içeren çevrenin esas değerini de içine almaktadır.

Stockholm ve Rio Deklarasyonları zararın sınırı konusunda herhangi bir hükme yer vermemişlerdir. Sınıraşan zararlara ilişkin Anlaşmalarda ise birbirinden farklı zarar sınırı çizilmiştir. Mesela 1997 tarihli Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna ilişkin BM Sözleşmesi ve UHK'nin Sınıraşan Zararların Önlenmesine ilişkin Taslak Sözleşmesi *Trail Smelter Davası*'nda geçen ciddi sınırından daha düşük bir sınır çizmiş ve konuda “esaslı (significant) zarar” ifadesini kullanmıştır. Yorumlarda esaslı zarar kavramı, büyük olması gerekmeyen fakat esaslı olmayan zarardan daha fazlasını içermesi gerektiği şeklinde değerlendirilmiştir. Aynı zamanda UHK zarar kavramının ne olduğunun belirlenmesi konusunun ikincil kurallardan ziyade birincil kurallar alanına ait olduğunu hesaba katarak sorumluluğa ilişkin çalışmalarında zarar konusuna yer vermemiştir.³⁴¹

---

³⁴⁰ Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1015; Hobrach ve Bekker, **a.g.e.**, s.369.

³⁴¹ Fitzmaurice, **a.g.e.**, s. 015.

Trail Smelter Mahkemesi işletme faaliyetinin hukuki olarak yasal olmadığı ya da yasaklanması yönünde bir karar vermemiş, aksine başka bir ülke için tehlike oluşturmaması kaydıyla işletmenin faaliyetlerini sürdürmesine izin vermiştir. Mahkeme'nin almış olduğu karar benzer şekilde Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun konuya ilişkin düzenlemelerinde de yer bulmuş, Komisyon zarara yol açabilecek faaliyetleri tamamen yasaklamak yerine, bu tür faaliyetlerin yol açabileceği zararı önleyecek ya da minimize edecek diğer bir deyişle “zararı önleme” konusunda ilkeler benimsemiştir.

Benzer şekilde Mahkeme ve UHK, önleme yükümlülüklerinin yerine getirilmemesi durumunda meydana gelen zararlara ilişkin devlet sorumluluğunun doğacağını kabul etmişlerdir. Hakem Mahkemesi aynı şekilde eğer bir devlet faaliyet konusunda gerekli gözlem ve düzenlemeleri yapmış; fakat buna rağmen zarar ortaya çıkmışsa devletin zararın önlenmesi ve minimize edilmesine ilişkin yükümlülüklerini ihlal etmiş olacağı ve böylece ortaya çıkan zarardan sorumlu tutulacağı kabul edilmiştir. Başka bir deyişle Mahkeme Kanada'nın zararı önleme konusunda girişimde bulunup bulunmadığına bakmaksızın bir sonuç sorumluluğu benimseyerek başka bir devlette oldukça zararlı sonuçlara yol açan son derece tehlikeli bir faaliyetin kendi ülke topraklarında yürütülmesine izin vermiş olmaktan Kanada'yı sorumlu tutmuştur. Mahkeme'nin bu şekildeki kararı bir devletin ülkesinde yürütülen ve başka bir devlete yönelik gerçek zarar riski taşıyan son derece tehlikeli bir faaliyetin zararlı sonuçlara yol açmayacağını kanıtlaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Mahkeme'nin bu yöndeki kararlarının UHK'nin düzenlemelerinde de yer bulan önleme ilkesiyle uyumlu olduğu ve günümüz hukuki anlamda kirleten öder ile ihtiyatlılık ilkelerini işaret ettiği görülmektedir.³⁴²

Sınıraşan zararlara ilişkin uluslararası normların gelişmesine büyük katkı sağlayan *Trail Smelter Davası*, sınıraşan zararlara ilişkin uyuşmazlıkların devletler arasındaki hukuki çözümüne emsal oluşturması yönünden iyi bilinen ilk örnektir. Söz konusu dava sonraki benzer sorunların çözümünde ve uluslararası düzenlemelerde yol gösterici olmuştur.

---

³⁴² Hobrach ve Bekker, a.g.e., ss.369-370.

2.6.4.2. Korfu Kanalı Davası

Davaya yol açan söz konusu sorun Arnavutluk ile İngiltere arasında 22 Ekim 1946'da İngiliz savaş gemilerinin Korfu Kanalı'nın Arnavutluk karasularında seyretmekte iken mayına çarpması sonucu ortaya çıkmıştır. Can ve mal kaybının yaşandığı olayda İngiltere olayı UAD'nin önüne getirmiştir.³⁴³ Söz konusu dava İngiliz savaş gemilerinin Korfu Kanalı'ndan geçişinin ve olay sonrasında 12 ve 13 Kasım 1946 tarihlerinde Arnavutluk sularındaki *Operation Retail* diye adlandırılan mayın tarama operasyonunun uluslararası hukuk çerçevesinde Arnavutluk devletinin egemenliğinin ihlali anlamına gelip gelmediği sorununa ilişkin olup³⁴⁴ doğrudan çevresel uyumsuzluğu içermese de davada dolaylı da olsa sınıraşan zararlara uygulanabilecek hükümlere yer verilmiştir.

Divan 1948 yılında ihtilaf konusu sorununun esasa ilişkin ilk yargılamasında her devletin bilerek kendi topraklarının başka devletlerin haklarına aykırı olacak faaliyetler için kullanılmasına izin vermeme yükümlülüğü altında bulunduğunun genel ve iyice yerleşmiş bir ilke olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁵ Divan'ın ifade ettiği söz konusu yükümlülük daha önceden de ifade edilen uluslararası hukuktaki *sic utere tuo ut alienum non laedas tuo* ilkesidir.

UAD aynı zamanda *Korfu Kanalı Davası*'nda, *sic utere tuo ut alienum non laedas tuo* ilkesinin bir gerekliliğini oluşturan gerekli özeni gösterme yükümlüğünü destekleyen beyanlarda bulunarak Arnavutluk'un mayınların sebep olabileceği olası riskleri bildiği ve zararın önüne geçebilecek kapasitesi bulunduğu halde zararın meydana gelmiş olmasından dolayı adı geçen ülkeyi sorumlu tutmuştur.³⁴⁶ Çevresel nitelik taşımayan *Korfu Kanalı Davası*'nda Divan, söz konusu ilkenin sınıraşan zararlara uygulanabileceğini tekrardan onaylamıştır. Divan hangi zararların sınıraşan zararlar kapsamına gireceğini belirtmemiş

---

³⁴³ İrem Karakoç, "Uluslararası Hukukta Emredici Kural (Jus Cogens=Peremptory Norms) Olgusuna Tarihsel Bir Yaklaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 2006, s.114.

³⁴⁴ Dava için bkz. Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler - Örnek Kararlar*, 5. Bası, İstanbul: Beta Basım, 2009, ss.552-557.

³⁴⁵ *Corfu Channel (United Kingdom v. Albania)*, Merits, **Judgment of The 9th April**, *ICJ Reports* (1949), s.22.

³⁴⁶ Schachter, **a.g.e.**, s.487.

olsa da adı geçen davayla çevresel zarar kavramı uluslararası yargı kararlarında yerini almıştır.³⁴⁷

Görüleceği üzere gerek *Korfu Kanalı Davası*, gerekse *Trail Smelter Davası* ülke sınırları dışında ortaya çıkan kirliliğin yol açtığı zararlardan, kirliliğe neden olan ülkenin sorumlu olacağı kabul edilerek kirlilikten dolayı zarar gören ülke, zarara yol açan ülkelerden meydana gelen zararları giderme ve onarma hakkını elde edebileceği görülmüştür.³⁴⁸

2.6.4.3. Nükleer Deneme Davaları

Nükleer Deneme Davaları, Fransa'nın Güney Pasifik Okyanusu'nda yaptığı nükleer denemelerden zarar gördüğünü savunan Yeni Zelanda ve Avustralya'nın birbirlerinden ayrı olarak Fransa aleyhine UAD'ye başvurdukları davalardır. 20 Aralık 1974 tarihli yargılamada, Fransa'nın tek tarafı olarak 1973'ten sonra artık söz konusu bölgede atmosferik denemeler yapmayacağını beyan etmesine dayanarak, davayı esastan görüşmeye başlamadan yetkisizlik ve kabul edilmezlik kararıyla Divan tarafından reddedilen iki davanın³⁴⁹ çevresel zararlar açısından önemi UAD'nin 22 Haziran 1973 tarihli yargılamasında Fransa tarafından yürütülen atmosferik nükleer denemelerin Yeni Zelanda ve Avustralya topraklarındaki radyoaktif serpintilerinin söz konusu ülke topraklarında yol açabileceği olası zararlara karşı geçici koruma önlemleri³⁵⁰ alınmasını karara bağlamasıdır.³⁵¹

---

³⁴⁷ Hobrach ve Bekker, **a.g.e.**, s.343

³⁴⁸ Pazarıcı, **a.g.e.**, s.

³⁴⁹ Davalar için bkz. *Nuclear Tests Cases (New Zealand v. France)* Judgement of 1974, **ICJ Reports**, (1973), <http://www.icj-cij.org/docket/files/59/6159.pdf> (17.01.2010) ve *Nuclear Tests cases (Australia v. France)*, Judgement of 1974, **ICJ Reports**, (1973), <http://www.icj-cij.org/docket/files/58/6093.pdf> (17.01.2010); Davaların uluslararası hukuktaki önemi için ayrıca bkz. Gündüz, **a.g.e.**, ss.180-183.

³⁵⁰ Geçici koruma önlemleri çoğu iç hukuk yargı organlarının sahip bulunduğu, davanın görüşülmesine devam ederken tarafların haklarını korumak amacıyla bazı eylemlerin yapılması veya yasaklanması yönünde tarafları bağlayıcı nitelikteki kararlar olup UAD Statüsü'nün 41. maddesi Divan'ın gerekli görmesi durumunda tarafların haklarını korumak amacıyla koruma önlemleri kararı alabileceğini düzenlemiştir. Bkz. Aksar, **a.g.e.**, s.80.

³⁵¹ *Nuclear Tests Cases (New Zealand v. France)*, Judgement of 1973, **IJC Reports**, (1973), s.141, <http://www.icj-cij.org/docket/files/59/6115.pdf> (17.01.2010); *Nuclear Tests Cases (Australia v. France)*, Judgement of **IJC Reports**, (1973), s.105, <http://www.icj-cij.org/docket/files/58/6049.pdf> (17.01.2010).

Her iki dava da reddedilmiş olmakla beraber söz konusu davalar, çevresel zararlar açısından bakıldığında, nükleer denemelerin yol açacağı kümülatif fakat kanıtlanamayan zarar olasılığının var olduğunu açıkça kabul etmiştir. Böylesi bir belirsizlik durumunda herhangi bir çevresel zararı önlemek için söz konusu faaliyetin yasaklanması beklenmekteydi. Yasal fakat son derece tehlikeli faaliyetlerin yol açtığı belirsiz zararlı sonuçlar durumunda uygulanan ve ihtiyatlılık ilkesi olarak bilinen ilkeye az da olsa benzeyen söz konusu durum bir ilk oluşturmaktadır.³⁵²

Yeni Zelanda ve Fransa arasındaki uyuşmazlığa ilişkin Divan'ın 1974 tarihli kararından sonra, Yeni Zelanda, 22 Eylül 1995'de Fransa'nın yeraltı nükleer denemelerinin Divan'ın 20 Aralık 1974 tarihli kararının 63. paragrafına dayanarak yeniden incelenmesini Divan'dan talep etmiştir.³⁵³ Yeni Zelanda'nın *Nükleer Test Davası*'nın yeniden açılması yönündeki talebini reddeden Divan, söz konusu ihtilafı görüşürken *obiter dictum* şeklinde olmakla beraber açık bir şekilde doğal çevrenin korunması ve çevreye saygı şeklindeki devlet yükümlülüğünün tartışılmaz olduğunu kabul etmiş ve davanın reddinin devletlerin bu yöndeki yükümlülüğüne halel getirmedeğini açıklamıştır.³⁵⁴ Divan'ın bu yöndeki beyanı çevrenin kendisinin bir varlık olarak korunması yükümlülüğünün çevresel zararların yol açtığı kişisel kayıplarla eşit görülmesi bakımından önemlidir.³⁵⁵

1995 tarihli dava ihtiyatlılık ilkesi bakımından da önem taşımaktadır. Yargılamada Yeni Zelanda, Fransa'nın Güney Pasifik'teki nükleer denemelerinin tam olarak güvenli olduğunu kanıtlaması, aksi halde deneme yapmaktan kaçınması gerektiğini savunmuştur. Yeni Zelanda'nın bu savı riskte sıfır tolerans ve delil sorumluluğunun yer değiştirmesini destekleyen, potansiyel olarak tehlikeli bir faaliyetin, hayata geçirilmeden önce, çevreye etkisini değerlendirme yükümlülüğünü içeren ve yürütülecek faaliyetin çevreye hiçbir risk

---

³⁵² Hobrach ve Bekker, **a.g.e.**, s.344.

³⁵³ UAD'nin 1974 tarihli yargılamasının 63. paragrafı, mahkeme kararını derinden etkileyecek farklı bir durum oluştuğu zaman dava taraflarının Statü'nün hükümleriyle uyumlu olarak durumun incelenmesini talep edebileceklerini içermektedir. Bkz. **ICJ Reports**, (1974), para. 63, s. 477.

³⁵⁴ UAD, Fransa'nın yer altı nükleer denemelerinin 1974 tarihli Fransa'nın atmosferik nükleer denemeleri için açılan davanın kapsamı dışında olduğu hükmünü vererek Yeni Zelanda'nın talebini reddetmiştir. Bkz. Hobrach ve Bekker, **a.g.e.**, s.345; Request for an Examination of The Situation in Accordance with Paragraph 63 of The Courts Judgment of 20 December 1974, Order of 1995, **ICJ Reports**, (1995), ss.306-307, <http://www.icj-cij.org/docket/files/97/7555.pdf> (17.01.2010).

³⁵⁵ Hobrach ve Bekker, **a.g.e.**, s.345

oluşturmadığının kanıtlanması anlamındaki ihtiyatlılık ilkesine dayanmaktadır.³⁵⁶ Davanın reddinden dolayı her ne kadar Divan söz konusu ihtiyatlılık ilkesine değinmese de Divan hakimlerinden Weeramantry karşı görüşünde uluslararası örf adet hukukunun parçası olarak ihtiyatlılık ilkesinin uygulanabileceğini ve söz konusu ilkenin uygulanmasının da Divan'a, kanıt sayılacak bilgilere daha kolay sahip olabilen Fransa'nın yapmayı planladığı nükleer denemelerin çevresel açıdan güvenli olduğuna dair delil sunmaması durumunda, aksi kanıtlanana kadar, Yeni Zelanda'nın çevresel zararlara ilişkin iddialarının doğru kabul edileceği şeklinde hüküm verdireceğini belirtmiştir.³⁵⁷ Yargıcın bu yöndeki görüşü, belirli durumlarda geçmişe bakarak ilgili bir faaliyetin yasallığının belirlenmesini etkileyecek, Latince'de *onus probandi* olarak bilinen ispat yükünü tersine çeviren ihtiyatlılık ilkesinin uygulanabileceğinin uluslararası yargı uygulamasındaki erken onayını göstermektedir.³⁵⁸

2.6.4.4. Nükleer Silah Kullanımının ya da Tehdidinin Hukukiliği

BM Genel Kurulu'nun 1995 yılında nükleer silahların kullanım ve tehdidinin hukukiliğine ilişkin UAD'den danışma görüşü talebine Divan, 1996 tarihli danışma görüşünde çevrenin günlük tehdit altında olduğunu ve nükleer silah kullanımının çevre için bir felaket oluşturacağını kabul etmiştir. Aynı zamanda çevrenin soyut bir durumu yansıtmadığını, doğmamış nesilleri de içine alan insan varlığının sağlığını, yaşam kalitesi ve yaşam alanını temsil ettiğini de kabul eden Divan, devletlerin kendi yetki ve kontrolleri altındaki faaliyetlerin ulusal sınırlar dışındaki alanlara ya da diğer devletlerin çevresine saygı gösterecek şekilde yürütülmesini sağlama şeklindeki yükümlülüklerinin çevreye ilişkin uluslararası hukuk yapısının bir parçası haline geldiğini belirtmiştir.³⁵⁹ Böylece uluslararası çevre örf adet hukukunun tartışmasız normlarından biri haline gelen sınıraşan zararlara ilişkin devletlerin söz konusu yükümlülüğü UAD'nin *Nükleer Silah Kullanımı ve Tehdidinin Hukukiliğine* ilişkin 1996 tarihli danışma görüşünde de onaylanmıştır.³⁶⁰

---

³⁵⁶ Hobrach ve Bekker, **a.g.e.**, s.348.

³⁵⁷ Christopher Gregory Weeramantry, "Dissenting opinion on Order of 1995", **ICJ Reports**, (1995), s.348, <http://www.icj-cij.org/docket/files/97/7567.pdf> (17.01.2010).

³⁵⁸ Hobrach ve Bekker, **a.g.e.**, s.349.

³⁵⁹ *Legality of The Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, **ICJ Reports**, (1996), <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf> (15.01.2010), ss.241-242.

³⁶⁰ Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.1013.

Söz konusu Dava’da Divan, savaş kurallarını içeren 1949 Cenevre Sözleşmelerinin 35. ve 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine 1977 tarihli Ek Protokol I’in 55. maddelerine işaret ederek³⁶¹ devletlerin askeri amaçlarını gerçekleştirirken yaygın, uzun dönemli ve ciddi çevresel zararlara karşı çevreyi korumalarının devletlerin genel bir yükümlülüğü olduğunu; aynı zamanda söz konusu sözleşmelerin çevreye ciddi zarar vermeyi yasaklayan bir yasaklar metodu içerdiğini ve savaş durumunda misilleme olarak doğal çevreye yönelik saldırıları yasakladığını belirtmiştir. Divan, devletlerin çevreye yönelik sayılan yükümlülüklerinin tüm devletlere ciddi sınırlamalar getireceğini belirtmiştir.³⁶² Ancak davaya ilişkin sonraki ifadelerden, Divan’ın devletlere getirilen bu yükümlülüklerin henüz uluslararası örf adet hukuku seviyesine ulaştığını düşünmediğini göstermektedir.³⁶³

Adı geçen yargılamamın çevre bakımından önemi Divan’ın çevre kavramını soyut anlamı dışında ele alarak açık bir şekilde çevreyi, henüz tanımlanamayan gelecekteki zararları ya da şimdiki belirsiz zararları da içeren, uygulanabilir bir dizi unsurların parçası olarak kabul etmesi ve silahlı çatışma durumunda dahi devletlerin, uluslararası hukukta haklı görülebilir sınıraşan zararlara sebebiyet veren olağanüstü durumlar dışında, çevreyi koruma ve muhafaza etmelerinin gerekliliğini hatırlatmasıdır.³⁶⁴

---

³⁶¹ Söz konusu Protokol öncesinde de silahlı çatışma durumunda çevrenin korunmasını amaçlayan BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen 1976 tarihli Askeri Amaçlarla ya da Daha Başka Düşmanca Amaçlarla Çevrenin Değiştirilmesi Tekniklerinin Kullanılmasının Yasaklanmasına İlişkin Sözleşme (*The Convention on The Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques/ENMOD*) silahlı çatışmalarda çevrenin korunmasına dair özel hükümler içeren ilk uluslararası düzenleme olması bakımından oldukça önemlidir. Sözleşme, çevre üzerinde değişiklikler yapılarak çevrenin bir savaş aracı olarak kullanılmasının önüne geçmek amacıyla hazırlanmış; taraf devletlerin herhangi birisi üzerinde yaygın, uzun süreli veya ağır zarara neden olan çevre değiştirme tekniklerinin, askeri veya diğer düşmanca amaçlar doğrultusunda kullanılması yasaklanmıştır. Çevre değiştirme tekniklerinin askeri ve her türlü düşmanca amaç doğrultusunda kullanılmasını yasaklayan sözleşmeyle çevrenin bir silah olarak kullanılmasının ve böylece çevrenin zarara uğramasının önlenmesi sağlanmış olmaktadır. Sözleşme metni için bkz. Report of UN General Assembly, “Convention on The Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques”, G.A. Res/31/72, Thirty-first Session, 1976, ss.36-38, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/302/55/IMG/NR030255.pdf?OpenElement>.

³⁶² Advisory Opinion, s.242.

³⁶³ Hobrach ve Bekker, **a.g.e.**, s.346.

³⁶⁴ Hobrach ve Bekker, **a.g.e.**, s.347.

2.6.4.5. *Gabčikovo-Nagymaros Davası*

Gabčikovo-Nagymaros Davası, genç bir hukuk dalı olan uluslararası çevre hukukunun yeni gelişme gösteren normlarının uluslararası yargı önünde uygulama alanı bulması bakımından önemlidir. UAD'nin kuruluşundan bu yana ilk kez odağında çevre sorunları olan bir uyuşmazlık önüne adı geçen dava ile getirilmiştir.³⁶⁵

Dava, doğal kaynaklardan yararlanmanın koruma-kullanma dengesini gerektirmesiyle çevre hukuku ve sürdürülebilir kalkınma hukuku, Tuna Nehri'nin kıyıdaş iki devlet arasında kullanımına ilişkin olmasıyla sınıraşan sular hukuku, Macaristan ve Çekoslovakya arasında yapılan 1977 Antlaşması'nın uygulama sorununa ilişkin olarak uluslararası andlaşmalar hukuku, uyuşmazlığın taraflarından Çekoslovakya'nın bölünmesi sonucu dava konusu bölgenin Slovakya tarafında kalması boyutuyla uluslararası ardılık hukuku gibi uluslararası hukukun farklı alanlarına ilişkin boyutları içeren karmaşık bir nitelik taşımaktadır. Kıyıdaş ülkeler arasında sınıraşan sulara ilişkin yaşanan, Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nın çözüme kavuşturduğu *Meuse Nehri Kararı*, *Oder Nehri Kararı* gibi, kimi uyuşmazlıklara önceden de rastlanmış ve uyuşmazlıklar uluslararası yargı önüne getirilmiş olmakla beraber söz konusu davayı önceki uyuşmazlıklardan ayıran özellik, UAD'nin yeni bir hukuk dalı olan uluslararası çevre hukuku kavram ve ilkelerini göz önüne alarak değerlendirme yaptığı ve sınıraşan sulara ilişkin ele aldığı ilk uyuşmazlık olmasıdır.³⁶⁶

Gabčikovo-Nagymaros uyuşmazlığı Macaristan ile Çekoslovakya (ardılı Slovakya)³⁶⁷ arasında 1977 yılında özellikle iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek ve

---

³⁶⁵ Horbach ve Bekker, *a.g.e.*, s.357; Şule Anlar Güneş, "Gabčikovo-Nagymaros Davası", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 55 (2), (2006), s.113.

³⁶⁶ Güneş, *a.g.e.*, s.95.

³⁶⁷ I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Çekoslovakya, II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin etkinlik alanı olan Doğu Bloku'na dahil olmuş; ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Doğu Bloku'nun çökmesi üzerine Çekoslovakya da Çek ve Slovak Federal Cumhuriyeti adıyla önce federal bir devlete dönüşmüş ancak federal yapı da 1992 yılı sonunda sona ermiş; en nihayetinde Çekoslovakya'nın yerine 1 Ocak 1993 tarihinden itibaren Slovak ve Çek Cumhuriyeti olarak iki ayrı devlet kurulmuştur. İşte uyuşmazlığa sebep olan 1977 Andlaşması Macaristan ile Çekoslovakya arasında imzalanmış olmakla beraber, uyuşmazlığın tırmadığı dönemde projenin gerçekleşeceği alan Çekoslovakya'nın yerine kurulan Slovak Cumhuriyeti topraklarında kalmıştır. Bu nedenle uyuşmazlığın tarafları Macaristan ile Çekoslovakya'nın ardılı olan Slovakya olmuştur. Bkz. Güneş, "Gabčikovo-Nagymaros Davası", s.109.

bölgenin ekonomik gelişmesine yardımcı olmak amacıyla³⁶⁸ Avrupa'nın ikinci uzun nehri olan Tuna Nehrinin aynı zamanda iki ülke arasında sınır oluşturan kesimi üzerinde baraj yapımını öngören Gabčíkovo-Nagymaros projesine ilişkin Ortak Yatırım Projesi Antlaşması'nın (1977 Antlaşması) 19 Mayıs 1992 tarihinde Macaristan tarafından, Gabčíkovo-Nagymaros projesinin yer altı suları, yerüstü suları ve yörenin genetik çeşitliliği için büyük tehdit oluşturması gibi ekolojik nedenler öne sürülerek, tek taraflı bir bildirimle sona erdiğinin açıklanması ve Slovakya'nın kendi imkanlarıyla Projeye devam kararı almış olması sonucunda patlak vermiştir.³⁶⁹

Tuna Nehri üzerinde baraj yapımını öngören Gabčíkovo-Nagymaros Projesiyle, siyasi ve ekonomik çıkarlar dışında, söz konusu ülkelerde kömür kullanımının azalacağı ve bu şekilde gittikçe artan hava kirliliğinin önleneyeceği, nehrin Macaristan kısmında su taşkınlarının da azalacağı öngörülmüyordu.³⁷⁰ Taraflar arasında yapılan Antlaşma da çevrenin korunması, sel taşkınlarının önlenmesi ve Tuna Nehrinde gemi seferlerinin düzenlenmesi gibi önemli hükümlere yer vermiş,³⁷¹ proje sonucunda Nehrin sularının kalitesinin bozulmasını önleme ve bu doğrultuda projenin inşa ve işletiminde doğanın korunmasına dikkat etme yükümlülüğü getirilmiştir.³⁷² Ancak proje hayata geçirildikten sonra, ekolojik sorunların arttığı, Macaristan içme suyunun %65'e yakın bir bölümünün sağlandığı yer altı sularının kirlendiği ve bölgedeki biyolojik çeşitliliğin azaldığı kaydedilmiştir.³⁷³

Slovakya Macaristan'ın 1977 Antlaşması'nı tek taraflı olarak sona erdirmesi yönündeki açıklamalarını hukuksal yönden geçersiz sayarken, Macaristan projeyi devam ettiren Slovakya'nın faaliyetlerinin ekonomik adaletsizlik dışında ciddi ekolojik sorunlara yol açtığını düşünmektedir. Proje, Tuna Nehri'nin akış yönünü %80 oranında değiştiren

---

³⁶⁸ Cavid Abdullahzade, "Gabcikovo-Nagymaros Davası Kararı'nda Uluslararası Adalet Divanı'nın 1969 Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne İlişkin Değerlendirmeleri", **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Prof. Dr. Aslan Gündüz'ün Anısına Armağan, 2005-2006, (1-2), içinde (1-23), İstanbul: Beta Yayın, 2007, s.3.

³⁶⁹ Söz konusu uyuşmazlığa ilişkin detaylı bilgi için bkz. Güneş, *Gabčíkovo-Nagymaros Davası*, ss.91-116.

³⁷⁰ Güneş, **a.g.e.**, s.97.

³⁷¹ Abdullahzade, **a.g.e.**, s.4.

³⁷² Tüttüncü, **a.g.e.**, s.17.

³⁷³ Danube Dilemma, "Hungary and Slovakia to Square Off at The Hague", ss.1-3, <http://greenhorizon.rec.org/bulletin/Bull64/cover.html>'den atf yapan: Güneş, **a.g.e.**, s.97.

beton kanal yoluyla nehir suyunun Gabčikovo barajına aktarılması sonucu elde edilen enerjinin tümünün Slovakya'ya gitmesi şeklinde ekonomik açıdan adaletsiz bir duruma sebebiyet vermiş; aynı zamanda projeye Avrupa'nın en önemli sulak alanlarından biri olan ve çok sayıda farklı türle zengin bir biyoçeşitlik alanı oluşturan Macaristan'ın Szigetkoz bölgesi yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, bölgedeki yer altı su kaynakları büyük oranda azalarak Macaristan kısmında kalan birçok köy kuyusunun kurumasına yol açmıştır.³⁷⁴ Projeye ilişkin ekolojik nedenlere dayanan Macaristan ile ekonomik öncelikleri savunan Slovakya³⁷⁵ arasında çözüm bulunamayınca o günkü Avrupa Topluluğu'nun (günümüz Avrupa Birliği) arabuluculuğuyla sorunun UAD önüne götürülmesi sağlanmıştır.³⁷⁶

UAD'nin önüne getirilen uyuşmazlıkta, taraflar karşılıklı olarak daha çok projenin çevresel etkileri konusunda iddialarda bulunmuşlardır. Macaristan 1977 Antlaşması'nı tek taraflı olarak sona erdirmesine yönelik bildirimının hukuka uygunluğunu, diğer nedenlerle birlikte, kendi ülkesinin ekolojik dengesine yönelik çok ciddi tehlikenin bulunması şeklindeki ekolojik zorunluluk, uluslararası hukukun çevrenin korunmasına ilişkin ortaya çıkan yeni normlarının 1977 Antlaşması'ndan doğan yükümlülüklerini yerine getirmesini imkansız hale getirmeleri ve sözleşme koşullarında köklü değişiklikler anlamına gelen *rebus sic stantibus* ilkesi gibi gerekçelere dayandırmıştır.³⁷⁷

Macaristan'ın öne sürdüğü çevresel iddialar UAD tarafından reddedilmiş olmakla beraber, UAD uluslararası çevre hukukunun içerik ve statüsü ile hangi faaliyetlerin hukuki ya da hukuki olmadığını belirlenmesindeki asli kuralları değiştiren çevresel zarar kavramına ilişkin bir dizi ifadelerde bulunmuştur.³⁷⁸

---

³⁷⁴ Güneş, **a.g.e.**, ss.99-100.

³⁷⁵ Fuyana B., Madai F., "The Hungary – Slovakia Danube River Dispute: Implications for Sustainable Development and Equitable Utilization of Natural Resources in International Law", **International Journal of Global Environmental Issues**, 1(3-4), (2001) den aktaran: Güneş, **a.g.e.**, ss.99-100.

³⁷⁶ Macaristan ve Slovakya 7 Nisan 1993 tarihinde imzaladıkları bir tahkimname (özel andlaşma) ile uyuşmazlığı UAD'nin önüne getirmişlerdir. UAD statüsü (md. 36/1) devletlerin aralarındaki hukuki uyuşmazlıkları çözümlenmek üzere bir tahkimname ile Divan önüne getirebileceklerini öngörmektedir. Uyuşmazlığın konu ve taraflarının açıkça belirtildiği tahkimname yönteminde taraflar karşılıklı olarak uyuşmazlığın Divan önüne getirilmesi konusunda Anlaşmakta ve Divan'ın yetkisi sadece bu uyuşmazlıkla ilgili kabul edilmektedir. Bkz. Aksar, **a.g.e.**, s.53.

³⁷⁷ Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, s.358; Güneş, *Gabčikovo-Nagyvaros Davası*, s.108.

³⁷⁸ Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, s.358.

Divan öncelikli olarak UHK'nin çevreyle ilgili çalışmalarına atf yaparak son yirmi yılda ekolojik dengenin korunmasının tüm devletlerin temel çıkarı olduğunu belirtmiş; yine önceki kararlarına işaret eden Divan, devletlerin kendi yetki ya da kontrolleri dahilinde yürütülen faaliyetlerin diğer devletlerin ya da ulusal sınırlar dışında kalan alanların çevresine zarar vermemeyi sağlamalarına ilişkin devletlerin genel yükümlülüğünün çevreyi kapsayan uluslararası hukuk yapısının bir parçası haline geldiğini belirtmiştir.³⁷⁹

Aynı zamanda Divan, Macaristan'ın 1989 yılında projeyi durdurmasının nedeni olarak öne sürdüğü devletin temel çıkarlarını etkileyecek çevresel kaygılarının (ekolojik zorunluluk) ciddi bir risk ve çok yakın bir tehlike oluşturmadığını hükme bağlamış olmakla beraber, devlet yükümlülüğü bakımından ekolojik gereklilik ya da ekolojik riskin bir fiilin haksızlığını ortadan kaldıran bir durum oluşturabileceğini kabul etmiştir. Çevresel tehlike olasılığının bir devletin sözleşmeden doğan yükümlülüğünü ortadan kaldırmayacağını ya da bir zorunluluk durumu oluşturmakta yetersiz kalacağını; fakat söz konusu tehlikenin net bir şekilde risk taşıdığı gerçeğini ve riskin de mevcut tehlikenin ortaya çıkan maddi zarardan açık bir şekilde ayrılması açısından önemli olduğunu ifade etmiştir. Divan, Macaristan'ın projeyi sona erdirmeye dayandığı ekolojik zorunluluğun en azından ortada gerçek "çok ciddi" ve "acil" bir tehlikenin mevcut olması ve Macaristan'ın söz konusu tehlikeyi bertaraf etmesinin tek yolunun Antlaşmadan doğan yükümlülüğünü yerine getirmemesi ile mümkün olacağı durumlarda geçerli olacağını hükme bağlamıştır.³⁸⁰

Divan Macaristan'ın ekolojik zorunluluğa dayalı iddialarını reddetmiş olsa da Divan'ın, uluslararası örf adet hukukunun bir sorunu olarak, çevresel bir riskten kaçınma zaruretinin Antlaşmadan doğan bir yükümlülüğün yerine getirilmesini imkansız kılacak bir zorunluluk hali ortaya çıkarabileceğini; öylesi bir durumun uygulanabilirliğinin ise, sınırlı bir şekilde, ortada oldukça ciddi ve acil bir tehlikenin mevcut olması ve tehlikeyi bertaraf etmenin başka bir yolunun bulunmaması durumunda mümkün olacağını kabul ettiği görülmektedir.³⁸¹

---

³⁷⁹ *Case Concerning The Gabčíkovo-Nagymaros Project*, Judgment of 25 September 1997, **ICJ Reports**, (1997), para.53 <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7375.pdf> (04.02.2010); ILC, **Yearbook of The International Law Commission**, A/CN.4/SER.A/1980/Add.1, 2 (2), 1980, ss. 35-49, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1980_v2_p2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1980_v2_p2_e.pdf) (04.02.2010).

³⁸⁰ ICJ Reports, paras.51,52.

³⁸¹ Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, s.359.

Divan'ın bu yöndeki hükmü hangi boyuttaki sınıraşan zararların uluslararası hukukun kapsamına alınacağı ve ortaya çıkan ciddi çevresel tehlikelerin hangi hukuki sonuçları doğurabileceğinin gösterilmesi bakımından önemlidir. Divan'ın ortada çok ciddi ve acil bir çevresel tehlikenin olması ve söz konusu tehlikeyi bertaraf etmenin başka bir yolunun bulunmaması durumunda mevcut çevresel tehlikenin uluslararası hukuktan doğan bir hukuki yükümlülüğü etkileyebileceğini kabul etmesiyle devletlerin haksız fiilden doğan uluslararası yükümlülüklerini ortadan kaldıracabilecek bir ekolojik zorunluluk hali uluslararası dava hukukunda yer bulmuş olmaktadır.

Macaristan'ın çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası hukukun yeni gereksinimlerinin (uluslararası çevre hukukunun yeni ilkeleri) Anlaşmanın uygulanmasını imkansız hale getirdiğine ilişkin iddialarına Divan, hangi normların emredici olduğunu belirtmeden çevresel yeni normların Antlaşmanın çevreye yönelik hükümlerin uygulanmasıyla ilgili olduğunu belirtmiş; çevrenin hassas olduğuna ve çevresel risklerin kabul edilmesine ilişkin bilincin, Antlaşmanın yapıldığı tarihten itibaren gün geçtikçe daha da artmasına paralel, çevreye ilişkin yeni uluslararası hukuk normları geliştirdiğini ifade etmiştir.³⁸² Çevreye ilişkin ortaya çıkan yeni normların sadece yeni faaliyetler için değil, geçmişte başlayan ve devam eden faaliyetler içinde dikkate alınması gerektiğini³⁸³ belirten Divan, uzlaşma ve müzakere yoluyla taraflar arasındaki Antlaşmanın bu yeni normlara uydurulabileceğini belirtmiştir.³⁸⁴ Ancak Divan'ın uluslararası çevre hukukundaki kavram ve ilkelerin neler olduğunu açıklamaması davaya ilişkin yüksek beklentiyi karşılamak konusunda tereddüt içinde olduğunu göstermektedir.³⁸⁵ Uluslararası hukuk öğretisinde davaya ilişkin olarak özellikle Divan'ın uluslararası çevre hukukundaki son gelişmeleri gerektiği kadar dikkate almamış olması eleştirilmiştir.³⁸⁶

Divan her iki tarafın Anlaşmadan doğan yükümlülüklerini yerine getirirken kilit rol oynayan çevresel faktörleri göz önünde bulundurmaları ve söz konusu projenin çevresel risklerini değerlendirirken çevreye ilişkin mevcut standartları dikkate almaları gerektiğini

---

³⁸² Güneş, **a.g.e.**, s.108.

³⁸³ Tütüncü, **a.g.e.**, s.18.

³⁸⁴ ICJ Reports, paras.111-112.

³⁸⁵ Güneş, **a.g.e.**, s.108.

³⁸⁶ Abdullahzade, **a.g.e.**, s.2.

belirtmiştir.³⁸⁷ Divan'ın çevresel risk değerlendirmesinin öneminin uluslararası toplum tarafından benimsendiğine ve 1977 Antlaşması'nın uluslararası çevresel Antlaşmalara uygun olarak değişebileceğine işaret etmesi, UAD'nin gelişen çevre hukukunun yeni normlarını kabul etmedeki istekliliğini göstermektedir. Bu yaklaşım UHK'nin sorumluluğa ilişkin taslak metinlerinde yer alan iyi niyet, işbirliği ve önleme yükümlülükleriyle uygunluk göstermektedir.³⁸⁸

1997 tarihli nihai kararda uyuşmazlığın her iki tarafının da uluslararası hukuku farklı şekillerde ihlal ettikleri sonucuna varan UAD, Macaristan'ın 1977 Antlaşması'nı tek tarafı olarak sona erdirmesinin hukuksal dayanağı olmadığına ve geçersizliğine karar vermiştir.³⁸⁹

Dava, uyuşmazlığın temelinde çevresel sorun bulunması ve sorunun ortaya çıktığı yılların uluslararası çevre hukukunun gelişim süreciyle paralellik göstermesi, UAD'nin çevreye ilişkin yeni normları uluslararası dava hukukuna uygulaması yoluyla adı geçen bu yeni hukuk dalının ve ilkelerinin açıklığa kavuşarak daha da belirginleşmesi konusunda Divan'a önemli bir fırsat vermiştir. Ancak Divan'ın uyuşmazlığın her iki tarafının genelde dayanak gösterdiği çevresel iddialara ilişkin detaylı bilgi vermek, uluslararası çevre hukukunun yeni norm ve standartlarının ve statüsünün ne olduğunu belirlemek yerine genel ifadeler kullanması ve tarafların çevresel kaygılarını uluslararası çevre hukukunun yeni ilkeleri bağlamında kendi aralarında çözüme kavuşturmalarını öngörmesi³⁹⁰ Divan tarafından çevre hukukuna yapılacak önemli katkıya gölge düşürmüştür. Yine de Dava Antlaşmanın yorumlanmasında çevresel değerlendirmelerin önemini kabul etmesi bakımından önem teşkil etmektedir.³⁹¹

Uluslararası çevre hukukunun ilke ve standartlarının detaylıca irdelenmesiyle çevre konusunda oluşturulacak bir Divan içtihadı, bu yeni hukuk dalı alanına ilişkin örf adet

---

³⁸⁷ ICJ Reports, para.140.

³⁸⁸ Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, s.361.

³⁸⁹ ICJ Reports, para.155.

³⁹⁰ Tütüncü, **a.g.e.**, s.20.

³⁹¹ Tütüncü, **a.g.e.**, s.20.

hukuk kurallarının belirlenmesini sağlamak ve daha sonra ortaya çıkacak benzer uyuşmazlıklara örnek teşkil etmek konusunda yararlı olacaktır.³⁹²

UAD'nin gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak değindiği çevresel nitelikli yukarıda verilen uyuşmazlıklar dışında evrensel nitelikli Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi'nin özellikle deniz çevresinin korunması ve gözetilmesine ilişkin kimi kararları da genel olarak uluslararası çevre hukukuna önemli katkılar yapmıştır.

2.6.4.6. Southern Bluefin Tuna Davaları

Sınıraşan zararların uluslararası yargı mercilerinde çözüme kavuştuğu ve söz konusu zararlarda yaygın olarak benimsenen ihtiyatlılık ilkesinin yer aldığı bir dava da orkinos diğer adıyla ton balıklarının korunması konusunda Yeni Zelanda ve Avustralya'nın birlikte Japonya'ya karşı açtıkları 1999 tarihli *Southern Bluefin Tuna Davaları*'dır.

Yeni Zelanda ve Avustralya, Japonya'nın nesli tükenmekte olan fakat önemli ekonomik değere sahip Uskumrugiller familyasına ait orkinos balığı (*southern bluefin tuna/SBT*) konusunda tek taraflı sürdürdüğü deneysel balıkçılık çalışmaları ile adı geçen iki ülkeyle yapmış olduğu söz konusu balık stoklarının korunması için 1993 tarihli Southern Bluefin Tuna Sözleşmesini ihlal etmiş olduğunu ileri sürmüştür.³⁹³

Uyuşmazlığı çözmek konusunda tarafların uzlaştığı, 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne³⁹⁴ uygun oluşturulan Hakem Mahkemesi kuruluncaya kadar, Yeni Zelanda ve Avustralya, nesli gittikçe tükenen SBT stoklarının muhafaza ve bu stokların daha da yok olmasını önleme gerekliliğini göz önünde bulundurarak Japonya'nın, SBT'ye ilişkin

---

³⁹² Güneş, **a.g.e.**, s.113.

³⁹³ Güneş, **a.g.e.**, s.29.

³⁹⁴ BMDHS, deniz çevresinin korunması ve muhafazasına ilişkin hükümlerin uygulanması ve yorumu konusunda ortaya çıkan uyuşmazlıkların, barışçıl yöntemlerle çözümlenmesini, bunun için BM Andlaşması'nın 33. maddesinde yer alan yöntemlere başvurulmasını öngörmüş; ancak uyuşmazlığın uzlaştırma ya da herhangi diğer bir yöntemle çözülemediği durumlarda 1982 tarihli BMDHS'nin uyuşmazlığın çözümüne ilişkin Bağlayıcı Kararla Sonuçlanan Zorunlu Usuller başlıklı 287. maddesinde, sözleşmeye taraf olan ülkeler için, zorunlu çözüm yolları olarak UDHM, UAD, *Ad Hoc* Tahkim Divanı ile özel Tahkim Divanı gösterilerek bunlardan birini seçme hakkı taraflara bırakılmıştır. Bkz. 1982 BMDHS, XV. Kısım, md. 279, 280, 286 ve 287; Batır, **a.g.e.**, ss.58-59; 63; Güneş, **a.g.e.**, ss.26-27.

tek taraflı deneysel balıkçılık faaliyetlerini acilen durdurması şeklinde bir ihtiyati tedbir (geçici koruma önlemi)³⁹⁵ kararı alınması konusunda UDHM'ye başvurmuştur.³⁹⁶

Yeni Zelanda ve Avustralya'nın Hakem Mahkemesi kurulana kadar kendisinden talep edilen ihtiyati tedbir isteğini değerlendiren UDHM, 27 Ağustos 1999 tarihli kararında deniz canlı kaynaklarının korunmasını deniz çevresinin korunması ve muhafazasının bir unsuru olarak kabul etmiş, tarihte görülen en düşük seviyeye düştüğü belirtilen SBT stoklarına yönelik ciddi zararı önleyecek etkili koruma önlemlerinin alınmasını sağlamada devletlerin sağduyulu ve temkinli davranmaları gerektiğini belirtmiş; bu bakımdan stoklara ilişkin bilimsel belirsizliğin mevcut olması söz konusu stokların devamı için acil koruma önlemlerinin alınmasını zorunlu kıldığını ve taraflar arasında önceden kararlaştırılmış olan toplam avlanma sınırlarının üstüne çıkılmamasını belirterek Japonya'nın faaliyetlerine sınırlama getirmiştir.³⁹⁷

Mahkeme yargılama sürecinde ihtiyatlılık ilkesini esas almamış olmakla beraber balıkçılıkta ihtiyatlılık yaklaşımını uygulamış ve balıkçılığa ilişkin devlet yükümlülüklerini, BMDHS ilkeye değinmemiş olsa da, ihtiyatlılık ilkesi ışığında yorumlamıştır. Davaya ilişkin incelemelerde bulunan kimi uzmanlar BMDHS'de ihtiyatlılık ilkesinin yer almamasına rağmen UDHM'nin yargılama süresince söz konusu ilkeye uygun hükümlere yer vermesi, ilkenin uluslararası örf adet hukukunun bir normu haline geldiğinin kanıtı olduğunu savunmaktadır.³⁹⁸

Söz konusu dava 2000 yılında Hakem Mahkemesinin yetkisizlik kararıyla düşmüş³⁹⁹ ve bu şekilde önleyici önlemler geri çekilmiş olmakla beraber, özellikle yargıçların karşıt görüşlerinde ton balıklarının korunması gibi çevresel zararların

---

³⁹⁵ BMDHS'nin 290. maddesinin 5. paragrafı tarafların üzerinde uzlaştığı uyuşmazlığı çözecek tahkim mahkemesi (*ad hoc* mahkeme) kuruluncaya kadar geçecek süre içinde acil geçici koruma önlemi diğer ifadeyle ihtiyati tedbir almaya UDHM'nin yetkili olduğunu, Mahkeme'nin durumun aciliyetine karar vermesi durumunda geçici tedbir alabileceğini, onları değiştirebileceğini ya da ortadan kaldırabileceğini öngörmektedir. UDHM hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Aksar, **a.g.e.**, ss.97-125.

³⁹⁶ Hobrach ve Bekker, **a.g.e.**, s.352.

³⁹⁷ *Southern Bluefin Tuna Cases, (New Zealand v Japan; Australia v Japan)*, "Request for Provisional Measures", **ITLOS**, (1999), para. 90, http://www.itlos.org/start2_en.html (11.02.2010)

³⁹⁸ Hobrach ve Bekker, **a.g.e.**, s.352.

³⁹⁹ Batır, **a.g.e.**, s.75.

önlenmesi bakımından ihtiyatlılık ilkesine yaptıkları vurgu söz konusu ilkenin çevrenin korunmasındaki öneminin gösterilmesi bakımından önem teşkil etmektedir. Bu doğrultuda Mahkeme'nin kararına karşı Laing karşıt görüşünde çevresel kaygıların ya da ciddi risklerin mevcut olduğu fakat bunlara ilişkin bilimsel belirsizlik durumunda çevresel ihtiyatlılık ilkesinin önleyici ve gidereci olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁰

2.6.4.7. *MOX Plant Davası*

İrlanda ile İngiltere arasındaki uyuşmazlığı işaret eden *MOX Plant Davası*, İrlanda Denizi'nin doğu sahilleri üzerinde bulunan İngiltere'de (Sellafield) inşa edilen karışım nükleer yakıt üretim tesisinin kurulması ve devreye alınmasına ilişkindir. Söz konusu tesis nükleer reaktörlerde kullanılan yakıtı işlemiden geçirerek yeniden nükleer yakıt haline getirmek amacıyla kurulmuştur. 1993 yılında bir İngiliz şirketinin söz konusu tesisi kurmak amacıyla yerel makamlardan izin istemesini takiben İngiliz hükümeti, kurulacak tesisin çevresel etki değerlendirmesini yapmak amacıyla 1997 yılından 2001 yılına kadar incelemelerde bulunmuş, tesisin sağlayacağı ekonomik fayda ile çevre üzerinde olabilecek olumsuz etkilerini karşılaştırdıktan sonra projeyi uygun bularak onaylamıştır. 1997 yılından itibaren tesisin işletilmesine karşı çıkan İrlanda, tesise onay verilmesinden sonra, kendisi için ekonomik açıdan büyük öneme sahip İrlanda Denizi'ne doğrudan ya da dolaylı olarak karışacak nükleer atıklara ilişkin iddialarını uluslararası toplumun ve uluslararası yargının önüne getirmiştir.⁴⁰¹

İrlanda ve İngiltere arasında doğrudan yapılan diplomatik görüşmeler sonuç vermeyince Ekim 2001'de İrlanda İngiltere aleyhine BMDHS'ye dayanarak tahkim sürecini başlatmıştır. Sorunu iki ayrı tahkim divanına götürmek konusunda taraflar uzlaştıktan sonra İrlanda, tahkim divanı kuruluncaya kadar geçici tedbir alınması amacıyla UDHM'ye başvurmuştur.⁴⁰²

---

⁴⁰⁰ İhtiyatlılık ilkesine ilişkin yargıçların görüşleri için bkz. Separate Opinion of Judge Edward A.Laing, paras.12-13, Separate Opinion of Judge of Tullio Treves, parag. 8; Separate Opinion of Judge *ad hoc* Ivan Shearer, http://www.itlos.org/start2_en.html (02.03.2010)

⁴⁰¹ Kerem Batır, "Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Uyarınca Uyuşmazlıkların Çözümü: Mox Plant Davası ve Yargı Yetkilerinin Örtüşmesi" **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 4 (16), (2008), ss.62-66; Malcolm J. C. Forster, "The Mox Plant Case – Provisional Measures in The International Tribunal for The Law of The Sea", **Leiden Journal of International Law**, 16 (3), (2003), ss.612-613.

⁴⁰² Tütüncü, **a.g.e.**, s.20.

İrlanda ihtiyatlılık ilkesinin uluslararası örf adet hukuku kuralı oluşturduğunu ileri sürerek, MOX tesisinin kurulmasına onay veren ve böylece, söz konusu tesisin zararlı etkileri konusunda bilimsel belirsizlik ışığında, oradaki faaliyetlerden kaynaklı radyoaktiflerin taşınmasına neden olan İngiltere'nin söz konusu ilkeyi ihlal ettiğini savunmuştur. Aynı ilkeye dayanarak İrlanda, tahkim divanı kuruluncaya kadar geçici tedbir olarak İngiltere'nin tesisin işletimini durdurmasını ve söz konusu tesisin hiçbir zarara yol açmayacağını kanıtlamasını talep etmiştir.⁴⁰³ İngiltere ise tesisin son derece küçük sayılacak önemsiz kirlilik riski taşıdığını ve İrlanda tarafında faaliyetin ciddi risk taşıdığını gösteren kanıtların bulunmadığını ileri sürerek ihtiyatlılık ilkesinin uygulanamayacağını ve bu şekilde tesisi işletme hakkının sınırlanmasının mümkün olmayacağını savunmuştur.⁴⁰⁴

Mahkeme, söz konusu uyuşmazlığın aciliyet gerektirmediğini ileri sürerek İrlanda'nın tesisin işletiminin durdurulması şeklindeki geçici tedbir talebini reddetmiş;⁴⁰⁵ tarafların işbirliği yapmalarını, konuya ilişkin bilgi alışverişi, tesisin etki ve risklerinin birlikte değerlendirilmesini ve uluslararası hukuk altında deniz çevresi kirliliğinin önlenmesinin temel bir ilke olduğunu belirterek ⁴⁰⁶ tesisin deniz çevresinde yaratacağı kirliliğin önlenmesi konusunda uygun tedbirlerin alınması şeklindeki geçici tedbirleri hükme bağlamıştır.⁴⁰⁷ UDHM'nin vermiş olduğu karar tarafları uzlaştırmak konusunda yetersiz kalmıştır.

---

⁴⁰³ *The MOX Plant Case (Ireland v. United Kingdom)*, Request for Provisional Measures and Statement of Case of Ireland, **ITLOS**, Case No. 10, (2001), ss.43-46, http://www.itlos.org/start2_en.html (18.02.2010)

⁴⁰⁴ *The MOX Plant Case (Ireland v. United Kingdom)*, Request for Provisional Measures - Written Response of The United Kingdom, **ITLOS**, Case No.10, (2001), s.54, http://www.itlos.org/start2_en.html (18.02.2010).

⁴⁰⁵ Batr, **a.g.e.**, s.65.

⁴⁰⁶ Tütüncü, **a.g.e.**, s.21.

⁴⁰⁷ Batr, **a.g.e.**, s.65; Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, s.355.

Sorunun çözümü konusunda tarafların uzlaştığı, OSPAR Sözleşmesi⁴⁰⁸ ve BMDHS hükümleri altında görev yapacak, iki ayrı hakemlik divanı Şubat 2003'te kurularak hakemlik süreci başlamıştır. OSPAR Tahkim Divanı 2 Temmuz 2003 tarihli kararında İrlanda'nın tesisin işletilmesinin çevreye vereceği zararları ispat edemediğini hükme bağlayarak İrlanda'nın iddiasını reddetmiş; BMDHS Tahkim Divanı ise 24 Haziran 2003 tarihli kararında dava sürecini, konuya ilişkin Avrupa Toplulukları Divanı karar verene kadar, 1 Aralık 2003'e kadar durdurmuştur.⁴⁰⁹ 6 Haziran 2008 tarihinde İrlanda'nın İngiltere aleyhindeki iddialarını geri çekmesi sonucu sona eren tahkim sürecinde, İrlanda MOX tesisinin yol açtığı likit atıkların yasaklanması ve havadan kaynaklanan atıkların 2002 seviyesiyle sınırlı kalması, tesisin çevresel değerlendirilmesinde olduğu kadar tesise ilişkin bilgilendirme ve işbirliğinin yoğunlaştırılması konusunda talepte bulunmuş, Divan dava karara bağlanana kadar İrlanda'nın söz konusu taleplerini haklı çıkaracak deniz çevresine ciddi ve geri dönülemez zarar vereceğine ilişkin delil sunmadığını gerekçe göstererek İrlanda'nın talebini reddetmiştir.⁴¹⁰

Uyuşmazlığın yargısal sürecinde MOX tesisinin çevresel zararlara yol açacağına ilişkin kanıtların tesisi işleten İngiltere'den değil yargısal süreci başlatan davacı İrlanda'dan talep edilmesi söz konusu davada özellikle İrlanda'nın dayandığı ispat yükünü tersine çeviren ihtiyatlılık ilkesinin uygulanmadığını göstermektedir. Yine de söz konusu dava çevresel zararlara ilişkin uyuşmazlıkların uluslararası yargısal çözümüne örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.

Deniz çevresinin korunmasına ilişkin gerek *Southern Bluefin Tuna Davaları* gerekse *Mox Plant Davası* UDHM'nin uluslararası çevre hukukunun gelişimine önemli katkılar yapmasına olanak vermiştir.⁴¹¹

---

⁴⁰⁸ OSPAR Sözleşmesi Kuzey-doğu Atlantik Okyanusu deniz çevresini korumak amacıyla 1992 yılında imzalanmış olup AB üyesi devletler ile AB söz konusu sözleşmeye taraftır. Bkz. Batır, **a.g.e.**, s.64; ayrıca bkz. Yuval Shany, "The First MOX Plant Award: The Need to Harmonize Competing Environmental Regimes and Dispute Settlement Procedures", **Leiden Journal of International Law**, 17 (4), (2004), ss.815-827.

⁴⁰⁹ Uyuşmazlığın çözümüne ilişkin yargısal süreç konusunda detaylı bilgi için bkz. Batır, **a.g.e.**, ss.57-77.

⁴¹⁰ Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, s.355.

⁴¹¹ Aksar, **a.g.e.**, s.112.

2.6.4.8. Irak'ın Yol Açtığı Sınırşan Zararlara İlişkin BM Tazminat Komisyonu

BM Güvenlik Konseyi, Irak'ı 1990-1991 yılları arasında Kuveyt'e yönelik hukuk dışı saldırı ve işgal sırasında yabancı hükümet, vatandaş ve şirketlere verdiği kayıplardan, doğal kaynakların tükenmesinden ve çevresel zararları içeren doğrudan zarar ya da kayıplardan dolayı uluslararası çevre hukukunu da içeren uluslararası hukuka göre sorumlu tutmuştur.⁴¹² Bir devletin komşu bir devlete yönelik askeri işgalinin yol açtığı çevresel zararlardan sorumlu tutulacağı ilk defa açık bir şekilde ifade edildiği BM Güvenlik Konseyi'nin bu kararı devletlerarası ilişkilerde çevresel zarar kavramının dünya toplumu tarafından kabul edildiğinin en belirgin örneğidir.⁴¹³

Güvenlik Konseyi savaş sırasında ortaya çıkan zararları, ki çevresel zararları da içerir, tazmin etmek amacıyla fon ve söz konusu fonu yönetecek BM Tazminat Komisyonu'nu oluşturmuştur.⁴¹⁴ BM Tazminat Komisyonu, geçmişe dönük olarak uluslararası hukukun farklı aktörlerinin Irak'ın Kuveyt'i saldırı ve işgali sırasında yol açtığı sınırşan zararlı faaliyetlerden doğan çevresel iddialarını değerlendirmek için kurulmuş uluslararası nitelikli bir organdır.⁴¹⁵ Komisyon'un yetkileri yalnızca haksız fillerden doğan faaliyetleri değil, aynı zamanda faaliyetlerin meydana geldiği dönemde uluslararası hukuk bakımından açık bir şekilde hukuka aykırı olduğu belirtilmeyen faaliyetleri de kapsamaktadır. Komisyon iddiaları inceleyip karar verirken özellikle

---

⁴¹² United Nations Security Council Resolution 687, U.N. Doc. S/RES/687, (1991), para.16, <http://www.fas.org/news/un/iraq/sres/sres0687.htm> (11.03.2010); Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, s.359.

⁴¹³ Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, s.363.

⁴¹⁴ Resolution 687, para.18.

⁴¹⁵ Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, s.362; Söz konusu Komisyon her ne kadar uluslararası bir mahkeme olarak nitelendirilmiş olsa da Komisyon'un yapısına ilişkin BM Genel Sekreteri'nin raporunda UNCC'nin bir mahkeme ya da hakem kurulu olmadığı yarı yargısal işlevi bulunan bir siyasi organ olduğu belirtilmiştir. Bkz. Report of The Secretary-General Pursuant to Paragraph 19 of Security Council Resolution 687, para.20, <http://www2.unog.ch/uncc/resolutio/res22559.pdf> (11.03.2010); Bu nedenle UNCC'nin yargısal organ olmaktan ziyade idari bir organ olduğu kabul edilmektedir. Bkz. Keith S. McManus, "Civil Liability For Wartime Environmental Damage: Adapting The United Nations Compensation Commission For The Iraq War", **Environmental Affairs Law Review**, 33 (417), (2006), s.433; James Harrison, "Significant International Environmental Law Cases 2004", **Journal of Environmental Law** 17 (3), (2005), s.450; Irak'ın Kuveyt'i işgalinin yol açtığı çevresel zarar iddialarını yönetmek amacıyla BM Güvenlik Konseyi'nin önemli bir organı olarak oluşturulan UNCC, Yönetim Konseyi, Yargıçlar Heyeti ve Sekretarya'dan oluşmaktadır. Komisyon'un gelen iddiaları ve bunların geçerliliklerini incelemek, kayıpları değerlendirip ödemeleri saptamak ve iddialara ilişkin uyuşmazlıkları çözmek şeklinde yargı benzeri işlevleri bulunmaktadır. Bkz. McManus, **a.g.e.**, s.437; Harrison, **a.g.e.**, s.450; Ayrıca konu için detaylı bilgi için bkz. BM Tazminat Komisyonu, www.unog.ch/uncc.

Anlaşmalar hukukunda daha geniş kabul gören ve daha belirginleşen uluslararası çevre hukukunun uygulanabilir bazı ilke ve normlarına, özellikle kirleten öder ve ihtiyatlılık ilkelerine başvurmuştur. Komisyon söz konusu ilkelere açık bir şekilde atf yapmasa da, kirleten öder ve ihtiyatlılık ilkesinin kararlarında kendisine rehberlik yaptığı görülmektedir.⁴¹⁶

UNCC Yönetim Konseyi, Irak'ın işgalinin neden olduğu doğrudan çevresel zararlar ve doğal kaynaklara ilişkin taleplerin değerlendirilip, zararların tazmin edileceğini belirtmiştir. Hak sahiplerinin iddialarının Konseyce değerlendirilmesi için söz konusu kayıpların Irak'ın hukuk dışı saldırı ve işgalinden kaynaklanıyor olması, işgal ile ortaya çıkan zarar arasında doğrudan bir nedensel bağın bulunması gerektiği belirtilmiştir.⁴¹⁷ Aynı zamanda Konsey, hangi tür kayıplar için ödemelerin yapılacağına ilişkin listesini de vermiştir.⁴¹⁸ Komisyon'un zarara ilişkin kabul ettiği söz konusu unsurlar konusunda uluslararası çevre hukukunun kapsamına giren sınıraşan zararlar unsurlarıyla paralel yönde hareket etmesi sınıraşan zarar kavramının açıklık bulması bakımından önemlidir.

BM Tazminat Komisyonu Körfez Savaşı'nın yabancı ülkelerde yol açtığı zararları karşılamak üzere mağdurlardan gelecek olası talepleri altı kategoriye ayırmış, söz konusu talepleri de değerlendirip karara bağlamak üzere her kategori için yargıçlar heyeti oluşturmuştur.⁴¹⁹ Komisyon'un oluşturduğu kategorilerden altıncısı (F4) münhasıran çevreye yönelik zararlara ayrılmış ve konuya ilişkin hukuki talepler konusunda karar vermekle yükümlü bir Yargıçlar Heyeti (F4 Heyeti) oluşturulmuştur. Söz konusu Heyet'in Basra Körfezi bölgesindeki doğal kaynakların azalması, çevresel zararlar ve çevresel

---

⁴¹⁶ Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, s.362.

⁴¹⁷ The United Nations Compensation Commission Governing Council, "Criteria for Additional Categories of Claims", UN Doc. S/AC.26/1991/7/Rev.1, (1992), s.7, http://www.uncc.ch/decision/dec_07r.pdf, (04.01.2010); The United Nations Compensation Commission Governing Council, Compensation for Business Losses Resulting from Iraq's Unlawful Invasion and Occupation of Kuwait where The Trade Embargo and Related Measures Were also a Cause, UN Doc. S/AC.26/1992/15_*/, Geneva, (1993), s.2, http://www.uncc.ch/decision/dec_15.pdf (04.01.2010).

⁴¹⁸ Söz konusu zararlar için bkz. The United Nations Compensation Commission Governing Council, "Criteria for Additional Categories of Claims", UN Doc. S/AC.26/1991/7/Rev.1, (1992), s.7, http://www.uncc.ch/decision/dec_07r.pdf, (04.01.2010).

⁴¹⁹ Söz konusu kategoriler A'dan F'ye kadar uzanmakta ve değişik aktörlerin başvuruda bulunabilecekleri zararları içermektedir. Konu için bkz. <http://www.uncc.ch/reports.htm>.

zararlardan doğrudan etkilenen ülkelere yardım sağlayan bölge dışındaki hükümetlerin maruz kaldığı maliyetler ile ilgili iddiaları incelemek üzere iki görevi bulunmaktadır.⁴²⁰

UNCC bünyesinde oluşturulan Yargıçlar Heyeti, Irak işgalinin gerek Körfez ülkelerinin gerekse Körfez ülkelere yardım eden yabancı ülkelerin işgalin yol açtığı çevresel zararların önüne geçmek için yaptıkları masrafların tazminine ilişkin taleplerini değerlendirmek ve nihai kararı vermek üzere görevlendirilmiştir. Heyet'in bu süreçte, her türlü çevresel zararları değil yalnızca ortaya çıkan çevresel zararlar ile Irak'ın Kuveyt'e saldırı ve işgali arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu, kısaca söz konusu zararların Irak işgalinden kaynaklandığına ilişkin delilleri çevresel zararlar kapsamında değerlendirip bu tür çevresel zararlara ayrılan masrafları tazmin edilebilir bulduğu görülmüştür. Heyet'in bu şekilde çevresel zararlara ilişkin olarak zarar ile faaliyet arasında fiziksel bir bağın bulunması yönündeki unsuru teyit ettiği görülmektedir. Çevresel zararlar açısından dikkat çeken diğer bir husus da Heyet'in hangi tür zararların çevresel zararlar kapsamında değerlendirileceğine ilişkin bir listeyi sunmuş olmasıdır. Çevresel zararlar konusunda hak talep eden ülkelerin⁴²¹ öne sürdüğü ve Heyet'in çevresel zararlar kapsamında değerlendirdiği zararlar: Irak tarafından ateşe verilen Kuveyt'teki petrol membarlarının meydana getirdiği hava kökenli kirliliğin sınıraşan hareketinin yol açtığı hava, yer altı suları ve petrol kirliliği, doğal kaynak tahribatı ile kamu sağlığında yarattığı olumsuz etkiler; Irak kuvvetlerinin milyonlarca petrol varillerinin petrol boru hatları, açık deniz terminalleri ve petrol tankerlerinden denize bırakılmasıyla Basra Körfezi'nde yol açtığı petrol sızıntıları; işgal boyunca askeri personel ve özel kişilerin komşu ülkelerin topraklarından geçerek oluşturduğu yoğun trafik; Kuveyt'te zarar gören varillerden sızan petrolün oluşturduğu petrol gölleri; mayın, patlamamış toplar, savaşın diğer kalıntıları şeklinde sıralanmıştır.⁴²² Bunlar dışında deniz kirliliğinin kıyı yaban hayatı, balıkçılık, tarım, hayvancılık, kültürel miras gibi alanlarda yol açtığı zarar ve kayıplar da çevresel

---

⁴²⁰ "Category "F" Claims", http://www.uncc.ch/claims/f_claims.htm (11.03.2010).

⁴²¹ UNCC'ye başvuran ülkeler arasında İran, Kuveyt, Suudi Arabistan, Suriye, Ürdün, Türkiye, Avustralya, Kanada, Almanya, İngiltere ve ABD vardır.

⁴²² Report and Recommendations of The Panels of Commissioners, "F4 Claims for Environmental Damage and Depletion of Natural Resources", http://www.uncc.ch/reports.htm#_F4 (11.03.2010).

zararlara ilişkin iddialar arasında yer almıştır.⁴²³ Aynı zamanda işgalin Körfez ülkelerinde yol açtığı çevresel tehdidi ve kamu sağlığında yarattığı olumsuz etkileri bertaraf etmek konusunda komşu olmayan yabancı ülkelerin de yaptıkları yardımın kendilerine yüklediği külfet de tazmin edilebilir çevresel zararlar kapsamında değerlendirilmiştir.⁴²⁴

Yargılama sürecinde çevresel zararlara ilişkin kimi iddia ve karşı iddialar bulunmakta; bunlara verilen cevaplar da çevresel zarar kavramının açıklanması bakımından önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda örnek olarak F4 Heyeti'nin iddialara ilişkin üçüncü oturumunda Irak, kendisine karşı ileri sürülen çevresel zarar iddialarının uluslararası hukuktaki zarar başlangıcı olan “esaslı zarar”dan daha önemsiz olduğunu ileri sürerek iddiaların tazmin edilemeyeceğini ileri sürmüştü; fakat Heyet BM Güvenlik Konseyi ve Yönetim Konseyi kararlarına öncelik vererek⁴²⁵ hukuki açıdan zarar başlangıcı kabul edilen seviyenin bu iddialar için uygulanamayacağını savunmuştur.⁴²⁶ Bu şekilde çevresel zarar kavramının gerekli unsurlarının bazılarının Heyet tarafından gözardı edilmiş olduğu görülmektedir.

Çevresel zararlara ilişkin talepleri değerlendirmek amacıyla oluşturulan F4 Heyeti farklı ülkelerden gelen ilk değerlendirmeleri 1997 yılında yapmış, münhasıran çevreye yönelik iddiaları ise ilk defa 2001 yılında karara bağlamıştır. Heyet'in öngördüğü ve Yönetim Konseyi'nin onayladığı ilk tazminattan sonra beş ödeme daha yapan Heyet en son olarak 2005 yılında toplam 252.028.468\$ tazminat kararı vermiştir.⁴²⁷

Çevresel zararların tazmini konusunda önemli bir örnek teşkil eden söz konusu sorunda, Yargıçlar Heyeti'nin yeni gelişmekte olan istisnai durumlar dışında⁴²⁸ uluslararası

---

⁴²³ James Harrison, “Significant International Environmental Law Cases”, *Journal of Environmental Law*, 18 (3), (2006), s.514.

⁴²⁴ Report and Recommendations of The Panels of Commissioners, **a.g.e.**

⁴²⁵ BM Güvenlik Konseyi'nin 687 sayılı kararında zararın büyüklüğüne bakılmaksızın doğrudan savaştan kaynaklanan kayıp, zarar ve hasarların tazmin edileceği öngörülmüştür.

⁴²⁶ Harrison, “Significant International Environmental Law Cases 2004”, s.451.

⁴²⁷ Harrison, “Significant International Environmental Law Cases”, s.514.

⁴²⁸ Heyet 1992 Rio Deklarasyonu'nun devletler herhangi bir doğal afet ya da devletlerin çevresinde birden beliren bir zararlı etki olasılığı gibi acil durumlarda söz konusu zarar riskiyle karşı karşıya kalan ülkelerin derhal bilgilendirilmesi ve mağdur devletlere yardım konusunda uluslararası toplumun her türlü çabayı göstermesi şeklindeki 18. ilkesine; ayrıca BMDHS'nin deniz çevresine yönelik kirliliğin önlenmesi, azaltılması ve kontrolüne ilişkin önlemler başlıklı 194. maddesine referans yapmıştır. Bkz.

çevre hukukunun temel ilke ve uluslararası nitelikli düzenlemelere doğrudan referans yapmadığı, UNCC'nin kendine özgü yapısına uygun olarak çevresel olayları değerlendirdiği görülmektedir. Bu durum çevresel zararlara ilişkin evrensel düzenlemelerin hukuki zemine iyice oturmasında yapacağı katkının çok az olması sonucunu doğurmuştur. Fakat belirtmelidir ki UNCC'nin çevreye ilişkin oluşturduğu içtihadın asıl önemi, özellikle gözlem ve değerlendirme maliyetleri, temizleme masrafları gibi çevresel masrafları içine alan sayıca fazla farklı kişilerden oluşan tazminat sahiplerinin taleplerinin hükme bağlandığı tazminatta yatmaktadır. Kararı veren Heyet uluslararası çevre hukukunun ilkelerini oluşturan kirleten öder ve ihtiyatlılık ilkesine açık bir şekilde referans yapmasa da Heyet'in söz konusu ilkeleri dolaylı olarak onayladığı görülmektedir.⁴²⁹

Report and Recommendations of The Panel of Commissioners, "The Second Instalment of 'F4' Claims", UN Doc. S/AC.26/2002/26, (2002), s.50, <http://www.uncc.ch/reports/r02-26.pdf> (11.03.2010).

⁴²⁹ Horbach ve Bekker, **a.g.e.**, s.367.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Son otuz yıldır dünya kamuoyu gündeminde gün geçtikçe daha fazla ön plana çıkan çevreye ilişkin olarak “herkesin anladığı fakat hiç kimsenin tanımlayamadığı” şeklindeki bir ifade çevrenin tanımlanmasının zorluğunu ve karmaşık yapısını ortaya koymaktadır. Çevrenin tam olarak neyi ifade ettiği konusunda tüm disiplinlerin üzerinde anlaştığı genel bir tanıma henüz ulaşılamazken, çevre sorunlarının gün geçtikçe kendini daha fazla hissettirmesiyle çevre sorunları ve çevrenin etkin korunması konuları çevre kavramının önüne geçmiştir.

İnsanlığın devamı için hayati önem arz eden çevre, günümüzde insanlığın neden olduğu gelişmeler sonucunda yine insanlık için bir tehdit unsuru olarak kendini göstermektedir. Çevreye yönelik müdahaleler insanlık tarihi kadar eskidir; ancak önceleri çevrede görülen bozulmalar ya çevre tarafından tamir edilmekte ya da çok küçük olup bir risk unsuru oluşturmamaktaydı. Fakat daha sonra çevrenin insanlar tarafından bilinçsiz bir şekilde kullanımı çevrede geri dönülemez zararlara yol açmıştır. Öyle ki artık çevresel bir sorun yalnız meydana geldiği alanla sınırlı kalmamakta, sınırları aşan bir etki yaratabilmektedir. Yani kaynağı yerel olan bir çevre sorunu etkileri bakımından küresel olabilmekte ve bu durum çevrenin küreselleşmesine yol açmaktadır. Aynı zamanda küçük çaplı kimi çevre sorunları kümülatif bir sürecin sonucunda dünya için bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Ozon tabakasının incilmesi, sera gazlarının yol açtığı küresel iklim değişikliği ve buna bağlı ortaya çıkan olumsuz sonuçlar zincirinde olduğu gibi, bu tür çevre sorunlarının ortaya çıkmasında bir ya da birkaç ülkenin değil tüm dünya insanlığının payı bulunmaktadır.

İnsanlığın neden olduğu çevreye yönelik ve bunun sonucunda insanlığın kendisine yönelik artan tehditler çevreye duyarlılık konusunda bir dünya bilincinin oluşmasını sağlayarak çevre konusunda ulusal, bölgesel, en nihayetinde uluslararası alanda adım atılması sonucunu doğurmuştur. Özellikle, 1960’lı yılların sonundan itibaren çevre sorunlarının çok ciddi boyutlara ulaşması çevreyi uluslararası toplumun önemli gündem

maddelerinden biri haline getirmiş ve çevre, önceleri ulusal çıkarları doğrultusunda hareket eden, başta ekonomik kaygılar olmak üzere toplumsal, siyasal öncelikler gibi çeşitli etmenlere bağlı olarak çevre konusunda pasif bir tutum sergileyen devletlerin çeşitli politikalarında dikkate alınması gereken zorunlu bir konu olmuştur. Çevre ve çevre sorunları farklı bilim alanlarında ele alınmaya ve çevrenin devamı için çeşitli adımlar atılmaya başlanmıştır.

Gelinen süreçte hem bugünün insanlığı hem de gelecek kuşaklar için çevrenin korunmasının öneminin uluslararası toplum tarafından iyice anlaşılması bu konuda yerel düzenlemeler gibi evrensel düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Kısacası kaynağı yerel olsun olmasın kimi çevre sorunlarıyla baş etmek küresel bir eylemi gerektirmekte ve bu durum çevrenin korunmasının uluslararası alanda ele alınması zorunluluğunu doğurmaktadır. Böylece çevreye ilişkin yerel, ulusal düzenlemeler yanında bölgesel evrensel düzenlemeler yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Özellikle son 30 yıldır çevreye yönelik birçok düzenlemeye gidildiği, çok sayıda evrensel nitelikli metnin kabul edildiği görülmektedir.

İşte çevrenin küreselleşmesi ve korunmasının öneminin iyice anlaşılması, çevreyi bir yaptırım gücü olan hukukun gündemine de taşımıştır. Ulusal hukuk düzenlemeleri yanında çevre ve niteliği gereği evrensel olan çevre sorunları uluslararası hukukta yer almaya başlamış; özellikle II. Dünya Savaşı sonrası artan çevre sorunları karşısında çevreyi hukuki açıdan konu alan uluslararası hukukun “özel bir alanı”, “yeni bir dalı” ya da “özel özerk alanı” gibi farklı şekillerde ifade edilen uluslararası çevre hukuku adında yeni bir hukuk dalı doğmuştur.

Caydırıcı özelliği bulunan bir hukuk dalı olarak uluslararası çevre hukukunun doğuşu, çevrenin evrensel korunmasının sağlanması bakımından insanlık için önemli bir adımı oluşturmaktadır. Çevresel bozulmalar karşısında zorunluluk olarak ortaya çıkan hukuk dalının doğuşu 1960’lı yılların yani çevresel bozulmaların fazlasıyla hissedildiği döneme denk gelmektedir. Söz konusu hukuk dalı için köşe taşı niteliği taşıyan ilk evrensel düzenleme 1972 tarihli BM İnsan Çevresi Konferansı’dır. Stockholm’de toplanan ve çevre konusunda uluslararası alanda ilk geniş kapsamlı toplantı olma özelliği taşıyan Konferans’tan sonra uluslararası düzeydeki bu tür kurumsal, yasal önlemler ve

örgütlenmeler artmış; özellikle her on yıllık periyotlarda çevreye ilişkin evrensel girişimler söz konusu olmuştur. Bu uzantıda uluslararası çevre hukukunun doğuşu kabul edilen Stockholm Konferansı'ndan sonra 1982 Dünya Doğa Şartı, 1987 tarihli Ortak Geleceğimiz raporu, 1992 BM Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansı ve 2002 Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi gibi evrensel nitelikli çevresel girişimler devam etmiştir. 1970'li yıllarda ve sonrasında dikkat çeken bir husus da mevcut çevre sorunlarının giderimi kadar bu tür zararların kaynağından önlenmesi-“önleme” konusunun öne çıkmış olması ve 1970 öncesi yıllarda çevrenin korumasında insan merkezli bir yaklaşım hakim iken uluslararası çevre hukukunun doğuşundan sonra çevrenin kendisinin de korunmaya ihtiyacı olan ayrı bir varlık olarak algılanmaya başlanmasıdır.

Evrensel nitelikli düzenlemelerin yanında çevrenin hukuki açıdan teminat altına alınması konusunda ulusal ve bölgesel nitelikli düzenlemeler de hız kazanmıştır. Artık çevrenin her alanda kendini hissettirdiği bir sürece girilmiş; ulusal düzenlemeler uluslararası girişimleri, uluslararası girişimler de ulusal düzenlemeleri hızlandırarak çevrenin kurumsallaşmasında karşılıklı etkileşim söz konusu olmuştur.

Çevrenin artan bir şekilde ulusal ve uluslararası girişimlere konu olması, çevreyi korumaya yönelik uluslararası çevre hukukunun doğuşu, kısacası korunması gereken bir çevre, söz konusu çevreye yönelik birtakım tehditlerin varlığına işaret etmektedir. İşte uluslararası çevre hukukunun ele aldığı çevreye yönelik temel tehditlerden birini çevresel zararlar oluşturmaktadır. Çevresel zararların tam olarak neyi ifade ettiği konusunda kabul görmüş genel bir tanım bulunmamakla beraber, uluslararası çevre hukukunda çevresel zararlara ilişkin birtakım koşullar benimsenmiştir. Bu uzantıda çevresel bir zararın uluslararası çevre hukuku kapsamında değerlendirilmesi için insan faaliyeti sonucu ortaya çıkan, ulusal sınırları aşan esaslı ya da büyük çaplı fiziksel bir zararın varlığı gerekmektedir. İşte, çevresel zararın meydana geldiği alanla sınırlı kalmayıp ulusal sınırları aşması şeklindeki unsur, ortaya sınıraşan zarar kavramını çıkarmaktadır.

Bir çeşit çevresel zarar olan sınıraşan zararlar, herhangi bir faaliyet sonucu ortaya çıkan zararın, meydana geldiği alanla sınırlı kalmayıp başka ülke alanlarını etkilemesini ifade etmektedir. Sınıraşan zararlar çevresel zararlara göre dar kapsamlı olup bir devletin diğer bir devlete karşı doğrudan sorumluluğunu doğurmaktadır. Fakat belirtmek gerekir ki

uluslararası çevre hukukunun kapsamına giren çevresel zararlar sınıraşan zararları kapsamakta; böylece sınıraşan zararlarla çevresel zararlar örtüşmektedir.

Sınıraşan zararlar bir ülkede ya da hiçbir devletin yetki ve egemenliğinin bulunmadığı uluslararası alanlarda gerçekleşen fakat sonuçları bakımından başka ülke ya da ülkelerde ve uluslararası alanlarda olumsuz etkiler doğuran çok çeşitli faaliyetleri kapsamaktadır. Özellikle ekonomik çıkarlar doğrultusunda hareket eden çeşitli aktörlerin hızla gelişen teknolojik gelişmelere bağlı olarak da, hukuki olsun olmasın, birbirinden farklı faaliyetleri sınıraşan zararlara yol açmaktadır. Nükleer faaliyetler, denizlerde gerçekleştirilen taşıma ve diğer faaliyetler, hava, su, toprak kirliliği, kimyasal maddelerin taşınması; açık denizler, uzay, kutup bölgeleri gibi uluslararası alanda gerçekleştirilen bazı faaliyetler sınıraşan zararların oluşmasında etkili olmaktadır.

Sınıraşan zararların birden fazla devlet hatta çoğu zaman insanlığın tümü için olumsuz sonuçlar doğurması konunun hukuki olarak ele alınmasını zorunlu kılmış ve böylece sınıraşan zararlar uluslararası çevre hukuku kapsamına girmiştir. Sınıraşan zararların hukuki açıdan ele alınma zorunluluğu, bu konudaki hukuki girişimleri beraberinde getirmiştir. Bu şekilde sınıraşan zarar kavramı ve zarara ilişkin diğer hukuki düzenlemeler uluslararası girişimlerde ve uluslararası yargı kararlarında yer bulmaya başlamış; kavram çeşitli şekillerde açıklanmaya, zarara ilişkin çeşitli kurallar benimsenmeye ve zarara ilişkin geleneksel devlet sorumluluğu yanında, geleneksel devlet sorumluluğunun çevre üzerinde sınırlı etki yaratması ve birçok sınıraşan zararın hukuki faaliyetlerde kendini göstermesi gibi nedenlere bağlı olarak, hukuki olsun olmasın sınıraşan zararlara yol açabilen kimi faaliyetlere ilişkin kimi özel ve genel uluslararası sorumluluk rejimleri geliştirilmeye başlanmıştır.

Konuya ilişkin girişimler uluslararası çevre hukukunun gelişimine paralel olarak 20. yüzyılda yaygınlık kazanmış ve sınıraşan zararların uluslararası çevre hukukundaki gelişiminde önceliği çalışmalarıyla Uluslararası Hukuk Komisyonu almıştır. Komisyon, sınıraşan zararlar konusunda, önceden yapılanların aksine, daha katı sayılabilecek düzenlemelere gitmiş, devletlere çeşitli sorumluluklar getirmekle başladığı süreci uluslararası sorumluluk rejimiyle devam ettirmiş; kısacası, sınıraşan zararların ortaya

çıkmasının hukuki sonuçları ile önlenmesinde devlet ve uluslararası sorumluluk konusunu ele almıştır.

Uluslararası çevre hukuku ciddi/esaslı sınıraşan zararların önüne geçilmesi konusunda devletlere kimi yükümlülükler getirmiştir. Devletlerin kendi yetki ve sınırlarındaki faaliyetlerini başka devletlerin çevresinde ya da bu sınırlar dışında kalan alanlarda ciddi zararlara yol açmadan gerçekleştirme ve bu konuda gerekli tüm tedbirleri alma yükümlülüğü, esaslı sınıraşan zararların hukuki olarak yasaklandığını göstermektedir. Söz konusu yükümlülük gerek evrensel düzenlemelerde gerekse uluslararası yargı kararlarında, bir örf adet hukuku kuralı seviyesine ulaşarak uluslararası hukuka iyice yerleşmiştir. Esaslı sınıraşan zararları yasaklayan söz konusu kural aynı zamanda önleme ve gerekli özeni gösterme yükümlülüğünü içinde barındırmaktadır. Bunun dışında çevre konusunda yukarıda da adı geçen ve artırılması mümkün olan kimi evrensel nitelikli düzenlemelerde sınıraşan zararlara çeşitli şekillerde değinilerek devletlerin konuda bağımlı oldukları vurgulanmıştır. Bu şekilde sınıraşan zararlar genel olarak devletlerin ülkesel egemen haklarının karşılıklı bağımlı olduğunu ve ülkelerinde gerçekleştirilen kimi faaliyetlerde karşılıklı sınırlamalara gidileceği gerçeğini ortaya koymakta; bu durum devletlerin kendi ülke sınırları içindeki mutlak egemenlik anlayışına hanel getirmektedir.

Devletlere getirilen esaslı sınıraşan zararı önleme yükümlülüğü dışında çevreye yönelik tehditlerin varlığının ortaya konulması noktasında bilimsel bulguların yetersiz olması durumunda dahi çevrenin korunmasını ve bu şekilde ortaya çıkan zararların karşılanmasını öngören, ispat yükünü tersine çeviren ihtiyatlılık ilkesi; sınıraşan zararların ortaya çıkmasında zarara neden olana sorumluluk yükleyen kirleten öder ilkesi gibi uluslararası çevre hukukunun gelişen ilkeleri sınıraşan zararlarda da uygulama alanı bulmaktadır. Aynı zamanda sınıraşan zararlar ve zararlara ilişkin hukuki kurallar uluslararası yargı kararlarında kendini göstermeye başlamıştır. Uluslararası çevresel uyuşmazlıkların ve çevreyle doğrudan ilgisi olmayan davaların çözümünde uluslararası yargı kuruluşları, sınıraşan zararları tanımış ve zararların hukuki gelişimini sağlayacak kimi beyanlarda bulunmuştur.

Görüleceği üzere çevrenin evrensel öneminin iyice anlaşılması çevreyi uluslararası alana taşıyarak uluslararası hukukun kapsamına sokmuş ve öncelikli amacın çevrenin

korunması olan uluslararası çevre hukukunun doğmasına yol açmıştır. Çevreye ilişkin genç bir hukuk dalının varlığı, çevresel kaygılara cevap bulma yönündeki çaba ve çevrenin hukuki açıdan daha etkin korunmasını sağlayacak evrensel girişimlerin yaygınlık kazanması çevre sorunlarının geldiği nokta açısından bakıldığında olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ancak çevrenin evrensel korunmasını sağlayacak çalışmada sayılan gelişmelerin yarattığı olumlu atmosfer özellikle uluslararası çevre hukuku açısından atılan söz konusu adımların bağlayıcılığı noktasında kaybolmaktadır. Çevreye ilişkin kabul edilen evrensel nitelikli belgelerin pek çoğu uluslararası hukukta soft law olarak bilinen, Anlaşmalar kadar kısıtlayıcılığı bulunmayan bir nitelik taşımakta ve henüz çevresel konuların tümünü içine alan evrensel bir Anlaşma bulunmamaktadır. Bunun dışında çevreye ilişkin kabul edilen kimi özel çevresel konuları içeren sözleşmelere de taraf olmada devletlerin çekimser kaldığı görülmekte ve bu durum evrensel bir Anlaşmanın mevcudu durumunda dahi devletlerin Anlaşmaya onay konusunda ne kadar istekli davranacakları hususunda soru işaretine yol açmaktadır.

Uluslararası çevre hukukunun doğuşu çevrenin evrensel korunmasının hukuki garantisi olarak olumlu bir girişim; ancak yaşanan çevresel kaygılara paralel çevrenin korunması gerektiğinin uluslararası toplum tarafından kesin olarak kabul edilmesi konusundaki duyarlılığın, uluslararası çevre hukukunun ana kaynaklarını oluşturacak evrensel Anlaşmaların oluşturulmasında ve çevre örf adet hukuku kurallarının oluşmasını sağlayacak tutarlı kimi çevresel tutumların sergilenmesinde gösterilmemesi çevrenin uluslararası hukuki gelişiminin önündeki bir engel olarak kendini göstermekte ve sonuç olarak çevre sorunları insanlık başta olmak üzere ekolojik düzenin tümü için bir tehdit unsuru olmaya devam etmektedir. Bunun en önemli kanıtlarından biri de çevre konusunda evrensel girişimler son otuz yıldan itibaren gittikçe artmakla beraber, artan kara, deniz, hava kirliliği, küresel iklim dinamiklerinde görülen bozulma, kutuplardaki ekolojik değişiklik gibi arttırılması mümkün olan çevresel bozulmalar da aynı hızla artmıştır. Bunun yakın tarihli en somut örneği ise son günlerde dünya kamuoyunda büyük yankı bulan 21 Nisan 2010'da Meksika Körfezi'nde Deepwater Horizon adlı petrol platformunda meydana gelen patlama sonucu denizin derinliklerine gömülen platformun okyanus tabanındaki petrol kuyularında yol açtığı çatlaklardan sızan petrolün yarattığı çevresel felakettir. Olayın bir tarafında British Petroleum (BP) gibi dünyanın ikinci petrol devi şirketi diğer tarafında ise dünyanın en büyük petrol tüketicisi ABD'nin bulunması dikkat çekicidir. Söz konusu

platformun yol açtığı petrol deniz kirliliği büyük bir çevresel felaket olarak değerlendirilmektedir. Olaydan iki hafta gibi kısa bir süre sonra 6 milyon litre ham petrol denize yayılırken deniz yüzeyindeki petrol 20 bin kilometre karelik bir alana yayılmıştır.⁴³⁰ Petrol sızıntısının önlenmesi amacıyla yapılan girişimlere rağmen sızıntının halen devam ettiği göz önüne alındığında çevreye olası etkilerinin ekolojik bir felaket anlamı taşıdığı aşikardır. Söz konusu olayın öngörülemeyen bir olay olarak nitelendirilemeyecek olması zarara yol açanların, olayın her iki tarafının da gelişmiş ülkeleri temsil ediyor olmasına rağmen, öylesi ciddi bir risk karşısında gerekli önlemleri almamış, gerekli özeni göstermemiş olmaları, çevresel konulara duyarlılığın ekonomik çıkarların gerisinde kaldığını göstermektedir. Sorunda dikkat çeken diğer bir husus zararın sorumlusu BP kirleten öder ilkesi çerçevesinde zararın giderilmesi için gerekli masrafları karşılayacağını açıklamakla beraber felaketin ekolojik etkilerinden ziyade tazminat maliyetleri ve ekonomiye etkileri değerlendirilmiş olmasıdır.⁴³¹ İşte çevre konusunda bir bilinç oluşmasına rağmen çevre sorunlarının gün geçtikçe biraz daha artması ve ciddi sonuçlara yol açması uluslararası toplumun, özellikle devletlerin, sorun karşısında esnek davrandığını göstermektedir. Söz konusu çelişkili durumun önüne geçmek konusunda çevrenin korunmasının gerekliliğinin uluslararası alanda kabulünün yeterli olmayacağı; bu konuda diğer uluslararası aktörlerle birlikte özellikle devletlerin çevreyi ulusal çıkarların öncelikli unsurlarından biri olarak algılamaları ve ayrıca konuya ilişkin ulusal olduğu kadar uluslararası nitelikli daha katı düzenlemelerin oluşmasında daha duyarlı davranmaları gerektiği düşünülmektedir. Devletlerin ekonomik, siyasi, toplumsal algılamalarını çevreye göre yeniden şekillendirmeleri ve buna uygun daha katı idari, politik ve yasal düzenlemelere gitmeleri; ulusal alanda yapılacak çevresel girişimlerin, çevrenin evrensel niteliği gereği uluslararası alana ve uluslararası alanda yapılan düzenlemelerin de ulusal alana kanalize edilmesi gerekmektedir.

Uluslararası çevre hukukunun cevap aradığı önemli sorunlardan birinin çevresel zararlar olduğu ve hukuki açıdan ele alınan zararların niteliği gereği sınırı aşan bir özellik taşıdığı belirtilmişti. Bir çevresel zarar olan sınıraşan zararlara yaptırım gücü bulunan hukuk alanında çözüm aranmaya çalışılması yerel kaynaklı zararların evrensel bir kimliğe

---

⁴³⁰ Nihal Kemalöglu, "Meksika Körfezi'nde Yüzen Petrol", http://www.aksam.com.tr/2010/05/27/yazar/17352/nihal_kemaloglu/meksika_korfezi_nde_yuzen_petro.html, (23.06.2010).

⁴³¹ Kemalöglu, a.g.e.

bürünüp ekolojik düzen ve doğal olarak insanlığın tümü için bir tehdit unsuru olmasının önüne geçilmesi bakımından etkili olmaktadır. Bununla birlikte sınıraşan zarar kavramının tartışmasız olarak uluslararası çevre hukukunda yer bulması ve buna ilişkin kimi düzenlemelere gidilmesi çevrenin korunması bakımından önemli bir aşamayı göstermektedir. Bu şekilde sınıraşan zararların önüne geçecek, ortaya çıkması durumunda doğacak hukuki sorumluluğu karşılayacak kimi ilke ve kuralların artık mevcut olduğu görülmektedir.

Zararın önüne geçilmesi için her ne kadar “sıfır sınıraşan zarar”, en uygun kural olsa da bunun gerçekte mümkün olmayacağı aşikardır. Sosyal ve ekonomik nedenler buna imkan vermemekle beraber insan faaliyetlerinin yol açtığı kimi zarar ya da kazalar kaçınılmaz olup sınırları bu tür zararlara kapatmak imkansız görünmektedir. Bu nedenle uluslararası çevre hukuku genellikle belli bir büyüklüğe ulaşan ciddi/esaslı zararla ilgilenmekte ve zarara ilişkin kabul edilen kurallar bu tür zararları düzenlemektedir. Aynı zamanda özellikle esaslı sınıraşan zararların devletlerce yasaklanması yönündeki genel hukuk kuralı; kimi faaliyetlere ilişkin olası zararlar için kabul edilen bazı özel uluslararası sorumluluk rejimlerin benimsenmesi olumlu bir gelişmeyi göstermektedir.

Sınıraşan zararlar, zararların önlenmesi, ortaya çıkması durumunda doğacak hukuki sorumluluk gibi konular üzerinde gün geçtikçe daha fazla durulmasına, çeşitli çalışmalarda yer almasına rağmen uluslararası bağlayıcılığı bulunan genel bir uluslararası sorumluluk rejiminin oluşturulamadığı görülmektedir. Bu konuda Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun başta devletlere ilişkin daha sonra da genel nitelikli uluslararası sorumluluk rejiminin oluşturulmasındaki çabası olumlu bir girişimdir; fakat Komisyon'un kanun yapıcı organ olmaması öylesi girişimi zayıflatmaktadır. Yine de Komisyon'un benimsediği kuralların uluslararası hukukun buyurucu kuralı olarak algılanması, hem kuralların uluslararası çevre hukukuna hızla yerleşmesine hem de gelecekte sınıraşan zararlara ilişkin evrensel nitelikli genel bir rejimin kabul edilmesine önayak olabilmektedir. Burada belirtmek gerekir ki sınıraşan zararlara neden olan faaliyetlerin birbirinden son derece farklılık göstermesi de konuya ilişkin genel bir sorumluluk rejiminin oluşmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle bu konuda yapılan belirli faaliyetlere ilişkin özel sorumluluk rejimlerinin zararların önüne geçilmesi bakımından daha etkili olacağı; fakat sayısı arttırılan bu tür rejimlerin de uluslararası toplum tarafından yaygın kabulü oranında başarılı olacağı düşünülmektedir.

Sınıraşan zararların hukuki gelişimini sağlayan diğer bir gelişme söz konusu zararların uluslararası yargı kararlarında kabul edilmesidir. Gerek çevreyle ilgili doğrudan gerekse dolaylı uluslararası uyuşmazlıkların çözümünde uluslararası yargı organlarının sınıraşan zararlara yönelik beyanlarda bulunduğu, bunlara yönelik kimi kararlara vardığı görülmektedir. Mahkemelerin almış olduğu bu gibi kararlar daha sonraki benzer uyuşmazlıklara yol gösterici olması ve sınıraşan zararlara ilişkin genel kuralların oluşması bakımından etkili olmaktadır. Sınıraşan zararların uluslararası yargı kararlarında kendisine yer bulduğunun kesin kanıtlarından bir tanesi, *Trail Smelter Davası*'dır. Yine sınıraşan zararların uluslararası yargısal süreçte yer alması, hukuki gelişimleri bakımından hızlandırıcı bir etken iken, uluslararası yargı kuruluşlarının çevresel uyuşmazlıkları daha çok geleneksel uluslararası hukuk kuralları bağlamında çözmeye çalışmaları ve sınıraşan zararlara uygulanabilecek uluslararası çevre hukukunun yeni gelişen normlarına doğrudan atıf yapmak konusunda çekimser kalmaları hem sınıraşan zararlara ilişkin genel çevre hukuku kurallarının oluşmasına hem de uluslararası çevre hukukunun kendi gelişimine gölge düşürmektedir. Bu noktada özellikle uluslararası çevre hukuku örf adet kuralları ve çevreye ilişkin bir içtihat hukukunun oluşması bakımından oldukça etkin olabilecek evrensel yargı kuruluşlarının çevresel uyuşmazlıklarda geleneksel hukuk kuralları dışında gelişim halindeki çevre hukuku norm ve ilkelerine daha fazla yer vermeleri devletlerin çevresel konularda daha aktif davranmaları kadar önemli olmaktadır.

Sonuç olarak sınıraşan zararların uluslararası alanda tartışmasız kabul edildiği ve kavramın genç hukuk dalı uluslararası çevre hukukuna iyice yerleştiği; zararların önlenmesi, giderimi gibi konularda önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Aynı zamanda çevre problemlerinin gerek insanlık için gerekse ekolojik düzen açısından günümüzde yarattığı olumsuz etkiler göz önüne alındığında uluslararası çevre hukukunun doğuşu tüm dünya için büyük bir gelişmeyi göstermektedir. Ancak söz konusu hukukun kurumsallaşması ve ele aldığı konulardan birini oluşturan sınıraşan zararların önüne geçmek konusunda daha etkin kuralların oluşumu açısından başta devletler olmak üzere, diğer uluslararası aktörlerin, evrensel yargı kuruluşlarının daha istekli ve aktif davranmaları gerekmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Abdullahzade, Cavid, “Gabcikovo-Nagymaros Davası Kararı’nda Uluslararası Adalet Divanı’nın 1969 Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’ne İlişkin Değerlendirmeleri”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Prof. Dr. Aslan Gündüz’ün Anısına Armağan, 2005-2006, (1-2), içinde (1-23), İstanbul: Beta Yayım, 2007.
- Abdullahzade, Cavid, “Gemilerden Kaynaklanan Petrol Kirliliği: Türk Hukukundaki Son Gelişmelerin Değerlendirilmesi”, **Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi**, 58 (4), 2009, 693-710.
- Abdullayev, Cavid, **Uluslar arası Hukuk Açısından Gemilerden Kaynaklanan Petrol Kirliliği (Yetki-Sorumluluk-Zararın Tazmini)**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2005.
- Acer, Yücel, “Uluslararası Hukuk ve Nükleer Silahlar”, 2005, <http://www.usakgundem.com/yazar/31/uluslararasi-hukuk-ve-n%C3%BCkleer-silahlar.html> (13.04.2009).
- Ago, Roberto, “The Origin of International Responsibility”, **Yearbook of The International Law Commission**, A/CN.4/233, 2, 1970, 177-199.
- Aksar, Yusuf, **Evrensel Yargı Kuruluşları**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007.
- Algan, Nesrin, “Çevre Gerçeğinin Küresel Düzeyde Ele Alınışı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 5, 1995, 210-219.
- Alıca, Süheyla S., **İdari Yargı Kararları Çerçevesinde 2872 Sayılı Çevre Kanunu ve İlgili Yönetmeliklerin Uygulanmasından Doğan Uyuşmazlıklar**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Aras, Osman N., “Petrol Üretimine Deniz Kirliliğine Etkisi ve Kontrolü”, <http://www.osmannuriaras.com/DenizPetrol.doc> (09.01.2010).
- Arevalo, Luis B., “The Work of The International Law Commission in The Field of International Environmental Law”, **Environmental Affairs Law Review**, 32 (3), 2005, 493-507.

- Aykut, İmren, “2000’li Yıllara Doğru Dünyada Çevre Sorunları ve Türkiye”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 5, 1995, 220-223.
- Barboza, Julio, “Sixth Report on International Liability of Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law”, **Yearbook of The International Law Commission**, UN Doc. A/CN.4/428, II (I), 1990, 83-111.
- Başlar, Kemal, “Uluslararası Çevre Hukuku ve Dünya Çevre Zirvesi”, **Çevre Dergisi**, 3, 1992, 8-10, <http://www.ekoloji.com.tr/resimler/3-2.pdf> (02.01.2009).
- Batır, Kerem, “Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Uyarınca Uyuşmazlıkların Çözümü: Mox Plant Davası ve Yargı Yetkilerinin Örtüşmesi” **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 4 (16), 2008, 57-77.
- Berwick, Teresa A., “Resolution on Responsibility and Liability: Responsibility and Liability for Environmental Damage: A Roadmap for International Environmental Regimes”, **Georgetown International Environmental Law Review**, 10 (2), 1998, 3-10.
- Boyle, Alan E., “State Responsibility and International Liability for Injurious Consequences of Acts not Prohibited by International Law: a Necessary Distinction?”, **International and Comparative Law Quarterly**, 39 (1), 1990, 1-17.
- Boyle, Alan E., “Globalising Environmental Liability: The Interplay of National and International Law”, **Journal of Environmental Law**, 17 (1), 2005, 3-26.
- Brunnee, Jutta, “Of Sense and Sensibility: Reflections on International Liability Regimes as Tools for Environmental Protection”, **International and Comparative Law Quarterly**, 53(2), 2004, 351-368.
- Brunnee, Jutta, “Common Areas, Common Heritage, and Common Concern”, Jutta Brunnee ve diğerleri, **The Oxford Handbook of International Environmental Law içinde** (551-573), Oxford University, 2007.
- Burhenne, Wolfgang E., “The Arctic: Towards a New Environmental Regime?”, **Environmental Policy and Law**, 37 (2-3), 2007, 249-258.
- Cane, Peter, “Are Environmental Harms Special?”, **Journal of Environmental Law**, 13 (1), 2001, 3-20.

- Case Concerning The Gabčíkovo-Nagymaros Project, Judgment of 25 September 1997, **ICJ Reports**, <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7375.pdf> (04.02.2010).
- Dahl, Lyon, “From Stockholm via Rio to Johannesburg: Thirty Years of International Action on Environment and Sustainable Development”, **5th Annual Conference of The International Environment Forum**, 2001, <http://www.bcca.org/ief/ddahl01c.htm> (12.03.2009).
- Daniel, Anne, “Civil Liability Regimes as a Complement to Multilateral Environmental Agreements; Sound International Policy or False Comfort?”, **Review of European Community and International Environmental Law**, 12 (3), 2003, 225-241.
- Declaration of The United Nations, “Conference on The Human Environment”, Stockholm, 1972, <http://www.unes.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503&l=en> (01.02.2009).
- Devlet Planlama Teşkilatı, “Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Denizyolu Ulaşımı”, **Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, 2725, ÖİK: 678, Ankara, 2007.
- DiMento, Joseph F. C., **Global Environment and International Law**, University of Texas Pres, 2003.
- Driesen, David M., “Thirty Years of International Environmental Law: A Retrospective and Plea for Reinvigoration”, **Syracuse Journal of International Law and Commerce**, 30 (2), 2003, 353-368.
- Eckerman, Ingrid, “The Bhopal Gas Leak: Analysis of Causes and Consequences”, <http://www.iitk.ac.in/che/jpg/papersb/full%20papers/E56.doc> (10.06.2009).
- Elliott, Lorraine, “Cosmopolitan Environmental Harm Conventions”, **Global Society**, 20 (3), 2006, 345-363.
- Engfeldt, Lars-Göran, “Chronicle Essay The Road from Stockholm to Johannesburg”, http://www.un.org/Pubs/chronicle/2002/issue3/0302p14_essay.html (17.12.2009).
- Ertürk, Hasan, **Çevre Bilimine Giriş**, Üçüncü Baskı, Bursa: Vipaş Yayınları, 1998.
- Fitzmaurice, Malgosia, “International Responsibility and Liability”, Jutta Brunnee ve diğerleri, **The Oxford Handbook of International Environmental Law içinde** (1011-1035), Oxford University, 2007.

- Forster, Malcolm J. C., “The Mox Plant Case – Provisional Measures in The International Tribunal for The Law of The Sea”, **Leiden Journal of International Law**, 16 (3), 2003, 611-619.
- Gehring, Thomas ve Markus, Jachtenfuchs, “Liability for Transboundary Environmental Damage: Towards a General Liability Regime?”, **European Journal of International Law**, 4, 1993, 92-106.
- Gençkaya, Ömer F., “Bölgesel İşbirliği ve Çevre Sorunları: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örnek Olayı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 5, 1995, 227.
- Görmez, Kemal, **Çevre Sorunları**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007.
- Gündüz, Aslan, **Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler - Örnek Kararlar**, 5. Basım, İstanbul: Beta Basım, 2009.
- Güneş, Şule A., “Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Çevresinin Korunması”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 56 (2), 2007,1-37.
- Güneş, Şule Anlar, “Gabčikovo-Nagymaros Davası”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 55 (2), 2006, 91-115.
- Handl, Günther, “International Accountability for Transboundary Environmental Harm Revisited: What Role for “State Liability”?”, **Environmental Policy and Law**, 37 (2-3), 2007,116-124.
- Handl, Günther, “Transboundary Impacts”, Jutta Brunnee ve diğerleri, **The Oxford Handbook of International Environmental Law içinde** (532-549), Oxford University, 2007.
- Harrison, James, “Significant International Environmental Law Cases 2004”, **Journal of Environmental Law**, 17 (3), 2005, 447-453.
- Harrison, James, “Significant International Environmental Law Cases”, **Journal of Environmental Law**, 18 (3), 2006, 505-516.
- Horbach, Nathalie L. J. T. ve Bekker, Pieter H. F., “State Responsibility for Injurious Transboundary Activity in Retrospect”, **Netherlands International Law Review**, 50 (3), 2003, 327-371.

- International Law Commission, **Yearbook of The International Law Commission**, A/CN.4/SER.A/1980/Add.1, 2 (2), 1980, [http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1980_v2_p2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1980_v2_p2_e.pdf) (04.02.2010).
- International Law Commission, “Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities”, 2001, http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/9_7_2001.pdf (12.01.2010).
- International Law Commission, Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, A/56/10, 2001, http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (10.12.2009).
- International Law Commission, “Summaries: State Responsibility” http://untreaty.un.org/ilc/summaries/9_6.htm (15.10.2009).
- Inyang, Hilary I. , “Emergence of Transboundary Environmental Problems”, **Journal of Environmental Engineering**, 1999, 995.
- Jain, Tarun, “Transboundary Harm: An Environmental Principle in International Context”, **The ICFAI University Journal of Environmental Law**, 7 (4), 2008, 9-22.
- Johnson, Berit, “Our Common Future – The Report of The World Commission on Environment and Development”, <http://fag.hia.no/kurs/sivok/in4500/Our%20common%20future%20Johnsen.doc> (21.12.2009).
- Karakoç, İrem, “Uluslararası Hukukta Emredici Kural (Jus Cogens=Peremptory Norms) Olgusuna Tarihsel Bir Yaklaşım”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 8 (1), 2006, 87-122.
- Kaya, İbrahim, “Uluslararası Akarsular ve Hukuk”, 2006, <http://www.usakgundem.com/yazar/530/uluslararasi-akarsular-ve-hukuk.html> (10.04.2009).
- Keleş, Ruşen ve Hamamcı, Can, **Çevre Politikası**, Beşinci Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2005.
- Kemaloğlu, Nihal, “Meksika Körfezi’nde Yüzen Petrol”, http://www.aksam.com.tr/2010/05/27/yazar/17352/nihal_kemaloglu/meksika_korfezi_nde_yuzen_petrol.html, (23.06.2010).
- Keten, Mustafa, “Çevre Korumada Hedef ve Politikalar”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 5, 1995, 156-161.

- Kılıç, Selim, “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 2 (2), 2001, 131-149.
- Kırımhan, Sücaattin, “Türkiye’de Çevre Sorunları ve Çevre Politikaları”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 5, 1995, 164-167.
- Kramer, Ludwig, “The Raven at Animal Farm: The Environment and The Legal Profession”, **Environmental Policy and Law**, 37 (2-3), 2007, 98-102.
- Laing, Edward A., Separate Opinion on Judgment 1999, **ITLOS**, 1999, http://www.itlos.org/start2_en.html (02.03.2010).
- Legality of The Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, **ICJ Reports**, 1996, <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf> (15.01.2010).
- McManus, Keith S., “Civil Liability for Wartime Environmental Damage: Adapting The United Nations Compensation Commission for The Iraq War”, **Environmental Affairs Law Review**, 33 (417), 2006, 417-448.
- Nuclear Tests Cases (New Zealand v. France), Judgement of 1974, **ICJ Reports**, 1973, <http://www.icj-cij.org/docket/files/59/6159.pdf> (17.01.2010).
- Nuclear Tests cases (Australia v. France), Judgement of 1974, **ICJ Reports**, 1973, <http://www.icj-cij.org/docket/files/58/6093.pdf> (17.01.2010).
- Request for an Examination of The Situation in Accordance with Paragraph 63 of The Courts Judgment of 20 December 1974, Order of 1975, **ICJ Reports**, 1995, <http://www.icj-cij.org/docket/files/97/7555.pdf> (17.01.2010).
- Özdağlar, İsmail, “Çevre Sorunları Okyanusunda Kısa Bir Gezinti”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 5, 1995, 135-149.
- Paris, Thomas M., “Managing Transboundary Environments”, **Environment**, 46 (1), (2004), 3-4.
- Pazarıcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk**, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2005.

- Rao, Pemmaraju S., “First Report on The Legal Regime for Allocation of Loss in Case of Transboundary Harm Arising Out of Hazardous Activities”, **International Law Commission**, UN Doc. A/CN. 4/531, 2003, 3-52.
- Rao, Pemmaraju S., “Second Report on The Legal Regime for The Allocation of Loss in Case of Transboundary Harm Arising Out of Hazardous Activities”, **International Law Commission**, UN Doc.A/CN.4/540, 2004, 3-36.
- Report of UN General Assembly, “Convention on The Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques”, G.A. Res/31/72, Thirty-first Session, 1976, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/302/55/IMG/NR030255.pdf?OpenElement>
- Report and Recommendations of The Panel of Commissioners, “The Second Instalment of ‘F4’ Claims”, UN Doc. S/AC.26/2002/26, <http://www.uncc.ch/reports/r02-26.pdf>, 2002, (11.03.2010).
- Report and Recommendations of The Panels of Commissioners, “F4 Claims for Environmental Damage and Depletion of Natural Resources”, http://www.uncc.ch/reports.htm#_F4 (11.03.2010).
- Report of The International Law Commission, “Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with Commentaries”, UN Doc. A/56/10, 2001, http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf (10.02.2010)
- Report of The Secretary-General Pursuant to Paragraph 19 of Security Council Resolution 687, para.20, <http://www2.unog.ch/uncc/resolutio/res22559.pdf> (11.03.2010).
- Report of The United Nations, “Conference on Environment and Development”, A/CONF. 151/26, I, 1972, <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm> (10.01.2010).
- Resolution of General Assembly, “UN Conference on The Human Environment”, Twenty Seventh Session 2994(XXVII), 1972, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/270/24/IMG/NR027024.pdf?OpenElement>, (06.02.2009).

- Rosencranz, Armin, "The Problem of Transboundary Pollution", **Environment**, 22 (5), 1980, 15-20.
- Sagoff, Mark, "Environmental Harm: Political not Biological", **Journal Agric Environment Ethics**, 22, 2009, 81-88.
- Sand, Peter H., "Evolution of International Environmental Law", Jutta Brunnee ve diğ erleri, **The Oxford Handbook of International Environmental Law**, içinde (30-43), Oxford University, 2007.
- Sands, Philippe, "International Environmental Litigation: What Future?", **Review of European Community & International Environmental Law**, 7 (1), 1998, 1-3.
- Schachter, Oscar, "The Emergence of International Environmental Law", **Journal of International Affairs**, 44 (2), 2001, 457-493.
- Shany, Yuval, "The First MOX Plant Award: The Need to Harmonize Competing Environmental Regimes and Dispute Settlement Procedures", **Leiden Journal of International Law**, 17 (4), 2004, 815-827.
- Shearer, Ivan, "Separate Opinion on Judgment 1999", **ITLOS**, 1999, http://www.itlos.org/start2_en.html (02.03.2010).
- Somers, Emmanuel, "Transboundary Pollution and Environmental Health", **Environment**, 29 (5), 1987, 7-33.
- Southern Bluefin Tuna Cases, (New Zealand v Japan; Avustralia v Japan), Request for Provisional Measures, **ITLOS**, 1999, Case Nos. 3-4, http://www.itlos.org/start2_en.html (11.02.2010)
- Sönmez, Necmi, "Ortak Geleceğ imiz Stockholm 1972 – Rio 1992 ve Sonrası", **Yeni Türkiye Dergisi**, 5, 1995, 194-209.
- The Corfu Channel Case (United Kingdom v. Albania), Merits, Judgment of The 9th April 1949, **ICJ Reports**, 1950, <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&k=cd&case=1&code=cc&p3=90> (15.03.2010).
- The International Institute for Sustainable Development, "A Summary Report of The Stockholm Convention Workshop on Liability and Redress" 75 (1), 2002, 1-6, <http://www.iisd.ca/linkages/sd/scwlr/> (15.10.2009).

The MOX Plant Case (Ireland v. United Kingdom), Request for Provisional Measures, **ITLOS**, Case No. 10, 2001, http://www.itlos.org/start2_en.html (18.02.2010).

The United Nations Compensation Commission, www.unog.ch/uncc (11.03.2010).

The United Nations Compensation Commission, <http://www.uncc.ch/reports.htm> (11.03.2010).

The United Nations Compensation Commission, “Category “F” Claims”, http://www.uncc.ch/claims/f_claims.htm (11.03.2010).

The United Nations Compensation Commission Governing Council, “Criteria for Additional Categories of Claims”, UN Doc. S/AC.26/1991/7/Rev.1, 1992, http://www.uncc.ch/decision/dec_07r.pdf (04.01.2010).

The United Nations Compensation Commission Governing Council, “Compensation for Business Losses Resulting from Iraq's Unlawful Invasion and Occupation of Kuwait where The Trade Embargo and Related Measures Were also a Cause”, UN Doc. S/AC.26/1992/15_*/, Geneva, 1993, http://www.uncc.ch/decision/dec_15.pdf (04.01.2010).

The United Nations Environment Programme, “Declaration of The United Nations Conference on The Human Environment”, 1972, <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503> (10.01.2010).

The United Nations General Assembly, “World Charter for Nature”, RES/37/7, 1982, <http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r007.htm> (04.12.2008).

The United Nations General Assembly, “Process of Preparation of The Environmental Perspective to The Year 2000 and Beyond” Ar.8(a-b), RES/38/161, 1983, <http://www.un-documents.net/a38r161> (10.05.2009).

The United Nations General Assembly, “Convention on The Law of The Non-navigational Uses of International Watercourses”, No. 49 (A/51/49), 1997, http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/convention/8_3_1997.pdf (02.03.2009).

- The United Nations General Assembly, “Consideration of Prevention of Transboundary Harm From Hazardous Activities and Allocation of Loss in The Case of Such Harm”, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/467/85/PDF/N0746785.pdf?OpenElement> (10.02.2010)
- The United Nations Security Council, “Resolution 687”, U.N. Doc. S/RES/687, 1991, <http://www.fas.org/news/un/iraq/sres/sres0687.htm> (11.03.2010).
- Trail Smelter Case (US v. Canada), **Reports of International Arbitral Awards**, 16 April 1938 and 11 March 1941, 3, http://untreaty.un.org/cod/riaa/cases/vol_III/1905-1982.pdf (03.02.2010).
- Treves, Tullio, “Separate Opinion on Judgment 1999”, **ITLOS**, 1999, http://www.itlos.org/start2_en.html (02.03.2010).
- Turgut, Nükhet, “İhtiyat İlkesi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 45 (1-4), 1996, 67-102.
- Turgut, Nükhet Y., **Çevre Politikası ve Hukuku**, Ankara: İmaj Yayınevi, 2009.
- Tütüncü, Ayşe Nur, **Gemi Kaynaklı Deniz Kirlenmesinin Önlenmesi, Azaltılması ve Kontrol Altına Alınmasında Devletin Yetkisi**, Yenilenmiş 3. Bası, İstanbul: Beta Yayın, 2004.
- Tütüncü, Ayşe Nur “Nükleer Silahların Kullanımının Yasaklanması Sorunu”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 4(2), 2004, 9-26.
- URL, http://www.ijc.org/en/home/main_accueil.htm (20.03.2010).
- URL, Stockholm Convention Workshop on Liability and Redress Diplomatic Academy, Vienna, 2002, www.pops.int/documents/followup/Reportfinalpdf (15.10.2009).
- URL, UN Global Issues, “Environment” <http://www.un.org/en/globalissues/environment/index.shtml> (16.12.2009).
- Weeramantry, Christopher Gregory, “Dissenting opinion on Order of 1995”, **ICJ Reports**, 1995, 317-362, <http://www.icj-cij.org/docket/files/97/7567.pdf> (17.01.2010)
- Xanqin, Xue, **Transboundary Damage in International Law**, Cambridge University, 2003.
- Yavuz, Sabri, “Çevre Üzerine Düşünceler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 5, 1995, 132-134.

ÖZGEÇMİŞ

Derya SÜRMEĞIOĞLU, 12.12.1983 yılında Hatay iline bağlı İskenderun ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Hatay'da tamamladı. 2002-2003 öğretim yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans öğrenimine başladı. 2006-2007 öğretim yılında bölüm birincisi ve fakülte üçüncüsü olarak lisans öğrenimini tamamladı. 2007-2008 öğretim yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başladı. 2007 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak başladığı görevine devam etmektedir.

SÜRMEĞIOĞLU, İngilizce bilmektedir.